

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra církevních dějin a literární historie

Vít Večeře

**Knihovna Státního zámku Litomyšl
Dějiny knihovního fondu,
analýza a katalogizace jeho největší části**

State castle Litomyšl library
The history of the library collection,
the analysis and cataloguing of its greatest part

Diplomová práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. Miloš Sládek, Ph.D.

Praha 2020

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Litomyšli dne 5. května 2020

.....
Vít Večeře

Bibliografická citace

Knihovna Státního zámku Litomyšl : Dějiny knihovního fondu, analýza a katalogizace jeho největší části : diplomová práce / Vít Večeře ; vedoucí práce: doc. PhDr. Miloš Sládek, Ph.D. -- Praha, 2020. -- 124 s.

Anotace

Předmětem zájmu této diplomové práce je knihovna Státního zámku Litomyšl, která vznikla především jako produkt činnosti státních institucí ve 2. polovině 20. století svozem knih z okolních památkových objektů, školských zařízení a dalších institucí. Těžiště práce spočívá ve dvou základních segmentech – teoretickém a praktickém. V rámci teoretické části nabízí práce ucelené zpracování dějin knihovního fondu a analýzu vytčeného celku z hlediska tematického, chronologického, geografického, stranou nestojí ani jazyk, provenience nebo rozbor fyzického stavu knih. Velká pozornost je věnována grafické výzdobě tisků. Z hlediska tematického je zvláštní důraz kladen na nejzajímavější – byť nepříliš početnou – skupinu náboženských tisků a rukopisů. Druhá, praktická část práce, spočívající v katalogizaci knihovního fondu, pak znamená největší faktický přínos, a to především pro Národní památkový ústav, jenž tím získá dosud chybějící celkový přehled o obsahu jedné ze svých sbírek, ale rovněž tak pro odbornou veřejnost, pro níž sestavení katalogu knihovny znamená možnost jejího využití pro badatelské účely.

Klíčová slova

knihovna, zámecká knihovna, katalogizace, inventarizace, tisk, rukopis, (vnitřní znak knihy, vnější znak knihy), Litomyšl

Abstract

The subject of this diploma thesis is the library of the state castle Litomyšl that was created as a product of the state institutions in the second half of the 20th century. The thesis deals with the topic in two fundamental segments – theoretical and practical. The theoretical part provides comprehensive processing of the library history and analysis of the particular unit especially from the topical, chronological and geographical point of view. The paper also focuses on the language, provenance as well as physical condition of the books and especially the graphics of the prints. From a thematic point of view, particular emphasis is placed on the most interesting, though not very numerous, group of religious prints and manuscripts. The practical part of the thesis, which consists in the cataloguing of the fund, brings the greatest factual contribution, especially to Národní památkový ústav that will therefore obtain a complex overview on one of its collections, but also to specialized public, for whom the composition of the catalogue means the possibility of the research use.

Keywords

library, castle library, cataloguing, inventorying, print, manuscript, (inward characteristics of the book, outward characteristics of the book), Litomyšl

Počet znaků (včetně mezer): 232100

Poděkování

Děkuji na tomto místě všem, kteří mi jakkoli pomohli při vzniku práce.

Zvláštní poděkování patří doc. PhDr. Miloši Sládkovi, Ph.D. za cenné rady, konstruktivní připomínky a trpělivost, otevřenost a laskavý přístup, Daně Večeřové především za pohotovou a mimořádnou pomoc při vyhledávání a opatřování odborné literatury, Mgr. Zdeňce Kalové za to, že mi umožnila pokračování studia a pořádání zámecké knihovny, že mi vycházela časově vstřícně a ochotně mě vpouštěla do zámeckého objektu. Rovněž děkuji PhDr. Petru Maškovi za podnětné postřehy a za upozornění týkající se archivních pramenů, PhDr. Milanu Pechovi, Ph.D. za konzultaci v oblasti dějin výtvarného umění, jakož i Mgr. Zuzaně Soukupové za ochotnou pomoc při určování grafických technik. Velmi přínosné pro tuto práci byla také sdělení Mgr. Věry Kociánové týkající se osudů muzejní knihovny v Pecce. Dále děkuji MgA. Ivanu Kopáčkovi za četné konzultace v oblasti knihařství, zejm. pak knižní vazby, MgA. Lucie Ulbríkové za cenné rady týkající se terminologie zušlechtěných papírů. Poděkování také právem náleží Mgr. Pavle Šaldové za korektury anglických textů a Bc. Jeronýmu Pelikovskému za opětovné nezištné poskytnutí pomoci při pořizování fotografické dokumentace.

Jenom díky pomoci jmenovaných lidí mohla vzniknout předkládaná práce v této podobě.

Obsah

Úvod.....	3
1. Nakládání s kulturním dědictvím v poválečné době	8
1.1 Národní kulturní komise pro správu státního kulturního majetku	13
1.1.1 Národní kulturní komise a nakládání s knižním materiálem.....	15
1.2 Státní památková správa jako nástupce Národní kulturní komise	17
2. Dějiny knihovního fondu	19
2.1 Okresní knižní svaz – knihy, které překážely	19
2.2 Další knižní svozy, další původci.....	23
2.3 Žamberecká knihovna Parishů ze Senftenbergu	29
2.4 Knihovna z hradu Pecka.....	31
2.5 Kde končí minulost a začíná přítomnost.....	34
3. Analýza tisků.....	35
3.1 Tematický rozbor	37
3.1.1 Normativní tisky.....	38
3.1.2 Beletrie	41
3.1.3 Odborná literatura	44
3.1.4 Náboženské tisky	46
3.1.5 Ostatní tisky	49
3.2 Jazykový rozbor	51
3.2.1 Typografie.....	55
3.3 Chronologická analýza.....	58
3.4 Geografická skladba.....	59
3.5 Tiskaři a nakladatelé	62
3.5.1 Litomyšlská „Augustova“ tiskárna.....	67
3.6 Provenience	68
3.6.1 Vlastnické poznámky	69
3.7 Grafická výzdoba	74
3.7.1 Vhled do vývoje grafických technik v 19. a na počátku 20. století	75
3.7.2 Grafická výzdoba a techniky v knihovním fondu	77
3.7.3 Od Nepomuka po Jungmanna, od popravu po stínohru	79
3.7.4 Nejen vědecká ilustrace v odborných tiscích	84
3.7.5 Veduty – okna do krajin vzdálených i blízkých.....	86
3.7.6 Ve světě signetů a log	89
3.7.7 Heraldika v grafické výzdobě	93
3.8 Fyzická podoba a stav knih	95
3.8.2 Kouzlo vložených předmětů a dokumentů.....	100

4. Analýza rukopisů	103
4.1 Provenience	107
4.2 Výtvarná výzdoba	109
4.3 Vazby a zhodnocení fyzického stavu	111
5. Katalogizace knihovního fondu	115
5.1 Komentář ke katalogu tisků	116
5.2 Komentář ke katalogu rukopisů	120
Závěr	123
Seznam zkratk	125
Seznam použitých pramenů a literatury	126
Prameny	126
Literatura	126
Seznam příloh	130
Přílohy	132
Textové přílohy	132
Obrazové přílohy	132
Katalog tisků	163
Normativní tisky	163
Beletrie	329
Odborné tisky	403
Náboženské tisky	547
Ostatní tisky	571
Katalog rukopisů	583

Úvod

Pozornost návštěvníků Státního zámku Litomyšl upoutá na první prohlídkové trase instalovaná zámecká bibliotéka. Historicky vyhlížejší vázané knihy v šesti knihovních skříních v prvním patře zámku nutí k úvahám, o jak starý knižní materiál se jedná, jaká díla knihovna ukrývá, v jakém jazyce jsou tato díla sepsána, kdo je četl naposledy apod. Knihovna litomyšlského zámku byla až do nedávné doby zcela zahalena rouškou neznáma, opředena mnoha mýty, týkajícími se především jejího původu. A jak to už u mýtů bývá, obsahují kromě nepravdivého příběhu i reálný, byť jen nepatrný, základ. Takto vznikly zkazky o tom, že se v zámecké knihovně nacházejí některé svazky bývalé litomyšlské knihovny piaristické, nebo dokonce že jde o knihovnu piaristů v plném rozsahu. Podobně bývá slyšet, že zde na badatele čekají stovky anglickojazyčných titulů nebo že knihovna jako celek představuje zápůjčku z jiných památkových objektů. Návštěvníci zámku se s podobnými tvrzeními setkávali a bohužel setkávají dodnes, a to občas i prostřednictvím průvodcovského výkladu, založeného však v případě současné knihovny výhradně na ústní tradici, které stačilo několik desítek let, aby pozměnila historickou paměť místních.

Předmětem pozornosti této práce je knihovna Státního zámku Litomyšl, knihovna, nad kterou – jak je vidět – se stále vznášejí otazníky. A to i přesto, že studium tohoto knihovního celku bylo péčí kastelánky Zdeňky Kalové poprvé uchopeno v r. 2016–2017 v rámci autorovy bakalářské práce *Knihovna Státního zámku Litomyšl: Historie, současnost a budoucnost knihovního fondu, analýza a katalogizace starých tisků*.¹ Po půl století nezájmu o knihovnu zahájila tato práce štafetu jejího pořádání a studia. Jak už název napovídá, práce se soustředila na zpracování dějin knihovního fondu a zasadila jej do kontextu historie šlechtických biblioték (pernstejnské, trautmansorffské, valdštejn-vartemberské atd.), které se na zámku v Litomyšli nacházely. V příslušných kapitolách o současném stavu knihovny byl knihovní fond jako celek obecně, nepříliš podrobně rozebrán z hlediska tematické, jazykové nebo provenienční skladby a knihovna byla fyzicky popsána. Část o budoucnosti knihovny potom otevřela možnosti k dalšímu studiu a byl v jejím rámci vypracován rovněž návrh na celkové fyzické uspořádání knihovny, jehož první etapa byla dokončena uspořádáním starých tisků (tj. tisků vytištěných 1501–1800).

¹ VEČEŘE, Vít. *Knihovna Státního zámku Litomyšl. Historie, současnost a budoucnost knihovního fondu, analýza a katalogizace starých tisků*. Praha, 2017. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.

Dotčená bakalářská práce byla až dosud jediným odborným textem, který se litomyšlskou zámeckou knihovnou zabýval. V dostupné literatuře o ní nenajdeme jedinou zmínku. Přitom – jak bylo již dokázáno – knihovna není vůbec nezajímavým celkem, který mezi analyzovanými starými tisky ukrývá i Melantrichovu bibli (vydání z r. 1561), nejstarší exemplář knihovny vůbec.

Knihovní celek je rovněž značně specifický co do způsobu svého vzniku. Nejde totiž o šlechtickou knihovnu, budovanou po staletí původními vlastníky litomyšlského zámku, nýbrž o produkt nejrůznějších úředních i mimoúředních procesů státních i nestátních institucí především ve druhé polovině 20. století, jenž byl do značně nesourodého celku spojen teprve nedávno, v 90. letech. Knihovna je na zámku v Litomyšli tudíž nepůvodním novotvarem. V souvislosti s tím vyvstává také otázka terminologická, nakolik je možné nazývat současný knihovní fond zámeckou knihovnou. Pokud pod tímto souslovím rozumíme soubor knih shromážděný a nadále využívaný šlechtickým majitelem zámku, je pochopitelně takové označení naší knihovny problematické. V textu je tedy zpravidla upřednostněno pojmenování jiné, nejčastější je označení „knihovna SZ Litomyšl“.

Zatímco fond starých tisků, čítající 193 svazků byl dopodrobna analyzován z různých hledisek (tematického, jazykového, chronologického, geografického, provenienčního, rozebrána byla rovněž grafická výzdoba, vazby i fyzický stav fondu starých tisků), otázka okolností, za kterých vznikl současný knihovní fond – a především otázka samotného procesu jeho formování – byla zodpovězena velmi neúplně. Vysloveny byly v tomto směru také určité domněnky, z nichž některé se později ukázaly jako liché. Po dokončení první fáze katalogizace knihovny v létě 2017 navíc nadále trvala naléhavá potřeba pořádání dalších jejích částí. Předestřené otázky tudíž nabízely nový prostor k pokračujícímu bádání.

Cílem předkládané práce je proto zpracovat největší část knihovny litomyšlského zámku, sestavit její katalog a poskytnout vhled do vytčené knižní materie. Onu největší část představuje 1606 svazků (2157 titulů) knih tištěných a všech 13 svazků rukopisů. Analýza této části poskytne čtenáři představu o tematickém, jazykovém, geografickém a chronologickém složení fondu, o tom, kdo knihy vyráběl, kdo je vlastnil či v jakém se nacházejí fyzickém stavu. Zvláštní pozornost je věnována grafické výzdobě knih. Praktická část práce, katalogizace těchto knižních exemplářů, pak představuje

nejpřínosnější část práce, neboť umožní zpřístupnění naprosté většiny knihovny pro badatelské účely.²

Mimoto si práce klade za cíl zpracovat ucelené dějiny současného knihovního fondu litomyšlského zámku, nakolik to jen dovolí dostupné archivní prameny a jiné zdroje. Přispěje to k lepšímu povědomí o historii tohoto knihovního celku a poslouží rovněž jako zajímavá sonda do úředních mechanismů státních institucí odpovědných za nakládání s kulturním dědictvím zejm. na konci 40. a v 50. letech 20. století.

Předkládaná práce je členěna do pěti kapitol. První kapitola nabízí vhled do nakládání s kulturním dědictvím v poválečné době a zkraje 50. let, přičemž zvláštní pozornost je věnována mobiliárním fondům (a z nich pochopitelně knižnímu materiálu), který stát v inkriminované době získal. Je nastíněna „divoká“ situace v době těsně po druhé světové válce, kdy došlo ke značnému poškození kulturního dědictví naší země, rovněž je však řeč o institucionalizované správě památkových objektů a celků, především pak o Národní kulturní komisi pro správu státního kulturního majetku a Státní památkové správě jakožto dvou klíčových institucí v daném ohledu. Největší oporou zde byla práce *Národní kulturní komise 1947–1951* Kristiny Uhlíkové,³ pro orientaci mezi orgány státní správy v poválečné době a v 50. letech poskytla neoddiskutovatelnou pomoc rovněž příručka *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*,⁴ která byla ostatně užita i v následujících kapitolách.

Druhá kapitola již přináší výsledky vlastního bádání, založeného jak na archivním průzkumu, tak na vodítcích, která poskytuje samotný knihovní fond. Tato část totiž mapuje dějiny knihovního fondu, zřetelněji objasňuje konkrétní mechanismy na jeho genezi působící a poskytuje informace o jednotlivých původcích současné zámecké knihovny. Z archivních pramenů, které byly pro tuto část zcela klíčové, je nutno zmínit především fond Státní památková správa (1946–1963) uložený v Národním archivu v Praze⁵ a fond Národní kulturní komise (1947–1954), který spravuje Oddělení dokumentace Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky.⁶ Pro zařazení reálií do

² Stranou zůstává asi 200 svazků periodik, které čekají na třetí, poslední etapu katalogizace.

³ UHLÍKOVÁ, Kristina. *Národní kulturní komise 1947–1951*, Praha: Artefactum, 2004. ISBN 80-903230-8-1.

⁴ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan, DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2007. ISBN 978-80-7106-906-5, zejm. s. 432–456.

⁵ Národní archiv v Praze (dále jen NAP), fond Státní památková správa (1946–1963) (dále jen SPS).

⁶ Ústav dějin umění Akademie věd České republiky, v.v.i. (dále jen ÚDU AV ČR), oddělení dokumentace, fond Národní kulturní komise (1947–1954) (dále jen NKK).

místního kontextu se ukázala jako nepostradatelná publikace *Litomyšl 1259–2009: Město kultury a vzdělávání* litomyšlského historika Milana Skřivánka.⁷

Práce pokračuje analýzou vytčené části knihovního fondu, tedy rozbořem zmíněných tisků ve třetí a rozbořem rukopisů ve čtvrté kapitole. Jak bylo již řečeno, knižní materie byla analyzována z tematického hlediska, pozornost byla věnována místnímu i časovému původu knih, v případě tisků pak tiskařům a nakladatelům. Rozbor provenience se ani tak nezaměřuje na jednotlivé původce (ty jsou totiž předmětem zájmu kapitoly druhé), jako spíše na konkrétní vlastnické značky a poznámky. Pro analýzu fyzického stavu knih a jejich vazeb byla velmi užitečná monografie *Restaurování a konzervování archiválií a knih* Michala Ďuroviče.⁸ Nejrozsáhlejší rozbor byl namířen na grafickou výzdobu knih vč. přehledu z pohledu této práce aktuálních grafických technik, popisů ilustrací i jiných dekoračních prvků.⁹ Šíře rozboru činí z této kapitoly část do značné míry interdisciplinární a za vznik vděčí četným konzultacím u odborníků na tu či onu oblast.¹⁰ Celkově však největší službu prokázala *Encyklopedie knihy* Petra Voita,¹¹ dále publikace *Česká kniha v proměnách staletí* Mirjam Bohatcové¹² a v případě rukopisů pak výpravná monografie *Růžová zahrádka: Rukopisné modlitební knížky 18. a 19. století*.¹³

Poslední, čtvrtou kapitolou, se práce přesouvá do své praktické části. Shrnuje totiž časově nejnáročnější úsek, jímž byla od léta 2018 katalogizace největší části tisků a fondu rukopisů. Práce probíhala přímo v knihovně SZ Litomyšl, a to i během turistického provozu památkového objektu. Jejím výstupem je textový katalog tisků a rukopisů, který je rovněž součástí předkládané práce. Při katalogizaci bylo využito především online

⁷ SKŘIVÁNEK, Milan. *Litomyšl 1259–2009. Město kultury a vzdělávání*. Litomyšl: Město Litomyšl, 2009. ISBN 978-80-254-5129-8.

⁸ ĎUROVIČ, Michal a kol. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2002. ISBN 80-7185-383-6.

⁹ Titulů, které zde našly své upotřebení, je celá řada, zvláště si zasluhuje pozornost HALL, James. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. Praha: Mladá Fronta, 1991. ISBN 80-204-0205-5 a FIKARI, Robert. *Přehled grafických technik*. Praha: Práce, 1955.

¹⁰ Za pomoc v oblasti určování jednotlivých grafických a reprodukčních technik patří poděkování Mgr. Zuzaně Soukupové, odborné asistentce Ateliéru výtvarné přípravy Fakulty restaurování Univerzity Pardubice v Litomyšli, dále pak především MgA. Ivanu Kopáčikovi, restaurátorovi papíru knižních vazeb, vedoucímu Ateliéru restaurování papíru, knižní vazby a dokumentů, jakož i MgA. Lucie Ulbríkové, odborné asistentce tamtéž.

¹¹ VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: Libri, 2006. ISBN 80-7277-312-7.

¹² BOHTACOVÁ, Mirjam a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-131-0, především druhá část knihy věnovaná konci novověku a moderní době, s. 333–544.

¹³ POŠ, Jan, ŠIMKOVÁ, Anežka a kol. *Růžová zahrádka. Rukopisné modlitební knížky 18. a 19. století. Sběrka Jana Poše*. Řevnice, Olomouc: Arbor vitae a Muzeum umění Olomouc, 2009. ISBN 978-80-87149-18-8, zejm. s. 9–64.

zdrojů, Souborného katalogu ČR¹⁴ a nezastupitelnou úlohu při určování defektních tisků sehrála vyhledávací služba Google Books, která umožňuje fulltextové vyhledávání úryvků přímo v digitalizovaných knihách.¹⁵

¹⁴ Národní knihovna České republiky. *Souborný katalog České republiky*. Dostupné z: <http://www.caslin.cz/> (cit. 24.2.2020).

¹⁵ Google. *Google Books*. Dostupné z: <https://books.google.cz/> (cit. 10.3.2020).

1. Nakládání s kulturním dědictvím v poválečné době

Dříve než se dostaneme přímo k předmětu našeho zájmu (k současnému knihovnímu fondu Státního zámku Litomyšl), je vhodné nastínit právní rámec a reálnou situaci, ve které se nacházel státem nově nabytý a v důsledku dalších konfiskací dále nabývaný památkový fond – a především fondy mobiliární – bezprostředně v poválečných letech a v první půli padesátých let 20. století. Toto zasazení do kontextu umožní lépe pochopit následující kapitoly, v nichž je vylíčena geneze současné zámecké knihovny v Litomyšli.¹⁶

Po skončení druhé světové války se památková péče vyskytla v poněkud změněné situaci. Na základě konfiskačních dekretů presidenta republiky¹⁷ přešlo do státního vlastnictví značné množství kulturně a památkově hodnotných budov a samozřejmě ohromující množství mobiliáře, kam řadíme i miliony knih a tisíce knihovních celků. Tento majetek, získaný především z rukou německých a maďarských obyvatel Československa, však představoval pro státní úřady velký organizační problém, neboť neexistovala instituce oprávněná k jeho ochraně a zabezpečení. Další problém v této době představoval kritický nedostatek finančních prostředků, což se samozřejmě zdaleka netýkalo jen námi dotčené oblasti.¹⁸

Nejohroženější skupinou v prvních poválečných letech se staly památky z majetku Němců. Často se ocitly zcela bezprizorní, pokud jejich majitelé v závěru války uprchli, a ti, kteří zůstali, nemohli se většinou přičinit o jejich zabezpečení, protože podle dekretu č. 5/1945 Sb., *o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů* byla nad tímto majetkem vyhlášena národní správa. Národní správci, jmenovaní místními, okresními a zemskými národními výbory, byli však dosazováni obzvláště v pohraničních oblastech s jistým časovým odstupem a památkově hodnotný majetek tím byl často vydán napospas rabování,

¹⁶ Zdržíme se však hodnocení činnosti institucí odpovědných za nakládání s konfiskáty ve vytčeném časovém úseku, neboť to by jednak vyžadovalo mnohem hlubší vhled do dané problematiky, jednak to ani není smyslem této kapitoly. Nepopíratelným faktem však je, že vlivem přístupu k zestátněným mobiliárním sbírkám, prezentovanému zejména vyřídovacími, eliminačními procesy, došlo k rozbití těchto celků, se kterým se Národní památkový ústav – a nejen ten – vyrovnává dodnes.

¹⁷ Konkrétně se jednalo o dekret č. 12/1945 Sb., *o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa* a č. 108/1945 Sb., *o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy*. O těchto dekrettech bude blíže řeč v následujícím textu.

¹⁸ UHLÍKOVÁ, K. *Národní kulturní komise*, s. 19.

rozkrádání či nenávistného ničení. To si ale dobře uvědomovala už tehdejší státní správa, která za účelem koordinace zajišťování potenciálně ohrožených památek zřídila v květnu 1945 při kulturní komisi Zemského národního výboru Sekretariát pro evidenci a záchranu památek písemných, historických, uměleckých a přírodních, do jehož působnosti spadaly nejen památkové objekty nebo muzejní a galerijní exponáty, ale rovněž knihy, které měla na starost samostatná knihovnická sekce. Činnost Sekretariátu byla ukončena již v červnu 1945, evidencí došlých zpráv o ohrožených památkách a jejich předáváním příslušným institucím (Národní a univerzitní knihovně, Národnímu muzeu, Národní galerii nebo Státnímu památkovému úřadu) se nadále zabývali členové výše zmíněné kulturní komise při Zemském výboru.

Současně se Sekretariátem pracovala rovněž tzv. Zajišťovací komise, zřízená počátkem května při České národní radě. Tato instituce, do které patřil mj. Karel Vik, Josef Scheybal nebo Zdeněk Krejčík, operativně prováděla zajišťování zámků, luxusních vil, knihoven, muzeí, ale kupříkladu i archivů německých úřadů a působila převážně v severovýchodních Čechách. Po zrušení Sekretariátu pro evidenci a záchranu památek se Zajišťovací komise zodpovídala přímo Ministerstvu školství a osvěty, jemuž zasílala zajišťovací protokoly vyhotovené vždy pro daný památkový objekt.¹⁹

Pravomoci zrušeného Sekretariátu nadále vykonával Státní památkový úřad prostřednictvím svých pověřenců. Ti zajišťovali umělecky a historicky cenné hmotné památky přímo na místě (zámky a luxusní vily, muzea nebo i obchody starožitníků) v koordinaci s příslušnými národními výbory nebo správními komisemi.²⁰ Vybrané předměty soustředili – v ideálním případě – na jedno místo, které zapečetili a vyhotovené protokoly zasílali Státnímu památkovému úřadu.²¹

K další organizační změně došlo již v červenci 1945, kdy byla kompetence evidence a zajišťování uměleckých památek odejmuta Státnímu památkovému úřadu a plně ji mělo převzít Ministerstvo školství a osvěty.²² Stalo se tak patrně z iniciativy

¹⁹ UHLÍKOVÁ, K. *Národní kulturní komise*, s. 20–22.

²⁰ Většinou se jednalo o místní národní výbory, okresní národní výbory, místní správní komise a okresní správní komise. Správní komise – ať už místní, či okresní – byly v souladu s platnou legislativou ustavovány tam, kde bylo místní obyvatelstvo považováno za „státně nespolehlivé“ – jednalo se tedy většinou o pohraniční oblasti. – HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J., *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, s. 444.

²¹ UHLÍKOVÁ, K. *Národní kulturní komise*, s. 20.

²² „Shromáždění kulturního majetku z jednotlivých zámků, hradů a veřejných budov v bývalých Sudetách vyhraňuje si Ministerstvo vlastní organizaci a provede jeho soustředění, revisi a distribuci pro příslušné účely všech kulturních institucí v zemích českých.“ – NAP, fond SPS, kart. č. 631, inv. č. 234, složka ochrana památek, seznam zámků Země české. Citováno podle UHLÍKOVÁ, K. *Národní kulturní komise*, s. 23.

Zdeňka Wirtha, blízkého spolupracovníka ministra školství a osvěty Zdeňka Nejedlého. Wirth plánoval ustavení speciální instituce spravující státem vlastněné památky.²³ V praxi se ale Státní památkový úřad zcela činnosti v oblasti zajišťování a evidence kulturně hodnotných předmětů nevzdal a jeho pověřenci pracovali ještě během celého roku 1946.²⁴

Kristina Uhlíková ve své studii nazývá výše popsané období fází „živelného“ zajišťování památek. To končí vydáním již zmíněného konfiskačního dekretu č. 12/1945 Sb., na jehož základě právně přešlo do vlastnictví československého státu 496 hradů a zámků včetně jejich mobiliáře. Jejich správa nyní příslušela památkovému referátu Národního pozemkového fondu, fungujícího při Ministerstvu zemědělství.²⁵ Přímou správu daného objektu nadále vykonával národní správce, a to až do doby předání objektu novému přidělci. Národní správce měl bez zbytečného odkladu pořídit inventář objektu a soustředit památkově hodnotné předměty jako sklo, obrazy, knihy, zbraně, aj. do jedné uzamykatelné místnosti. Tyto předměty byly následně přerozdělovány jednotlivým žadatelům (institucím nebo spolkům, nikoli soukromým osobám) na základě posouzení jejich žádosti Památkovou komisí²⁶ pracující od srpna 1945 při Národním pozemkovém fondu. Během své existence – tedy mezi léty 1945–1947 – prohlédla tato komise 185 zámků, provedla výběr nejcenějšího mobiliáře, a připravila tak objekt k předání novému vlastníkovi. Rovněž tak vybrala Památková komise na počátku r. 1946 celkem 48 nejvýznamnějších památkových objektů (hradů a zámků), které byly prohlášeny objekty první kategorie a byly nadále určeny výhradně ke kulturnímu využití.

To, co bylo řečeno výše, však popisuje ideální, legální postup, který se od reality mnohdy lišil. Národní pozemkový fond v mnoha případech nedokázal zajistit jemu svěřené památkové objekty dostatečně rychle, jmenovat včas odpovědného národního správce, a tak se tyto objekty, nacházející se velmi často v neobydlených oblastech, stávaly oblíbeným cílem zlodějů, což byl jeden z dalších projevů poškozování památkového fondu státu.²⁷

Na konfiskaci německých, popř. maďarských činžovních domů, vil, továren, provozoven či venkovských usedlostí se vztahoval konfiskační dekret č. 108/1945

²³ Tato Wirthova snaha vyvrcholila až vznikem Národní kulturní komise a zahájením její činnosti v r. 1947.

²⁴ UHLÍKOVÁ, K. *Národní kulturní komise*, s. 22–23.

²⁵ Důvodem začlenění Národního pozemkového fondu do resortu zemědělství byla vazba majetků konfiskovaných v důsledku dekretu č. 12/1945 Sb. na zemědělskou půdu – UHLÍKOVÁ, K. *Národní kulturní komise*, s. 22.

²⁶ Jejím asi nejvlivnějším členem byl opět Zdeněk Wirth coby zástupce Ministerstva školství a osvěty.

²⁷ UHLÍKOVÁ, K. *Národní kulturní komise*, s. 24–25.

Sb., kterým byl při Osidlovacím úřadu rovněž zřízen Fond národní obnovy, v jehož kompetenci bylo zajištění, správa a následné přerozdělení tohoto typu majetku. Do objektů byli opět dosazeni národní správci, kteří jej mohli plně využívat (bydlet v něm, užívat jeho vybavení, provozovat živnost apod.), neměli však právo disponovat s tímto majetkem. I v tomto případě ale provázely jmenování národních správců velmi často organizační a personální obtíže a konfiskovaný majetek zůstal namnoze po odchodu svých původních majitelů bezprizorní. A byly to ponejvíc luxusní vily nacházející se opět zejména v pohraničních regionech, které se staly častým cílem rabování zlodějů.

V některých oblastech probíhaly (i na základě výzvy v oběžníku Sekretariátu pro evidenci a záchranu památek) snahy o záchranu umělecky a památkově nejcennějších předmětů vč. knih již od května 1945, příslušné národní výbory (místní a okresní) zřizovaly improvizované sběrný v prostorách škol a jiných veřejných budov, odkud byly tyto předměty předávány muzeím, galeriím či knihovnám. Docházelo však i k protiprávnímu nakládání s tímto majetkem, když byl místními správními orgány rozprodáván do soukromých rukou.²⁸

K oficiálnímu a systematickému kroku v této oblasti došlo na přelomu roku 1946 a 1947, kdy Fond národní obnovy započal s tzv. Akcí A. Během té mělo být – v ideálním případě – vybavení zabraných objektů zajištěno, sepsáno a měl být proveden jeho výběr. Ten vykonávala speciální komise utvořená v každé obci²⁹ a předměty roztrídila na ty, které by mohly být prodány novému majiteli objektu, správci provozovny apod., a na ty, u kterých prodej nepřipadal v úvahu. Předměty z druhé skupiny byly soustředěny do sběren Fondu národní obnovy.³⁰ Obecně však převládala snaha prodat co nejvíce předmětů, jehož správou byl Fond pověřen. Bylo to z finančních i organizačních důvodů výhodnější a pohodlnější, protože jinak musel být zajištěn převoz do sběrný a následně bezplatné předání předmětu státní instituci.³¹

V námi dotčené době se na scéně pohybovala ještě jedna instituce, která hrála významnou roli v zajišťování a vytřídování konfiskovaného majetku a která se – zcela v souladu se svým zaměřením – specializovala na knižní materiál. Touto institucí byla

²⁸ UHLÍKOVÁ, K. *Národní kulturní komise*, s. 27.

²⁹ Ve městech jich mohlo být i více; komise sestávala jednak z příslušníků NV, jednak ze členů jmenovaných Fondem národní obnovy.

³⁰ UHLÍKOVÁ, K. *Národní kulturní komise*, s. 26.

³¹ Tamtéž, s. 29.

Národní a univerzitní knihovna v Praze, předchůdkyně dnešní Národní knihovny České republiky.

Ta byla v průběhu léta 1945 pověřena, aby zajistila veškerý knižní materiál z konfiskovaných objektů, přičemž za zmínku stojí čtyři velké památkové objekty v Mimoni, Novém Falkenburku, Housce a Novém Berštejnu, kam byly po bombardování Berlína v srpnu 1943 deponovány části velkých německých knihoven. Řádově se jednalo o stovky tisíc knih říšskoněmecké provenience. Několik set tisíc svazků z Pruské státní knihovny bylo z bezpečnostních důvodů v r. 1944 evakuováno také do kláštera v Teplé³² a torza dalších německých knihoven byla nacházena různě po republice.³³ Většinou – ne však ve všech případech – došlo po válce k navrácení tohoto knižního materiálu do Německa.³⁴

Největší objem materiálu, který prošel pověřencům NUK pod rukama, však pocházel z konfiskovaných majetků Němců a kolaborantů, po r. 1948 rovněž z majetku československých uprchlíků. Podle oběžníku Zemského národního výboru adresovaného místním národním výborům měl být veškerý knižní materiál soustředěn do zabezpečených místností, přičemž dispoziční právo s ním náleželo NUK. Postup byl takový, že nashromážděné knihy byly poskytnuty nejprve k výběru místním českým institucím (většinou se jednalo o jazykově český materiál) a zbytek byl zasílán do pražského Klementina, kde se však knižní materiál hromadil a nebylo zde pro něj místo. Často byl tudíž zasílán pouze seznam knih, zatímco knihy samotné byly fyzicky uloženy stále v místních sběrnách.

V důsledku snahy Ministerstva školství a osvěty o centralizaci koordinace zajišťování a třídění knižního materiálu byl již zmiňovaný Josef Scheybal jmenován pověřencem ministerstva pro tuto oblast (už předtím ostatně vykonával zajišťovací činnost pro NUK).

V květnu 1947 – snad v souvislosti se vznikem Národní kulturní komise – byly vydány nové instrukce pro nakládání s knižním materiálem, které přesně stanovovaly, jaké knihy měly být prohlášeny státním kulturním majetkem a jaké měly být vytříděny. Podle těchto pokynů měly být knihy ve sběrnách nejprve nabídnuty vědeckým institucím

³² Nakonec došlo k odvozu knih do Mnichova.

³³ Kupříkladu exempláře z berlínské městské knihovny dílem ve vlakových vagoncích u Šumperka, dílem na zámku Frýdlant.

³⁴ STROUHALOVÁ, Marcela. K pohybu knižních konfiskátů po roce 1945. *Knihovna: knihovnická revue*. 2017, 28 (2), s. 5–19. ISSN 1801-3252. Dostupné z: <https://knihovnavue.nkp.cz/archiv/2017-2/recenzovane-prispevky/k-pohybu-kniznich-konfiskatu-po-roce-1945#36> (cit. 10.1.2020).

(fakultní a ústavní knihovny vysokých škol), až potom mohly být nabídnuty k prodeji, často do zahraničí.

Mezi lety 1945–1949 vytrídila Národní a univerzitní knihovna kolem dvanácti milionů svazků pocházejících z knižních svozů. Podle odhadu referenta oddělení záboru NUK Kamila Groha se v případě 1,8 milionu knih, které byly nakonec uloženy v budově Klementina, jednalo z mírně nadpoloviční části o jazykově české knihy.³⁵

1.1 Národní kulturní komise pro správu státního kulturního majetku

Již v létě roku 1945 se začalo projednávat zřízení státní instituce, jejímž posláním by byla správa státního kulturního majetku. Vznik Národního kulturního fondu, jak se měla tato mezíresortní instituce nazývat, byl původně zamýšlen prostřednictvím vydání dekretu prezidenta republiky Edvarda Beneše a návrh znění dokumentu vypracoval Zdeněk Wirth. Projednávání předlohy však provázely průtahy, takže ke zřízení Fondu touto cestou nedošlo, neboť 28. října 1945 vypršela lhůta pro vydávání prezidentských dekretů.

Ke zřízení takové instituce došlo až o rok později, 16. května 1946, kdy Národní shromáždění přijalo zákon,³⁶ na jehož základě vznikla Národní kulturní komise pro správu státního kulturního majetku, jež zahájila svou činnost v únoru 1947. Jejím předsedou se stal – podle očekávání – sám Zdeněk Wirth, který na tomto postu zůstal po celou dobu existence Komise. Národní kulturní komisi byla svěřena správa státního kulturního majetku získaného na základě dvou výše citovaných konfiskačních dekretů prezidenta republiky, avšak patřil sem i ostatní státní kulturní majetek, jako kupříkladu památkové objekty (a předměty) získané státem již po vzniku republiky v roce 1918, zejména z vlastnictví příslušníků habsburského rodu.³⁷

Jednou z klíčových složek činnosti Národní kulturní komise byl výběr nejceněnějších movitých památek z objektů zkonfiskovaných na základě dekretu č. 12/1945 Sb., tzn. převážně hradů a zámků. Ty od r. 1945 spravoval Národní pozemkový fond, s nímž byla uzavřena dohoda o předání správy Národní kulturní komisi. Část objektů však i poté zůstala ve správě Fondu. Právě v těchto objektech Komise přikročila k přednostnímu vytrídění mobiliáře. Další pořadí objektů, které měly být vytríděny, určoval Národní pozemkový fond. Takové vytrídění, tzv. eliminace, bylo

³⁵ STROUHALOVÁ, Marcela. K pohybu knižních konfiskátů po roce 1945. *Knihovna: knihovnická revue*. 2017, 28 (2), s. 5–19.

³⁶ Zákon č. 137/1946 Sb., o Národních kulturních komisích pro správu státního kulturního majetku.

³⁷ UHLÍKOVÁ, K. *Národní kulturní komise*, s. 29–30.

provedeno ve všech objektech třídící komisí Národní kulturní komise, která se při tom opírala o tzv. základní soupisy mobilního inventáře daného objektu, vytvořené inventarizační komisí Národního pozemkového fondu.³⁸ Památkově hodnotné kusy byly buď předány příslušným paměťovým institucím, nebo byly později užity v instalacích na zpřístupněných památkových objektech.

V rámci Národní kulturní komise nejdříve pracovala jediná třídící komise, kterou vedl sám předseda Wirth, až od roku 1948 se tento počet zvedl na dvě, a nakonec tři komise. Vezmeme-li v potaz, že na eliminaci čekalo přes čtyři sta objektů,³⁹ není jistě udivující velmi pomalé tempo této činnosti.⁴⁰ Samotné třídění mobiliáře se řídilo *Směrnici pro vyřídování státního kulturního majetku*, sestavené pro účely Národní kulturní komise Zdeňkem Wirthem. Tato směrnice přímo určovala, které předměty mají být předány jakým muzeím, galeriím, knihovnám nebo muzeím bytové kultury, tj. zamýšleným instalacím na hradech a zámcích.⁴¹

Předměty vyříděné komisí jako státní kulturní majetek byly při ukončení eliminačního procesu v daném objektu odvezeny do sběren, odkud byly dále distribuovány do dalších institucí dle určení třídící komise. Ostatní, nevyříděné předměty (tzv. užitkový mobiliář) byly příslušnými pracovníky Národního pozemkového fondu poskytnuty pro vybavení Pražského hradu, případně zámku v Lánech a jiných podobných reprezentačních prostor. Zbytek byl ponechán k rozprodeji za odhadní ceny (přednostně instituci využívající daný objekt), nabídnut byl rovněž národnímu podniku Obchodní domy.⁴²

Národní kulturní komise se samozřejmě nezabývala pouze tříděním mobiliáře největších a nejcennějších památkových objektů, tedy hradů a zámků. Nedílnou součástí její činnosti byla rovněž eliminace mobiliáře zestátněných bytů, domů a vil, továren a provozoven, které – jak již zaznělo výše – přešly do státního vlastnictví v důsledku konfiskačního dekretu č. 108/1945 Sb. a které byly doposud spravovány Fondem národní obnovy. Navzdory tomu, že dohodu mezi Fondem a Komisí se podařilo uzavřít až po dvou letech, postupovala Komise v jejích intencích už předtím. Její pověřenci – v čele s Josefem Scheybalem, jenž byl nejvýraznější osobností v oblasti zajišťování konfiskátů

³⁸ UHLÍKOVÁ, K. *Národní kulturní komise*, s. 34–35. Inventář byl pořízen podle jednotlivých místností, v nichž byly předměty opatřeny inventárními čísly.

³⁹ Počítáno v době, kdy NKK převzala jejich správu.

⁴⁰ UHLÍKOVÁ, K. *Národní kulturní komise*, s. 36.

⁴¹ Tamtéž, s. 112–116.

⁴² Tamtéž, s. 38–39.

dle řečeného dekretu – navštěvovali a prohlíželi sběrný Fondu národní obnovy a informovali jeho zástupce o hodnotných předmětech zde umístěných, aby nedošlo k rozprodeji cenného uměleckého mobiliáře. Národní kulturní komise zahájila také tzv. bytovou akci, během které její pověřenci prohlíželi stovky bytů, v nichž se nacházely předměty ponechané na základě dispozičního listu či výprosu⁴³ k užívání novým přídělčům. Jednalo se však o státní kulturní majetek, který pracovníci Komise měli právo odvézt, což často naráželo na značný odpor jejich uživatelů i místních obyvatel.⁴⁴

Zbývá ještě doplnit, že od počátku roku 1949 se pozornost Komise obrátila rovněž k mobiliáři konfiskovanému na základě zákona č. 231/1948 Sb., *na ochranu lidové demokratické republiky*.⁴⁵

1.1.1 Národní kulturní komise a nakládání s knižním materiálem

Pro naše účely věnujme na tomto místě alespoň pár řádek speciálně vyříd'ování knižního materiálu. Velké knihovny byly většinou ponechávány přímo v objektech jako depot Národní kulturní komise, s menšími knihovny celky bylo zacházeno obdobně jako s ostatním vyříd'ovaným materiálem.⁴⁶ Na základě svrchu řečené směrnice náležela literatura o společenském životě, módě a kroji muzeu osobní a společenské kultury v zámku Jemniště.⁴⁷ Patrně spíše o knihovně jako nábytku je myšlen následující pokyn: „*U knihoven, jejichž knižní materiál zůstane zachován jako kulturní celek, přejímají se i skříně, pokud ovšem nejsou součástí jednotně komponovaného interiéru.*“⁴⁸ Podle Dohody o spolupráci Národní kulturní komise a Fondu národní obnovy při přejímání státního kulturního majetku byly prohlášeny za státní kulturní majetek mj. rukopisy, staré tisky⁴⁹ a tisky po r. 1850.⁵⁰

Pokud jsme ponechali téma vyříd'ování knižního materiálu až na toto místo, učinili jsme tak správně i z hlediska chronologického, neboť právě knihám začala být ze strany Národní kulturní komise věnována soustavnější pozornost až začátkem padesátých let. Z této doby pochází rovněž speciální *Směrnice pro třídění knižního materiálu ve*

⁴³ Dispoziční list byl druh písemnosti evidující předměty, které majitel bytu odmítl zakoupit a které nebylo ihned možné odvézt do sběry (např. pro velké rozměry předmětu). Výprosy evidovaly předměty, u nichž si člen třídicí komise nebyl jist, zda mají kulturní hodnotu. Takové předměty potom posoudil povolanější znalec. – UHLÍKOVÁ, K. *Národní kulturní komise*, s. 26.

⁴⁴ UHLÍKOVÁ, K. *Národní kulturní komise*, s. 40–42.

⁴⁵ Tamtéž, s. 43–44.

⁴⁶ Tamtéž, s. 39.

⁴⁷ Tamtéž, s. 115.

⁴⁸ Tamtéž, s. 114.

⁴⁹ Za zmínku stojí, že staré tisky jsou v dohodě definovány poněkud jinak než v současné době. Dokument je vymezuje jako prvotisky a tisky od r. 1500 do r. 1850 (zahrnutý i hudebniny).

⁵⁰ UHLÍKOVÁ, K. *Národní kulturní komise*, s. 123.

*sběrnách na státních zámcích*⁵¹ z pera Zdeňka Wirtha datovaná 11. února 1952, která na jednu stranu poskytuje obecné pokyny k zacházení s knižním materiálem, na druhou stranu se jí pracovníci Komise řídili jen částečně, neboť priorita byla přiřazena vyřídění nábytku a uměleckých předmětů, a knihy tak byly často ponechány stranou ve sběrnách, aby se k nim pozornost Národní kulturní komise, a později Státní památkové správy, obrátila až později (pokud vůbec).

Zdeněk Wirth ve směrnici uvádí, že knihy získané státem po r. 1945 (tedy podobně – jak bylo nastíněno výše – v důsledku dekretů prezidenta republiky a následně dalších vyvlastňovacích zákonů) jsou uloženy ve 46 sběrnách a dále přímo na památkových objektech, přičemž počet exemplářů odhaduje na více než jeden milion. Z toho byla do doby vzniku směrnice vyříděna jenom malá část (zejm. ze svozu knih z konfiskovaných bytů v pohraničí a ze zámků Kopidlno, Teplice a Děčín) a část knižního materiálu byla postoupena vědeckým ústavům. Několik celých zámeckých knihoven potom převzaly univerzitní knihovny a krajské studijní knihovny.

„Poněvadž se akce eliminační na zámcích a v soukromých bytech blíží ke konci,“ píše ve směrnici Wirth, *„nastává nyní vhodná doba k zahájení soustavného třídění všeho získaného knižního materiálu a jeho racionálního využití.“*⁵² Ve stávajícím stavu měly být zachovány jenom některé ze zámeckých knihoven, většina z nich – spolu s veškerým materiálem ze svozů – měla být postupně roztríděna a přidělena novým žadatelům, jako byly krajské studijní knihovny, knihovny muzeí a galerií, ústřední státní knihovny nebo knihovny výzkumných ústavů. Nikam se nehodící zbytek měl být určen do sběru. Zvláštní roli hrál zámek v Jemništi coby muzeum společenské kultury a zámek ve Slatiňanech jako hippologické muzeum. Pro obě dvě instituce byly budovány příslušně zaměřené odborné knižní fondy, kam putovaly knihy vztahující se svým obsahem k předmětu zájmu daného muzea.

Pokud jde o praktický postup navrhovaný směrnicí, každý pracovník Národní kulturní komise (či skupina pracovníků) obdržel pověřovací list, na jehož základě mu bylo umožněno – po prokázání se tímto listem příslušnému oblastnímu inspektorovi a správci zámku – vykonávat eliminaci knižního materiálu přímo na místě jeho stávajícího uložení. K zajištění vhodných pracovních podmínek slouží předpis, že *„Jejich [tj. pracovníků NKK] příchod bude včas oznámen na zámku, aby sběrna byla řádně*

⁵¹ WIRTH, Zdeněk. *Směrnice pro třídění knižního materiálu ve sběrnách na státních zámcích*, Praha, 1952. Dostupné z: <http://www.konfiskovanepamatky.udu.cas.cz/files/url/11.pdf> (cit. 15.1.2020).

⁵² Tamtéž.

vyčištěna a vyvětrána. Pověřenci budou moci užívat inspekčních pokojů na státních zámcích.“⁵³

Veškerý svaz v jednotlivých sběrnách Národní kulturní komise se měl třídit jako celek podle příslušných oborů, avšak zámecké knihovny měly být tříděny každá zvlášť. Dále podle směrnice měly být z knižního materiálu vyřazeny a uloženy jinam všechny archiválie, korespondence, původní a reprodukováná grafická díla,⁵⁴ diplomy, letáky, nevázané i vázané noviny, plakáty, kartografické tiskoviny, fotografie,⁵⁵ pohlednice a sbírky exlibris. Vyčleněny a jinam zařazeny měly být rovněž všechny rukopisy, prvotisky, tisky vydané v letech 1500–1550 nebo exempláře s obzvlášť hodnotnou ruční vazbou.⁵⁶

1.2 Státní památková správa jako nástupce Národní kulturní komise

Decentralizační tendence se dotkly i organizace památkové péče. Agendu Národní kulturní komise postupně přebíraly již od r. 1949 krajské národní výbory. Posledním rokem existence NKK, tak jak ji známe, byl rok 1951, kdy došlo k organizačním změnám vedoucím k omezení její samostatnosti zejména v oblasti hospodaření. Vládní nařízení č. 112/1951 Sb., *o reorganizaci státní památkové péče* tak představovalo de facto konec Komise, která sice měla být ponechána jakožto poradní orgán ministra školství, věd a umění, k realizaci tohoto záměru ale nakonec nedošlo.⁵⁷ Definitivně NKK ukončila svou činnost na samém počátku roku 1952. Její agendu a pravomoci přejalo většinově Oddělení pro ochranu památek Ministerstva školství, věd a umění.⁵⁸

Za nástupce Národní kulturní komise můžeme považovat Státní památkovou správu, zřízenou opatřením ministra školství a osvěty v r. 1953. Státní památková správa – podobně jako Národní kulturní komise – zajišťovala správu památkových objektů, kde pokračovala s vyřídováním materiálu. Pro tento účel vydala v r. 1954 *Směrnici pro výkon a likvidaci národních správ vnitřního zařízení*, jež detailně předepisuje postup zmocněnce SPS při přejímání a evidování mobiliáře.

⁵³ WIRTH, Z. *Směrnice pro třídění knižního materiálu ve sběrnách na státních zámcích*.

⁵⁴ Pouze však za předpokladu, že nejsou svázaná do knihy.

⁵⁵ Včetně alb.

⁵⁶ WIRTH, Z. *Směrnice pro třídění knižního materiálu ve sběrnách na státních zámcích*.

⁵⁷ Vládní nařízení o reorganizaci státní památkové péče. Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=112&r=1951> (cit. 13.12.2019).

⁵⁸ UHLÍKOVÁ, K. *Národní kulturní komise*, s. 57–58.

Pořizování evidence bylo prováděno na základě původních soupisů Národního pozemkového fondu, rovněž však byla shromážděna dokumentace předchozí (především historické inventáře, pokud byly dochovány), eliminační seznamy, doklady o zápůjčkách, převozech, výprosech či depositech. Na základě toho se vyhotovoval protokol, který obsahoval taktéž informace o chybějících předmětech nebo naopak o předmětech, které se v mobiliárním fondu našly nad rámec dosavadní evidence. Mimo to, že všechny předměty byly nově sepsány (tj. inventarizovány), byl do formulářů zaznamenán také jejich popis s nezbytnými údaji jako typ předmětu, materiál nebo rozměry. Veškerý materiál zástupci Státní památkové správy rozdělili na kulturní předměty, určené jakožto státní kulturní majetek především k instalacím v objektech nebo do expozic odborných institucí, a na užitkový mobiliář, jehož osudem byl povětšinou rozprodej skrze státní podnik Obchod s klenoty, hodinami a starožitnostmi.⁵⁹

⁵⁹ K zahájení systematické evidence státního památkového fondu (nemovitých i movitých památek) viz též JORDÁNOVÁ, Jana. *Reforma památkové péče v 50. a 60. letech*. Brno, 2018. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, s. 23–24.

2. Dějiny knihovního fondu

Původ současné litomyšlské zámecké knihovny je otázkou, která dlouhá léta zůstávala nezodpovězena. Stala se předmětem nejrůznějších zkazek a mýtů, jež šířili (a šíří dodnes) obyvatelé Litomyšle, většinou pamětníci, neorientující se však ve složité spleti úředních procesů 2. poloviny 20. století, jejichž působením se v zámeckém objektu vystřídal několik knihovních celků. Zahalena v mlze neznáma, byla knihovna dlouho objektem spekulací, polopравd a nepravd, které dodnes občas zaznívají i během průvodcovských výkladů. Vzhledem k faktu, že předchozí bádání v oblasti geneze nynějšího zámeckého knihovního fondu nepřineslo uspokojující výsledky, vznikl dluh, který je nyní potřeba splatit.

2.1 Okresní knižní svoz – knihy, které překážely

Na samém počátku formování současného knihovního fondu Státního zámku Litomyšl stál správce městského muzea a městský archivář, PhDr. Vladimír Jan Sedlák, osobnost nesmírné erudice a podle všeho i vynikajících lidských kvalit.⁶⁰ V poválečných letech byl Místním národním výborem v Litomyšli pověřen dozorem nad okresním knižním svozem, který Sedlák provedl mezi lety 1945–1946.⁶¹ Jednalo se o svozy různých drobných knižních konfiskátů z oblasti tehdejšího litomyšlského okresu, především pak šlo o knižní fondy zrušených německých knihoven po odsunu Němců. Nepřekvapí proto, že obce, z nichž svozy probíhaly, se nacházely nejvíce na severovýchodě okresu, z oblasti osídlené většinou německým obyvatelstvem. Šlo o obce Mikuleč (Nikl), Čistá (Lauterbach), Karle (Karlsbrunn), Koclířov (Ketzelsdorf), Dětrichov (Dittersdorf), Košíře (Körber), Opatov (Abtsdorf) aj.

1. května 1947 Národní kulturní komise pro správu státního kulturního majetku oficiálně přešla do správy litomyšlský zámek, jenž byl až doposud pod národní správou velkostatku. Vladimír Sedlák byl následně komisí pověřen „dozorem nad zámkem“,⁶² což bylo jistě dáno jednak tím, že měl coby správce městského muzea i městského archivu nejlepší předpoklady pro výkon této činnosti, jednak tím, že obě stávající instituce sídlily tehdy přímo v zámeckém objektu. Sám Sedlák měl na zámku zařízený byt, což situaci

⁶⁰ Vladimír Jan Sedlák (1919–1980) byl český archivář, heraldik a genealog (absolvent Státní archivní školy v ročníku 1941–1943), působící od r. 1969 jako první předseda České genealogické a heraldické společnosti v Praze. – srov. KOLLMANN, Josef. Státní archivní škola. *Sborník archivních prací* 32/1982, s. 301.

⁶¹ NAP, fond SPS, kart. 317, sign. 30 místa, inv. č. 229.

⁶² Jak již formulace napovídá, nebyl Sedlák řádným, nýbrž prozatímním správcem památkového objektu, za svou službu Národní kulturní komisi nebral plat, měl však k dispozici bydlení zdarma, a to přímo v zámeckém objektu.

značně ulehčovalo. Současně byl jmenován správcem nově vzniklého oblastního archivu zemědělského, umístěného rovněž v budově zámku, kde tedy panoval poměrně značný ruch, vezmeme-li v potaz, že kromě dvou zmíněných archivů v budově sídlila navíc kancelář Správy státních rybníků a stále ještě – byť už jenom dočasně – expozitura pobočky Národního pozemkového fondu v Pardubicích, národní správa velkostatku a Stavební správa státních lesů a statků. Celé druhé patro bylo nadto nově poskytnuto městské obrazárně.⁶³

V této atmosféře se litomyšlský zámek, určený jako svozové místo pro mobiliář z okolních památkových objektů, začal navíc plnit přiváženými movitými předměty kulturní hodnoty, a to např. z Nových Hradů, Jimramova, Rychmburku (dnešního Předhradí) nebo Potštejna.

Vladimír Sedlák uložil knižní materiál z jím provedeného okresního svazu do jedné přízemní místnosti v nádvořním traktu zámku, kde pro knihy nechal (snad na náklady města, resp. městského archivu) zřídit nové regály. Tím zajistil knihám bezpečné a důstojné uložení, kterého se jiné knihovny celky uskladněné později na zámku dočkaly až s větším časovým odstupem.⁶⁴

Za významného přispění ministra školství, věd a umění Zdeňka Nejedlého, litomyšlského rodáka a obdivovatele Bedřicha Smetany, bylo zkraje roku 1949 přikročeno k přípravám na otevření zámku pro veřejnost. To mělo být součástí velkolepé, Nejedlým plánované oslavy 125. výročí Smetanova narození, konané ve dnech 4.–6. června. V rámci této slavnosti se uskutečnil v pořadí druhý ročník Smetanovy Litomyšle, tehdy ještě pod názvem Smetanovy oslavy v Litomyšli.⁶⁵

Pro instalaci a novou úpravu zámku bylo určeno 14 pokojů v prvním patře tzv. Vratislavova, tj. jihozápadního křídla, přičemž nás na tomto místě především zajímá, že součástí prohlídkové trasy měla být i vzorová zámecká bibliotéka, která jako typ místnosti z prohlídkové trasy za sedmdesát let dodnes nezmizela. Byla umístěna ve vedlejší místnosti, než je tomu nyní, tedy mezi dnešní knihovnou (pův. ložnicí)

⁶³ NAP, fond SPS, kart. 316, sign. 30 místa, inv. č. 229.

⁶⁴ Např. cenná knihovna litomyšlských piaristů, jejichž 8500 svazků bylo v r. 1950 přestěhováno z piaristické koleje, vzdálené od zámku jen několik desítek metrů, byla dlouhá léta „uskladněna“ v hromadách na podlaze, než se pro ni našlo důstojnější a bezpečnější uložení. – NAP, fond SPS, kart. 317, sign. 30 místa, inv. č. 229.

⁶⁵ Že se první ročník známého litomyšlského hudebního festivalu uskutečnil již v r. 1946, snad již spolehlivě dokázala studie BOŠTÍK, Martin, VOSYKA, Stanislav. *Počátky festivalu Smetanova Litomyšl*. Litomyšl: Město Litomyšl, 2018. ISBN 978-80-904919-6-0.

a rokokovou čítárnou. Se vši pravděpodobností sem během instalace bylo umístěno i šest současných knihovních skříní, a to nejspíše přivezených z moravského zámku Lysice.⁶⁶ V místnosti bylo zapotřebí „vytónovat stěny, ... postavit 6 knihovních skříní a řádně postavit 2 sloupy se sádrovými bustami.“⁶⁷

Instalace vzorových zámeckých interiérů ve čtrnácti pokojích prvního patra, včetně knihovny, byla dokončena v termínu, čímž se stal litomyšlský zámek prvním památkovým objektem ve správě NKK, jenž byl otevřen pro veřejnost.

Zdá se však, že po zahájení návštěvnického provozu zůstávaly téměř celý rok lysické knihovní skříně v bibliotečním sálu zcela prázdné, než byla v květnu 1950 na zámek v Litomyšli přivezena žamberecká knihovna, o které bude řeč později.⁶⁸ Ponechání prázdných skříní na prohlídkové trase je o to víc zarážející, že se toho času v zámeckém objektu nacházel početný knižní materiál, z něhož by jistě nečinilo problémy vybrat svazky s esteticky a historicky vyhlížejícími vazbami.

V létě 1949, za poměrně dramatických okolností, byl Vladimír J. Sedlák vypověděn ze služeb města, z funkce správce archivu i městského muzea, a nadále nevykonával už ani funkci prozatímního správce litomyšlského zámku. Důvodem byly údajné kontroverze během příprav a realizace Smetanových oslav, ve skutečnosti však šlo o důvody vykonstruované (znevažování názoru ministra Nejedlého, nařčení z krádeže palivového dříví aj.). Situace byla – jak se zdá – docela prostá a dobře odráží pouňorové poměry na zámeckém návrší (a nejen tam): Zdravě uvažující intelektuál a člověk „starého ražení“ byl trnem v oku zejména MNV v Litomyšli, který se Sedláka rozhodl zbavit.⁶⁹

Přesto však doktor Sedlák nezapomněl na jím dříve provedený knižní svaz z bývalých německých oblastí litomyšlského okresu. Hnán starostí o osud knih, píše v únoru 1950 předsedovi NKK Zdeňku Wirthovi: „*Současně dovoluji si Vás upozornit na německé knihy v litomyšlském zámku, které by si zasloužily Vaší ochrany. Tyto knihy ... považuji za velmi cenné s hlediska dokumentačního, protože je tu soustředěn materiál*

⁶⁶ Naznačují to rukopisné poznámky k instalaci interiérů pořízené dr. Zdeňkem Wirthem, kde uvádí, že v knihovně se bude nacházet „4–6 skříní (Lysice, Morava)“ (ÚDU AV ČR, oddělení dokumentace, fond NKK, kart. 15, sign. 1527), dále přivezení blíže nespecifikovaných knihoven potvrzuje správce Sedlák (tamtéž, sign. 1529). V citovaném fondu však seznam předmětů převzatých ze zámku Lysice (sign. 1512) chybí, navzdory tomu, že jej inventář fondu uvádí.

⁶⁷ ÚDU AV ČR, oddělení dokumentace, fond NKK, kart. 15, sign. 1522.

⁶⁸ NAP, fond SPS, kart. 316, sign. 30 místa, inv. č. 229.

⁶⁹ K odchodu V. J. Sedláka ze služeb města a NKK viz též BOŠTÍK, M., VOSYKA, S. *Počátky festivalu Smetanova Litomyšl*, s. 45–51.

*pro duchovní život hřebečských Němců.*⁷⁰ Původně, ještě v roli městského archiváře, žádal o přenechání těchto knih pro potřeby archivu, z různých důvodů k tomu však nedošlo, a svoz – Sedlákem zhruba protříděný a uspořádaný podle provenience – zůstal uložen na svém místě.

Tam však překážel záměrům NKK zřít v příslušné místnosti inspekční pokoj. Vyvstalou situaci musel řešit nový kastelán litomyšlského zámku, jímž se stal Václav Chmelík.⁷¹ Ten opakovaně během roku 1950 žádal NKK o jejich vyřídění, ke kterému však z personálních důvodů nemohlo prozatím dojít. Chmelík tak nakonec „německé knihy“ přestěhoval k ostatním knižním konfiskátům, které byly uloženy ve velké přízemní místnosti nádvořího traktu.

Tam spočívaly do r. 1953, kdy bylo již ze strany Státní památkové správy, nástupnického orgánu po NKK, přikročeno k vyřídění okresního knižního svazu. V březnu tohoto roku dorazili na litomyšlský zámek knižní referent SPS Vojtěch Walter a dr. Marie Cedlová, aby obhlédli zde uložený knižní materiál. Konstatovali, že knihy z okresního knižního svazu jsou uloženy v místnosti v přízemí za inspekčním pokojem, a to v regálech (pravděpodobně stále v těch, který pro knihy nechal zhotovit dr. Sedlák). Zůstat tam však již déle nemohly, neboť SPS chtěla i tuto místnost přeměnit na inspekční pokoj. Marie Cedlová již zůstala na místě, aby provedla vyřídění knižního materiálu. Od března do konce května 1953 pobývala Cedlová – s krátkými přestávkami – v Litomyšli, kde se plně věnovala jí svěřené práci, jak sama píše: „*Pracuji denně od 6. h. ranní do 6. h. več. ... V poledne odskočím na oběd – ztrácím tak asi hodinu, až hodinu a čtvrt, nepracuji pouze v neděli, jiných svátků nedržím.*“⁷²

Marii Cedlové během této doby prošlo pod rukama 9498 svazků, ovšem některé indicie naznačují, že se nejednalo pouze o knižní materiál z okresního knižního svazu. Podle dochovaného seznamu knižních svozů umístěných na litomyšlském zámku

⁷⁰ NAP, fond SPS, kart. 317, sign. 30 místa, inv. č. 229. Hřebečsko představovalo největší německý jazykový ostrov v českých zemích, zasahující do významné východní části litomyšlského okresu. Zajímavému regionu s pohnutou historií se věnuje např. MACKOVÁ, Marie. Hřebečsko – region, který zmizel. In: *Evropa – kultura – region*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2001. ISBN 80-7194-330-4, s. 131–136.

⁷¹ Václav Chmelík byl diametrálně odlišnou osobností, než V. J. Sedlák. Zajisté více odpovídal požadavku režimu na lidově demokratickému zřízení oddaného zaměstnance, a to patrně ve všech ohledech. Podle stížností litomyšlských obyvatel choval v zámecké zahradě slepice a králíky a zaznamenan je také úryvek z průvodcovského výkladu nového kastelána: „*Tento stůl je takový zlepšovací návrh, aby se ta šlechta, když se vychrápala po svém nicnedělání, mohla nasnídat v posteli.*“ – NAP, fond SPS, kart. 316, sign. 30 místa, inv. č. 229.

⁷² NAP, fond SPS, kart. 317, sign. 30 místa, inv. č. 229.

z r. 1952⁷³ totiž knihy okresního svozu čítaly – byť pouhým odhadem V. Waltera – asi pět tisíc svazků. V závěrečné zprávě o třídění knižního materiálu v květnu 1953 navíc Cedlová píše, že některé jí tříděné knihy ležely na hromadách na zemi. Přitom však bezpečně víme, že materiál z okresního knižního svozu byl uložen V. J. Sedlákem do speciálně zhotovených polic, ve kterých se podle všeho nacházel ještě v březnu 1953, když na litomyšlský zámek dorazili Cedlová s Walterem.

Zdá se tedy, že předmětem vyřídovacích prací M. Cedlové se stal i knižní materiál z jiných svozů, např. ze zámku Rychmburk, o němž je však jen velmi málo informací. Došlo tak patrně ke smísení knižního materiálu z okresního svozu s knihami ze svozů jiných. To nejspíše záměrům SPS vůbec nevadilo, protože knihy byly tak jako tak určeny k vyřídění a následně k distribuci ponechaných svazků různým institucím.

2.2 Další knižní svozy, další původci

V každém případě z celkového počtu 9498 svazků ponechala Marie Cedlová jako hodnotných 6589 exemplářů a 1449 titulů nacistické literatury označila za hodné uchování jako historické prameny.⁷⁴

Státní památkovou správou bylo rozhodnuto, že veškerý knižní materiál určený Cedlovou k zachování, bude ponechán v Litomyšli, neboť o něj projevila zájem okresní lidová knihovna a knihovna městská a dále archiv města Litomyšle. Vedoucí okresní lidové knihovny Jan Pohorský převzal od M. Cedlové celkem 2442 knih obsahu „*nacistického nebo austrofilského*“ a následně zažádal o přidělení veškerých vědeckých a odborných děl historických, zeměpisných a zemědělských. Požadoval rovněž krásnou „nezávadnou“ literaturu. SPS žádostem Pohorského nakonec v r. 1956 vyhověla a okresní lidové knihovně byl knižní materiál svěřen jako státní depositum.⁷⁵

Současně s okresní lidovou knihovnou a městskou knihovnou zažádal na SPS o některé vyříděné knihy i dr. Jindřich Růžička, tehdejší správce městského archivu.⁷⁶

⁷³ Knihovna Národního muzea (dále jen KNM), Oddělení zámeckých knihoven, sbírka dokumentace Národní kulturní komise a Státní památkové správy (dále jen sbírka dokumentace NKK a SPS), dotazník, 1952.

⁷⁴ KNM, Oddělení zámeckých knihoven, sbírka dokumentace NKK a SPS, Závěrečná zpráva o třídění knižního materiálu, 3.5.1953.

⁷⁵ Tamtéž, Zpráva o prohlídce knižních svozů, 16.7.1956.

⁷⁶ Osobnost PhDr. Jindřicha Růžičky, CSc. (1926–2011) dalece přesahuje svým významem litomyšlský region. Jako vynikající odborník je autorem mnoha studií o archivnictví i o regionálních dějinách. – SKŘIVÁNEK, M. *Litomyšl 1259–2009*, s. 546.

Jednalo se snad jen asi o 15 knih povětšinou z 19. století, pro něž Růžička viděl právem využití v příruční knihovně archivu.⁷⁷

Zbytek, o který nejevily místní instituce zájem, měl být prozatímně ponechán na litomyšlském zámku, kde mělo následně dojít k jeho opětovnému vytřídění a distribuci dalším institucím. K tomu však patrně nebylo po celý následující rok přikročeno. Až v souvislosti s přípravami na novou instalaci interiérů SZ v Litomyšli otázka zbytků knižních svozů zase ožila. Knihy byly totiž opětovně na obtíž, neboť SPS potřebovala místnost, sloužící toho času jako sklad knih, pro uskladnění dováženého nábytku určeného k instalaci v nových interiérech.

Vyklizení knižních svozů bylo v kompetenci Krajského národního výboru v Pardubicích, který pověřil odvezením knih pardubickou Krajskou lidovou knihovnu. Ta ovšem sdělila, že nemá kapacitu na složení knižního materiálu a bude situaci řešit později. Zda k tomu došlo, není však vůbec jisté, protože zbytky okresního knižního svozu i knižního materiálu ze svozů jiných prokazatelně nacházíme v současném knihovním fondu litomyšlského zámku.

Archivní materiál pro období po r. 1958 není většinou dostupný, a my se tak musíme spokojit s hypotetickými scénáři a úvahami.⁷⁸ Ty se nabízejí v podstatě dvě. Buď zbytky knižních svozů po jejich vytřídění Marií Cedlovou vůbec Krajská lidová knihovna v Pardubicích z Litomyšle neodvezla, nebo odvezla jen jejich část a zbytek zůstal na litomyšlském zámku, kde přečkal dodnes. Jako málo pravděpodobná se jeví třetí možnost, totiž že část dotčených knižních svozů byla na zámek vrácena po roce 1960, kdy byla v souvislosti s reorganizací státní správy a zrušením litomyšlského okresu zrušena Okresní lidová knihovna v Litomyšli. Byla by to ta část knižního materiálu, kterou v roce 1956 získal pro OLK Jan Pohorský. Nepravděpodobná je tato alternativa především pro naprostou absenci jakýchkoli vlastnických poznámek OLK v knihách současného knihovním fondu.

Mnoho dostupných informací nemáme ani o literatuře, která byla na litomyšlský zámek přivezena z nedalekého zámku v Zámrsku. Ten byl zkonfiskován v r. 1945 na

⁷⁷ Šlo kupř. o díla *Theologia dogmatica* z r. 1806, *Praktisches Handbuch der Gesetze* z r. 1819, *Kapesní slovník československého a německého jazyka* aj. – KNM, Oddělení zámeckých knihoven, sbírka dokumentace NKK a SPS, Závěrečná zpráva o třídění knižního materiálu z 3.5.1953.

⁷⁸ Příslušná agenda památkové péče (po r. 1958 Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody Pardubice, pod které litomyšlský zámek spadal) se pravděpodobně nachází ve fondu Národní památkový ústav Pardubice, uloženém ve Státním oblastním archivu v Zámrsku. Fond je však bohužel nezpracovaný, a tedy nepřístupný k nahlížení.

základě dekretů presidenta republiky a mobiliář byl eliminován Národní kulturní komisí. Eliminační práce musely být hotovy nejpozději roku 1947, kdy zde byl zřízen nápravný ústav pro mladistvé odsouzené.

V seznamu knižních svozů na litomyšlském zámku, pořízeném kolem roku 1953, najdeme sice údaj o svozu knih ze Zámrsku, ovšem bez jakéhokoli bližšího určení – bez data, bez počtu svazků, bez označení osoby svoz vykonávající.⁷⁹ Jiný seznam, seznam knižních svozů uskladněných na státních hradech a zámcích (asi z r. 1946–1947), obsahuje u zámku v Zámrsku lapidární poznámku „*zámecká knihovna – inž. Sekera vzal mysliv.*“⁸⁰ Tato zmínka nás nutí uvažovat, že ze Zámrsku nebyla do Litomyšle převezena celá knihovna, nýbrž jen její část s tituly z oblasti myslivosti a lesnictví.

Co tedy víme s jistotou je, že tematicky se jednalo o lesnickou literaturu. Prozrazují to rovněž rukopisné poznámky Zdeňka Wirtha k eliminaci zámku Zámorsk.⁸¹ Vybavení touto informací, musíme zbystrit, když v zápisu z jednání o převzetí litomyšlského zámku Národní kulturní komisí v r. 1947 čteme, že v jedné přízemní místnosti se nachází „*větší počet knih, hlavně lesnických pomůcek.*“⁸² Dost možná to byly právě knihy dovezené do Litomyšle ze Zámrsku.

Jakoby se ale na tento transfer, provedený v r. 1946 nebo 1947, již v 50. letech zapomnělo. Když přijel knihovní referent V. Walter na počátku července 1953 shlédnout výsledky vyříd'ovacích prací Marie Cedlové, byl překvapen, že ve skladu knih je dalších asi tisíc svazků pocházejících ze Zámrsku. Uložil proto dr. Cedlové, aby prohlédla i tento materiál a vyřídila jej, a to nad rámec původních záměrů.⁸³

Nám již známý vedoucí Okresní lidové knihovny v Litomyšli Jan Pohorský sice žádal v r. 1953, aby kromě jemu původně určených 2442 knih mohl pro studijní oddělení převzít jako státní depositum rovněž veškerou mysliveckou, resp. lesnickou literaturu, problém je však v tom, že pravděpodobně tyto exempláře (či spíše jejich část) se v současné době nacházejí ve fondu litomyšlské zámecké knihovny, a to navzdory faktu, že Pohorskému ze strany SPS v r. 1956 byly přislíbeny. Jako nejpravděpodobnější se jeví vysvětlení, že Pohorský je neodvezl všechny a cca 50 svazků našich lesnických knih

⁷⁹ KNM, Oddělení zámeckých knihoven, sbírka dokumentace NKK a SPS, Dotazník, 1952.

⁸⁰ ÚDU AV ČR, Oddělení dokumentace, fond NKK, kart. 10, inv. č. 436.

⁸¹ Tamtéž, kart. 17, inv. č. 1912.

⁸² NAP, fond SPS, kart. 316, sign. 30 místa, inv. č. 229.

⁸³ KNM, Oddělení zámeckých knihoven, sbírka dokumentace NKK a SPS, spis SZ Litomyšl, uspořádání a třídění knižních svozů a knihovny zámku Žamberk, 3.7.1953.

představuje – alespoň zčásti – pozůstatek zámorského svozu. Nasvědčoval by tomu i ten fakt, že knihy nenesou exlibris OLK.⁸⁴

Dalším, prameny doloženým svozem, uskladněným na zámku v Litomyšli, byl svoz mobiliáře z nedalekého rokokového zámku Nové Hrady. Nejednalo se však o mobiliář pocházející z „Českého Versailles“, jak bývá novohradskému zámku přezdíváno, nýbrž o zde umístěné svozy z Jimramova a Rychmburku. Víme bezpečně, že jimramovský svoz obsahoval i knižní materiál, a to zejm. z města Polička.⁸⁵

Na litomyšlský zámek byly svrchu dotčené dva svozy – rychmburský a jimramovský – převezeny koncem ledna 1955⁸⁶ a uskladněny nejspíše v neinstalovaných místnostech prvního patra, jež byly správou zámku užívány právě pro uložení svozů z jiných památkových objektů. Zda byl knižní materiál uskladněn odděleně v přízemní místnosti, kde tou dobou ležely jiné, Marií Cedlovou vyříděné knižní svozy, a zda se tedy staly předmětem vyřídovacích prací, nevíme opět s určitostí.

Každopádně však knihy přivezené na litomyšlský zámek z Nových Hradů nacházíme v současném knihovním fondu. Je to 12 normativních a dva odborné tisky a tři exempláře ze skupiny tisků ostatních. Dle provenienčních poznámek je původcem těchto knih povětšinou Obecní úřad královského věnného města Poličky (a jeho nástupce po vzniku ČSR, Osada města Poličky uvnitř hradeb) či jiné místní instituce.⁸⁷

Rovněž knihy pocházející ze zámku Rychmburk v dnešní obci Předhradí (která se však do r. 1950 nazývala stejně jako zámek) se vyskytují v současné litomyšlské zámecké knihovně. Z již zkatalogizované části knihovny jde prokazatelně minimálně o jedenáct normativních tisků, které se na rychmburský zámek patrně dostaly z knihovny hlavního úřadu (něm. Diraktorialamt) panství Chroustovice a Košumberk. Tato panství – stejně jako Rychmburk – vlastnili od r. 1823 Thurn-Taxisové. V knihách nalézáme vlastnické poznámky úřadů patrimoniální správy thurn-taxisských panství.⁸⁸ A aby situace byla ještě složitější a nepřehlednější, nacházíme vlastnické razítko Lesní správy velkostatku Rychmburk⁸⁹ i v několika knihách s lesnickou tematikou, o kterých jsme výše vyslovili

⁸⁴ Tento knižní materiál však dosud nebyl katalogizován.

⁸⁵ ÚDU AV ČR, Oddělení dokumentace, fond NKK, kart. 10, inv. č. 436.

⁸⁶ NAP, fond SPS, kart. 316, sign. 30 místa, inv. č. 229.

⁸⁷ Např. Důchodenský úřad osady města Poličky uvnitř hradeb nebo Obecní pokladna města Poličky. Některé vlastnické značky viz **Obrazová příloha 27**.

⁸⁸ Knihy nesou označení „Rentkam[m]er Richenburg“ a zároveň kulaté razítko s nápisem „Chraustowitz und Koschumberg“ na baldachýnu a opisem „HOCHFURSTLICH THURN U. TAXISCHES DIREKTORIALAMT“. Tato exlibris viz **Obrazová příloha 27**.

⁸⁹ Textové razítko s nápisem „Fürstlich Thurn u. Taxischen Forstamt Rychmburk“.

domněnku, že pocházejí ze zámrského svozu. Vzhledem k tomu, že označení rychmburské lesní správy nesou jen některé exempláře, se jeví jako nejlepší možné vysvětlení, že dotčená lesnická literatura v současné zámecké knihovně je zčásti pozůstatkem knižního svozu ze Zámrsku a zčásti knižního svozu z Rychmburku.

Nadto nadevšechno do hry vstupuje i ta možnost, že některé svazky této myslivecké literatury představují zbylé původní příručky uložené v registratuře někdejší správy velkostatku litomyšlského, a je tedy možné ztotožnit je s těmi lesnickými pomůckami, které jsou zmíněny v již citovaném zápisu z jednání o přípravě pro převzetí litomyšlského zámku Národní kulturní komisí v r. 1947.⁹⁰

Konečně nacházíme v knihovně SZ Litomyšl více či méně početné skupiny knih pocházející od různých místních institucí, v jejichž případě však nejsme schopni vůbec pramenně doložit, jak se na zámek dostaly. O to smutnější je tento fakt, že mezi těmito institucemi je i Městská reálná škola, která představuje s celkovým počtem asi 600 exemplářů z hlediska provenience největšího původce v knihovním fondu, protože knihy pocházející z městské reálky tvoří 30 % veškerého knižního materiálu v knihovně.

Městská reálná škola byla v Litomyšli založena v r. 1864, prvním školním rokem, kdy probíhalo vyučování byl ovšem až rok 1865/1866. V roce 1868 byla škola rozšířena a stala se vyšší, sedmitřídní reálkou. V 70. letech však měla existenční potíže, především se jí nedostávalo dostatku zájemců o studium. Posledním ředitelem samostatné reálky byl Karel Böhm, který byl u studentů velmi oblíben, vedl školu česky a pro veřejnost pořádal řadu přednášek.⁹¹ S jeho jménem je také spjato systematické budování odborné školní knihovny, kde byla soustředěna široká škála učebnic matematiky, fyziky, chemie či techniky a jiných, především přírodovědných předmětů. Knihovní fond byl získáván jak cíleným nákupem, tak z darů, mezi nimiž nacházíme i několik odborných knih věnovaných školní knihovně ředitelem Böhemem.⁹²

⁹⁰ NAP, fond SPS, kart. 316, sign. 30 místa, inv. č. 229. V zámeckém knihovním fondu se ostatně nachází jeden exemplář pocházející snad z hlavního úřadu správy litomyšlského panství z doby Thurn-Taxisů. Je to Říšský zákoník z r. 1850, jenž nese razítko s thurn-taxiským erbem a opisem „THURN U. TAXISCH. [DIREKTORIAL]AMT [IN] LEITOMISCHL“ (sign. ZK L 00415).

⁹¹ Srov. SKŘIVÁNEK, M. *Litomyšl 1259–2009*, s. 234 a 242.

⁹² Jde celkem o sedm svazků; tři z krásné literatury (*Wilhelm Hauff's sämtliche Werke*, první, druhý a třetí svazek z r. 1853 – sign. ZK L 00782_REAL – ZK L 00784_REAL), dva ze skupiny odborných tisků (Slovník osobních jmen a konvolut s pojednáními o F. L. Riegrerovi a F. L. Čelakovském – sign. ZK L 01108_REAL a ZK L 01300_REAL) a dva tituly náboženské literatury (*Geschichte unseres Herrn und Heilandes Jesu Christi* a učebnice náboženství – sign. ZK L 01676_REAL a ZK L 01715_REAL).

Problémy školy vyvrcholily tím, že reálka v r. 1882 přešla pod c. k. vyšší gymnázium v Litomyšli, kde utvořila tzv. reálné třídy.⁹³ V r. 1888 však došlo ke zrušení i těchto reálných tříd, což byl vlastně definitivní konec reálky v Litomyšli.

V gymnaziální budově došlo po sloučení škol k adaptaci na nové vyučovací poměry, zejm. je zajímavý fakt, že byla rozšířena knihovna v prvním patře školy.⁹⁴ Ke sloučení knihovnických fondů však nejspíše nedošlo, protože v knihách z reálné školy se vyskytují toliko razítka reálky, v žádném případě však vlastnické značky knihovny gymnaziální. Po zrušení reálných tříd bylo veškeré vybavení náležející bývalé reálce přeneseno zpět do budovy zrušené školy,⁹⁵ kde bylo uskladněno.⁹⁶ Zda knihovna přečkala do druhé poloviny 20. století v této budově, nebo byla užívána jinými školskými zařízeními (ovšem bez označení knih novými provenienčními značkami), nevíme. Její zbytky se objevují až v současném knihovním fondu SZ Litomyšl.

Dalším školským zařízením, z jehož knihovny pochází část současného zámeckého knihovního fondu, je Učitelský ústav, založený v r. 1905 jako Soukromý městský ženský ústav učitelský. Ten fungoval pod různými názvy do r. 1942, kdy byl uzavřen německou okupační správou. Po druhé světové válce sice byla obnovena činnost ústavu, nicméně pouze dočasně. Definitivně zrušen byl v r. 1948, kdy veškeré „*sbírky, knihovny a vnitřní zařízení ... převzalo město Litomyšl,*“ které část knihovny vydělilo místním školám, některé svazky se však dostaly na litomyšlský zámek.⁹⁷

Vzhledem k tomu, že nejsme – alespoň prozatím – schopni pramenně doložit způsob, jakým se pozůstatky knihoven obou školských zařízení dostaly na zámek, musíme se spokojit s následující hypotézou. Předpokládejme, že po r. 1948 se stal MNV v Litomyšli vlastníkem nejen knihovny zrušeného Učitelského ústavu, ale rovněž tak zbytků knihovny již dávno neexistující městské reálky. Víme, že MNV měl v užívání několik místností na zámku, které tak mohly dobře posloužit jako sklad těchto knihovnických celků. Při vyklízení zámeckých místností po r. 1989 zanechal MNV na místě (záměrně

⁹³ Připomeňme, že od r. 1874 se jednalo již nikoli o piaristické gymnázium, nýbrž o gymnázium státní. K postátnění školy došlo v důsledku krize, kterou gymnázium ve 2. polovině 19. století prodělávalo. Piaristé již nebyli schopni personálně pokrýt vyučování, a tak byli častěji a častěji přijímáni světští učitelé (mezi nimi i Alois Jirásek). Gymnáziu přesto hrozilo odnětí práva konat maturitní zkoušky. Jediným východiskem, jak školu zachránit, se tedy stalo její postátnění. – SKŘIVÁNEK, M. *Litomyšl 1259–2009*, s. 241–242.

⁹⁴ Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Svitavy se sídlem v Litomyšli, Mezifondový soubor kronik, inv. č. KR 104, s. 71.

⁹⁵ Jedná se o budovu, kde dnes sídlí I. základní škola.

⁹⁶ SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Mezifondový soubor kronik, inv. č. KR 104, s. 48.

⁹⁷ Tamtéž, inv. č. KR 233, s. 48.

nebo po domluvě se správou zámku) některý zde uskladněný mobiliář, mezi kterým mohly být zcela jistě i knihy ze zrušených škol, které pak již na zámku zůstaly.

2.3 Žamberecká knihovna Parishů ze Senftenbergu

Zajímavým knihovním celkem uloženým v prostorách SZ Litomyšl, kde sehrál zcela svébytnou roli, byla rodová knihovna Parishů (později se psali ze Senftenbergu⁹⁸), původně anglické šlechty odvozující svůj původ od dob Viléma Dobyvatele. Parishové zakoupili v roce 1815 zámek v Žamberku, kde následně založili zámeckou knihovnu, na jejíž genezi se podílel zejm. Oskar Parish (1864–1925) a jeho syn Charles (1899–1976). Nashromáždili postupně přes 7000 svazků (z toho 3 rukopisy, 867 často anglických starých tisků, na 3 tisíce tisků z 19. století, nejvíce svazků pochází ze století dvacátého), věnujících se teologii, dějinám církve, biblistice, ale šlo i o historická díla zaměřující se na lesnictví, dějiny některých evropských států a na velké osobnosti evropské historie.⁹⁹

Žamberecký zámek byl zkonfiskován v r. 1948, po emigraci Parishů do Kanady. Na objekt byla uvalena státní správa a zámecký mobiliář později procházel tříděním a přerozdělováním do jiných památkových objektů. Týkalo se to i knihovny, jejíž největší část byla v květnu 1950 přivezena na litomyšlský zámek, kde byla následně instalována do místních knihovnických skříní, o kterých byla již řeč. Někdejší parishovská knihovna byla sice do Litomyšle přemístěna vč. původních knihovnických regálů, ovšem vzhledem k tomu, že zde nenašly využití, byly tyto posléze předány do majetku hudebního oddělení Národního muzea.¹⁰⁰

Menší část knihovny, necelých 400 svazků zahraničních časopisů, zůstalo v Žamberku, kde bylo umístěno na Okresním národním výboru. Později byl i tento celek přestěhován do Litomyšle.¹⁰¹

Asi třetina někdejší žamberecké knihovny byla v expozici zámku (v dnešním empírovém pokoji) instalována jako knihovna interiérová, zbytek, větší část, která se do

⁹⁸ Tj. poněmčeně Žamberk.

⁹⁹ MŽYKOVÁ, Marie, ed. *Navrácené poklady = Restitutio in integrum*. Praha: Pragafilm, 1994. ISBN 80-260-7811-X, s. 160–161. Instalaci žamberecké knihovny na SZ v Litomyšli v 50. letech se věnuje rovněž český archivář a knihovník Bohumil Lifka v publikaci HILMERA, J. *Litomyšl. Státní zámek a památky v okolí*. Praha: STN, 1959, s. 12. Zajímavé je, že zde na rozdíl od dostupné moderní literatury uvádí, že do Litomyšle bylo převezeno pouhých asi 1800 svazků někdejší parishovské knihovny. Zbytek (tj. přibližně 5200 svazků) byl neuváženě poskytnut coby deponát různým pražským ústavům.

¹⁰⁰ MAŠEK, Petr. *Zámecká knihovna Žamberk* (v tisku).

¹⁰¹ Lifkova výše citovaná stať (v HILMERA, J. *Litomyšl. Státní zámek a památky v okolí*, s. 12) patrně rovněž potvrzuje, že v dané době se časopisy již nacházely v litomyšlském zámku.

skříní nevešla, se ještě v r. 1953 nacházela na hromadách na podlaze vedlejších přiléhajících místnůstek.¹⁰²

Navzdory tomu, že se na původ parishovské knihovny nezapomnělo, SPS s ní počítala jako s knihovním celkem, který bude plnit především funkci ilustrační, vizuální, a to na prohlídkové trase zámek prostě jako „zámecká knihovna“. Tento záměr dokazuje i agenda NKK: „*Jedna z místností zámku v Litomyšli byla zařízena jako knihovna a vybavena skříněmi. Je třeba tyto skříně naplniti knihami, protože touto místností se provádí.*“¹⁰³

Žamberecká knihovna se tak stala zcela odosobněnou interiérovou litomyšlskou zámeckou knihovnou, která byla v druhé půli roku 1953 nově uspořádána (podle oborů) dr. Marií Cedlovou, vykonávající krátce předtím vyřizovací práce v Litomyšli uskladněných knižních svozů. V roce 1960 byl sestaven rukopisný katalog knihovního fondu, jehož jednotlivé svazky byly označeny razítkem s nápisem „Zámecká knihovna Litomyšl“.¹⁰⁴

Jako zajímavost uvedme, že nově uspořádaná, posloužila někdejší knihovna Parishů v Litomyšli i pro účely studijní. Můžeme doložit, že do knih nahlížel František Ton, obyvatel Litomyšle čp. 98, zajímající se o francouzská historická díla k Velké francouzské revoluci.¹⁰⁵

Na litomyšlském zámku se žamberecká knihovna vyskytovala až do 90. let 20. století. V roce 1992 restituoval knihovní fond John Marmaduke Parish a 12. února 1993 byly knihy převezeny z Litomyšle na zámek v Opočně. Tam však byly uskladněny ve zcela nevyhovujících podmínkách, ve vlhkém sklepení, až do r. 2016, kdy rodovou knihovnu věnoval baron Parish Oddělení zámeckých knihoven Národního muzea.

Žamberecká knihovna Parishů ze Senftenbergu snad mohla být podle soudobého nazírání označována ve druhé polovině 20. století jako „litomyšlská zámecká knihovna“, jíž však doopravdy nikdy nebyla a ani s nynějším knihovním fondem SZ Litomyšl nemá – vyjma skříní, ve kterých byla její část na prohlídkové trase uložena – vůbec nic společného. Přesto se jedná o zajímavý dokumentární fakt, jak památková správa

¹⁰² Pro tyto knihy byly úsilím SPS téhož roku pořízeny regály, do nichž byla cenná knihovna narovnána. – viz NAP, fond SPS, kart. 317, sign. 30 místa, inv. č. 229.

¹⁰³ NAP, fond SPS, kart. 316, sign. 30 Místa, inv. č. 229.

¹⁰⁴ MAŠEK, P. *Zámecká knihovna Žamberk* (v tisku). Zajímavým faktem je, že ještě v dubnu 1950 počítala NKK jen s dočasným umístěním žamberecké knihovny na zámku v Litomyšli a s budoucím jejím vyříděním pro historický seminář Univerzity Karlovy. – SPS, kart. 34, sign. V-e konfiskáty knihy r. 1949, inv. č. 99.

¹⁰⁵ NAP, fond SPS, kart. 317, sign. 30 místa, inv. č. 229.

nakládala s kulturním dědictvím, jež velmi často vyrvala z kořenů a nebrala ohled na dobový kontext konkrétní historické památky.

2.4 Knihovna z hradu Pecka

Rozsáhlá část současného knihovního fondu SZ v Litomyšli (asi 450 svazků, tj. přibližně 21 %) pochází z někdejší knihovny hradu Pecka v Podkrkonoší. Ten byl založen snad v 70. letech 13. století Přemyslem Otakarem II. jako mocenská opora proti rozpínavosti šlechty a pravděpodobně i jako strážní hrad nedalekých zlatých dolů ve Stupné a tudy procházející obchodní stezky.¹⁰⁶ Nejslavnější období dějin hradu nastává až na počátku 17. století, kdy zde v ústraní pobýval a hudebně i literárně tvořil majitel hradu, Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic, známý mj. tím, že v roce 1598 podniknul s Heřmanem Černínem z Chudenic cestu do Svaté země a Egypta.

Kryštof Harant byl velmi vzdělaným člověkem. Tohoto vzdělání (mluvil snad až sedmi jazyky, studoval historii, zeměpis i hudbu) se mu dostalo v severním Tyrolsku, na dvoře Ferdinanda Tyrolského na zámku Ambras. Lze si jen těžko představit, že peckovský hrad humanistického vzdělance by zůstal bez šlechtické bibliotéky.

Knihovní celek, jenž byl – ať už v úplnosti či jen částečně – převezen později do Litomyšle, však nemá s knihovnou Kryštofa Haranta, stejně jako s uvažovanými knihovnami dalších šlechtických majitelů hradu, nic společného. Zrod knihovny, označené během jejího pozdějšího transferu do Litomyšle „SH Pecka“ či „svoz SH Pecka“, je mnohem dřívější a je velice úzce propojen se společenským a politickým vývojem podkrkonošského městečka v 19. a především 20. století.

Po ničujícím požáru v roce 1830 peckovský hrad chátral a pustnul. Zdálo se, že jej potká smutný osud a stane se navždy – jako mnoho jiných objektů – prostou romantickou zříceninou. Do děje však zasáhla živá iniciativa místních nadšených obyvatel, kterým se v r. 1921 podařilo zříceninu zdarma získat od jejího posledního šlechtického majitele Karla Jana Ferdinanda z Trauttmansdorffu. Novým majitelem hradu se tak stalo městečko Pecka v čele s tehdejší starostou Františkem Posltem. Bylo přikročeno k částečné opravě hradu – zajištěny byly havarijní části zdiva v nádvoří, byl zastřešen Harantovský palác a zrekonstruovány přízemní místnosti.¹⁰⁷

¹⁰⁶ KOCIÁNOVÁ, Věra a kol. *Novopacko. Hrad a městys Pecka*. Nová Paka: Město Nová Paka, 2010. ISBN 978-80-260-1716-5, s. 5.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 17.

Oprava a zpřístupnění hradu koncem 20. let 20. století probudila v peckovských obyvatelích snahu o zřízení městského muzea. Díky iniciativě místního učitele a historika Rafaela Engelmana vzniklo muzeum sídlící nejprve v budově místní školy, ovšem již v r. 1932 se přestěhovalo do opravených prostor v přízemí hradu.¹⁰⁸ Tím vzniklo Museum na hradě Kryštofa Haranta Pecka,¹⁰⁹ laická, nicméně sofistikovaně budovaná instituce, zřizovaná městečkem Pecka. Hlavním posláním muzea bylo zřídit a opečovávat expozici v opraveném hradním přízemí. Nicméně muzeum je ze své podstaty také institucí sbírkotvornou, což se týkalo i peckovského hradního muzea. Kromě historického mobiliáře, starožitných předmětů, rozsáhlé numismatické sbírky i blíže neurčeného archivního fondu¹¹⁰ zaměřovalo muzeum svou pozornost rovněž na budování fondu knihovního.

Není zcela zřejmé, zda po přestěhování muzea ze školy na hrad byla správa muzea a hradu oddělená, nebo zda správu muzea vykonával správce hradu. Jisté však je, že později v poválečné době a v 50. letech se kastelán zámku Jan Tichý (správce v letech 1951–1962) a již zmiňovaný dřívější starosta Pecky František Poslt, jenž na hradě v 50. a zkraje 60. let provázel, významně podíleli na utváření sbírek muzea, a to včetně té knihovní, jak přímo dokládají provenienční přípisy.¹¹¹ Co se Františka Poslta dotýká, věnoval hradnímu muzeu v roce 1951 své soukromé sbírky. V těch se prokazatelně nacházely i knihy, z nichž některé byly dlouhou dobu rodinným majetkem. Z těchto knih jsme dnes v knihovně SZ Litomyšl schopni přesvědčivě identifikovat celkem pět titulů.¹¹²

Mezi dalšími původci, od nichž se knihy různými cestami (často jistě i řetězeně, tedy nepřímo, prostřednictvím dalších subjektů) dostaly do knihovního fondu hradního muzea, nacházíme Mládenecký spolek Harant, který vznikl koncem 19. století a jako sdružení výhradně svobodných mužů fungoval minimálně do r. 1938. Dále to byla místní obecní knihovna, z jejíhož fondu pochází až kolem jednoho sta exemplářů, Tělovýchovná

¹⁰⁸ KOCIÁNOVÁ, V. a kol. *Novopacko*, s. 47

¹⁰⁹ Tento název přejímáme z vlastnického razítka, jimiž jsou označeny knihy z peckovského provenienčního okruhu. Viz **Obrazová příloha 27**.

¹¹⁰ KOCIÁNOVÁ, V. a kol. *Novopacko. Hrad a městyš Pecka*, s. 47.

¹¹¹ Kupř. v Rufferově *Úplné modlitební knize k uctění nejsvětějšího SRDCE PÁNA JEŽIŠE* z r. 1863 čteme tužkou psaný text „Pro museum sebral Jan Tichý Červenec 1953“ (sign. ZK L 01730_PEC). Ve fondu starých tisků nese přípis „sebral Jan Tichý“ nejméně jeden Nebeklič (sign. ZK L 00096) a spis *Leben der Heiligen Pedra de Ribadeneiry* vytištěný r. 1671 (sign. ZK L 00055).

¹¹² Z beletrie *Beiträge, als Leitfäden, der Jugend die Erlernung der schriftlichen Aufsätze zu erleichtern* z r. 1827 (sign. ZK L 00761_PEC), z odborných tisků *Lesebuch für die dritte Klasse der Volksschulen* z r. 1869 (sign. ZK L 01409_PEC) a z tisků náboženských *Großer Katechismus für die katholischen Volksschulen im Kaiserthum Oesterreich* vydaný r. 1870 (sign. ZK L 01733_PEC). Dále v katalogu starých tisků dvě náboženská díla, *Postilu* V. Š. Scipia-Berličky z r. 1667 (sign. ZK L 00053) a *Swatou Wssetečnost* Š. F. Náchodského z r. 1707 (sign. ZK L 00061).

jednota Sokol v Pecce nebo místní školní zařízení (základní a střední škola, resp. jejich knihovny).¹¹³ Velmi významnou roli zde sehrávali i různí jednotlivci, soukromé osoby, kteří zřejmě často nevěděli, co si se starými knihami počít, a tak dědictví po předcích odkázali hradu. Jsou mezi nimi jména Herman a Heinrich Munselové, Jan Rejmont, Jan Svatý, Karolína Laušmanová, Vilém Šacler nebo Jan Šops ad.

František Poslt a Jan Tichý, kteří se podle všeho zasloužili nejvíce o rozmnožení muzejních sbírek, rozšiřovali knihovnu i cíleným nákupem knih. Takto se jim podařilo získat např. Harantův cestopis či první české vydání Mattioliho herbáře z r. 1562 (tištěné u J. Melantricha).¹¹⁴ Zatímco Harantův cestopis, jehož konkrétní vydání se nepodařilo určit, zůstal na hradě Pecka i po odvezení zdejší knihovny do Litomyšle a v polovině 90. let byl z expozice ukraden, Mattioliho herbář se, neznámo kdy, kamsi ztratil. Nejspíše se tak stalo ještě v Pecce, a to během rekonstrukce hradu v 60. letech, kdy byl knihovní fond nepříliš bezpečně uložen. S jistotou však nelze vyloučit ani to, že ke ztrátě či odcizení došlo během přesunu knihovny do Litomyšle, nebo po těsně něm.¹¹⁵

V každém případě se tyto dva bezesporu zajímavé tisky 15. a 16. století, představující jistě to nejcennější z někdejší peckovské hradní (muzejní) knihovny, v současném knihovním fondu SZ Litomyšl bohužel nenacházejí.

Jak bylo již naznačeno, v 60. letech přikročil městys Pecka k rozsáhlé (a soudobou památkovou péčí spíše negativně vnímané) rekonstrukci hradního paláce, spočívající v renovaci palácových interiérů v obou patrech, obnovení sgrafitové fasády směřující do nádvoří, výměny střešní krytiny apod. Po dokončení rekonstrukce v r. 1968 byla v interiérech instalována nová expozice především za použití hradních sbírek, z nichž na prohlídkové trase jistě našly své místo i některé svazky z muzejní knihovny.

Do rozvoje a živého dění na hradě, způsobeného nadšením a zjevnou soudržností hrdých peckovských obyvatel, měla však již brzy zasáhnout státní moc. V r. 1974 byl hrad Pecka převeden do správy Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody v Pardubicích. V následujících desetiletích, během kterých byla knihovna

¹¹³ Některá exlibris viz **Obrazová příloha 27**.

¹¹⁴ V držení autora, písemné sdělení bývalé kastelánky hradu Pecka Věry Kociánové ze dne 9.5.2017.

¹¹⁵ Jako zajímavost se patří uvést, že tento zmíněný herbář, označený razítkem peckovského hradního muzea, se na scéně péče o kulturní dědictví objevil ještě v r. 2010, kdy jej v dražbě nabízela aukční síň Dorotheum. Památkové péči se však nepodařilo zjistit, kdo jej nabízel k prodeji, a nakonec ani to, kdo knihu zakoupil. – v držení autora, písemné sdělení Věry Kociánové ze dne 29.4.2020.

deponována stále na hradě, byly některé knihy někdejší muzejní knihovny označeny textovým razítkem s nápisem „Státní hrad Pecka“.

Státní intervenci považují mnozí obyvatelé Pecky dodnes za křivdu, která byla částečně odčiněna až po opětovném návratu hradu do vlastnictví městyso v r. 1992. A právě období 90. let je klíčové pro utváření litomyšlského zámeckého knihovního fondu, neboť právě v této době byla hradní knihovna z Pecky postupně převážena na litomyšlský zámek. Malá část knihovny vč. knih, které byly instalovány v expozici, zůstala však na hradě Pecka. Došlo tak k roztržení uceleného knižního fondu, cíleně budovaného několik desítek let. Větší část (asi 450 svazků) byla jakožto majetek Státního ústavu památkové péče přestěhována na SZ Litomyšl, výrazně menší část (asi 100 svazků) ponechána na hradě Pecka a zůstává ve vlastnictví městyso dodnes.¹¹⁶

2.5 Kde končí minulost a začíná přítomnost

Zdá se, že geneze současného litomyšlského zámeckého knihovního fondu byla dovršena mnohem později, než se původně předpokládalo – až v polovině 90. let 20. století, za kastelána Josefa Holuba. Knihovní skříně v expozici, uprázdněné v r. 1993 po žamberecké knihovně, žádaly, aby na nich opět spočinuly knihy, kterých, jak se zdá, bylo v objektu stále dostatečné množství.

Hlavním důvodem v dané době byla především opět snaha prezentovat návštěvníkům vzorovou šlechtickou bibliotéku, která nesmí na prohlídkové trase žádného památkového objektu chybět. Dobře posloužily veškeré zmíněné pozůstatky knižních svozů a jednotliviny darované zámku či zde uskladněné místními institucemi a dále větší knihovní celek bývalé městské reálky. Když stěhoval Státní ústav památkové péče v polovině 90. let většinou část peckovské hradní knihovny, byla i ta umístěna v knihovních skříních, které – dovezeny před r. 1949 z moravských Lysic – se staly svědky půlstoletí živelných přesunů knižního materiálu, a nakonec chrání před vnějšími vlivy i prozatím poslední zámeckou knihovnu v Litomyšli.

V roce 2016 bylo péčí kastelánky SZ Litomyšl Zdeňky Kalové přikročeno k pořádání a studiu zámecké knihovny, umístěné na první prohlídkové trase zámku. V letech 2016–2017 byla realizována první fáze pořádání knihovního fondu, během které se pozornost soustředila na katalogizaci starých tisků a jejich analýzu z různých hledisek.¹¹⁷

¹¹⁶ V držení autora, písemné sdělení bývalé kastelánky hradu Pecka Věry Kociánové ze dne 9.5.2017.

¹¹⁷ VEČEŘE, V. *Knihovna Státního zámku Litomyšl*.

3. Analýza tisků

Před samotným rozbořem je zapotřebí především přiblížit, jaká část knihovního fondu je předmětem nabízené analýzy. Jedná se o tutéž část knihovny, která byla v rámci předložené práce také katalogizována. Vytčený celek tvoří úhrnem 1606 knižních exemplářů (signaturních čísel), resp. 2157 titulů (katalogizačních jednotek).¹¹⁸ Vzhledem k celkovému počtu 2000 svazků nacházejících se v litomyšlské zámecké knihovně překročil podíl zpracované části knihovního fondu – po zahrnutí zpracovaného fondu 193 svazků starých tisků – hranici 90 %. Stranou byla prozatím ponechána pouze některá periodika (především svázané časopisy) a další specifický materiál vyžadují odlišný přístup.

Fond rukopisů, jenž byl rovněž zkatalogizován, je – pro svou odlišnou povahu – analyzován v samostatné kapitole.

Analyzovaná část tisků knihovního fondu (pro jednoduchost ji na některých místech nazýváme „mladší tisky“) zabírá časově poměrně široký prostor, sahající od samého počátku 19. století až do poloviny století dvacátého, jak bude podrobněji rozebráno v chronologické analýze. Jedná se o půl druhého století, během něhož prodělal knihtisk – od dob Guttenbergových až do přelomu 18. a 19. století změněný jen velmi málo¹¹⁹ – překotný rozvoj. Opravdovým zlomem v dějinách knihtisku byl vynález rychlolisu v roce 1811, jehož následné zdokonalení umožnilo vznik rychlejšího, strojového tisku. A když se v polovině 19. století objevily první rotační tiskové stroje, v českém prostředí však užívané až o něco později, směřovalo již tiskařské řemeslo k další technizaci a zprůmyslnění.¹²⁰

Stejně jako přetrval téměř čtyři sta let v takřka nezměněné podobě Guttenbergův knihtisk, přetrval takto i původní vynález ručního licího strojku na tiskové litery. Teprve ve 40. letech 19. století byly konstruovány první licí stroje, nadále vylepšované a zdokonalované, až na konci 19. století spatřily světlo světa první sázecí stroje, které – ať už vývojově starší, řádkový sázecí stroj Linotype nebo mladší, monotypový stroj

¹¹⁸ Vyšší počet titulů než počet signaturních čísel je samozřejmě způsoben četnými konvoluty, tedy svazky o několika titulech.

¹¹⁹ Šlo pouze o drobné změny u tiskařského lisu, v němž bylo např. již v 16. století nahrazeno dřevěné, mechanickému opotřebení snadno náchylné vřetenem vřetenem mosazným. Další pokusy o vylepšení lisu byly zaznamenány v Anglii v 17. století. Kompletní nahrazení dřeva železem coby materiálu lisu Wilhelmem Haasem v roce 1772 byl sice svým způsobem revoluční čin, který předznamenal budoucí vývoj knihtisku, ve své podstatě se však stále jednalo o „pouhou“ výměnu materiálu. – BOHATCOVÁ, M. a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*, Praha 1990, s. 333.

¹²⁰ BOHATCOVÁ, M. a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 334–336.

Monotype – v sobě sloučily dva, až dosud oddělené, procesy – tedy lití liter a sazbu textu.¹²¹

V daném období se také vyvíjí fyzické zpracování i vzhled knižní vazby,¹²² knižní ilustrace a grafická výzdoba spojená s nástupem nových grafických technik, především dřevorytu, ocelorytu, ale také heliografie, umožňující především snazší grafickou reprodukci. Mění se typografie, na scénu přicházejí rovněž noví významní tiskaři a nakladatelé.

Tento dějinný vývoj v sobě pochopitelně odráží i knihovní fond litomyšlské zámecké knihovny a většina jeho nastíněných aspektů bude podrobněji rozebrána v následujících dílčích analýzách.

Předmětem předloženého rozboru, během kterého je vytčena část knihovního fondu zkoumána z různých hledisek, nejsou – jak vyplývá z předchozího – staré tisky, jimž se dostalo náležité pozornosti při první etapě pořádání a studia zámecké knihovny v letech 2016 a 2017. Přesto by však bylo účelné poskytnout alespoň základní vhlad do materie starých tisků, a zasadit tak následující analýzu do kontextu celé knihovny.

V zámecké knihovně se nachází celkem 197 svazků, resp. 219 titulů starých tisků.¹²³ Jedná se o nejstarší a nejcennější část zámecké knihovny, tvořenou z velké části náboženskými, normativními i odbornými díly. Podle tematického zaměření byl fond starých tisků rozdělen na tři skupiny, podle kterých byl pořádán, katalogizován a analyzován.¹²⁴ Nejstarší exemplář ve fondu starých tisků – a v knihovním fondu vůbec – pochází z r. 1561 a jde o Melantrichovu bibli, která je ale bohužel – stejně jako valná část ostatních starých tisků, zejm. těch náboženských – ve velmi špatném stavu: nekompletnímu tisku chybí vazba, knižní blok se rozpadá, listy jsou velmi zašpiněné a mechanicky poškozené.¹²⁵ Staré tisky nejsou chronologicky rovnoměrně rozloženy mezi lety 1561–1800, jejich naprosto drtivá většina (147 svazků) pochází z druhé poloviny 18. století.

¹²¹ BOHATCOVÁ, M. a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 337–338.

¹²² Tamtéž, s. 388–396. U fyzického zpracování se jedná především o překotný nástup měkkých celopapírových vazeb.

¹²³ Citovaná práce (VEČEŘE, V. *Knihovna Státního zámku Litomyšl*) sice uvádí celkový počet svazků 193 (počet titulů 215), dodatečně však byly nalezeny ještě 4 knižní exempláře vydané před rokem 1801.

¹²⁴ Ve fondu starých tisků byly vytvořeny skupiny 1. normativních tisků (s počtem 51 svazků), 2. náboženských a teologických tisků (s počtem 54 svazků) a 3. ostatních tisků (s počtem 88 svazků), kam byla kromě odborné literatury zařazena rovněž beletristická díla.

¹²⁵ V současné době probíhá intenzivní jednání mezi správou SZ Litomyšl a Ateliérem restaurování papíru, knižní vazby a dokumentů Fakulty restaurování Univerzity Pardubice v Litomyšli o provedení nutného restaurátorského zásahu.

Pokud jde o jazyk starých tisků, převládá celkově němčina, byť je její poměr k druhému nejčastějšímu jazyku, češtině, v jednotlivých skupinách různý. Geografický původ tisků ani analýza tiskařů a nakladatelů nepřinesla žádné velké překvapení, v tomto ohledu se jedná o materiál průměrný. Zvláštní pozornost byla při rozboru fondu starých tisků věnována grafické výzdobě, pečlivě byly zaznamenány všechny graficko-umělecké prvky, popsány frontispice, velké ilustrace apod. včetně určení konkrétní grafické techniky. Bez zajímavosti nezůstala analýza vlastnických poznámek, která vysledovala původ jednoho exempláře z r. 1680 v knihovně vilniuského biskupa Konstantyna Kazimierze Brzostowského (ep. 1687–1722).¹²⁶ Navzdory velkému podílu defektně dochovaných tisků bez titulních listů nebo exemplářům tvořeným často jen několika málo zbývajícími listy se nakonec nepodařilo konkrétně určit pouze tři tituly.¹²⁷

Přestože fond starých tisků knihovny SZ Litomyšl má svou vlastní analýzu, jejíž základní výstupy byly shrnuty, nevyhneme se v rámci jednotlivých dílčích rozborů občasnému srovnání, připomenutí nebo odkazu na staré tisky. Stále totiž mluvíme o jednom a též knihovním celku.

3.1 Tematický rozbor

Katalogizovaná část tisků zámeckého knihovního fondu v Litomyšli je tematicky poměrně pestrá. Příčinu můžeme jistě nalézt v široké škále původců jednotlivých knih, jejichž analýze je věnována samostatná část.¹²⁸ Právě vysoký počet institucí nebo osob, od nichž knižní exempláře pocházejí, a pochopitelně především způsob vzniku našeho knihovního fondu, který se pokusila popsat předcházející kapitola, má za následek, že v knihovním fondu nacházíme tematicky nejrozmanitější tituly – od sbírek zákonů po modlitební knihy, od učebnic a encyklopedií po dramata Williama Shakespeara či díla Johanna Wolfganga Goetha.

Je tedy pochopitelné, že v tomto nesourodém celku je možné vysledovat několik tematických skupin. V rámci katalogizace – jak zazní později – byly mladší tisky rozděleny do čtyř nejzřetelnějších skupin. Tou první jsou normativní tisky, které

¹²⁶ Jde o titul *LA COUR SAINTE* tištěný v Paříži r. 1680 (sign. ZK L 00057 v katalogu starých tisků). Jakkoli se jedná o vůbec nejzajímavější zjištěný původ ze všech exemplářů starých tisků, nejsme bohužel vůbec schopni určit jeho cestu z vilenské biskupské knihovny do Litomyšle. Jakékoli další provenienční přípisy chybějí. Nacházíme však jinou zajímavou spojitost – biskup Brzostowski přivedl do Vilniusů řád piaristů, který, jak známo, od r. 1640 působil rovněž v Litomyšli. Protože však jakákoli spojitost současného knihovního fondu SZ Litomyšl s piaristickou knihovnou litomyšlské koleje byla spolehlivě vyloučena (viz kapitola 2. *Dějiny knihovního fondu*), nenacházíme ani v této informaci žádné konkrétní vodítko.

¹²⁷ Viz VEČEŘE, V. *Knihovna Státního zámku Litomyšl*, s. 49–50.

¹²⁸ Viz kapitola 3.6 *Provenience*.

zaujímají velmi významný podíl knihovního fondu (539 svazků, 949 titulů).¹²⁹ Druhou tematickou skupinu představuje beletrie. Nejedná se o příliš početnou skupinu, čítá 297 svazků, resp. 368 titulů.¹³⁰ Naopak tu nejpočetnější tematickou skupinu tvoří odborné tisky, jichž v analyzovaném celku napočítáme 640 svazků (687 titulů).¹³¹ Poslední jasně definovatelnou skupinou jsou tisky náboženské, jichž je sice v knihovním fondu menšina (87 svazků, 91 titulů),¹³² jak však poznáme později, jedná se o skupinu velmi zajímavou. Zbývající tisky, které není spolehlivě možné zařadit ani do jedné zmíněné oblasti, utvářejí skupinu ostatních tisků s celkovým počtem 43 svazků, resp. 62 titulů.¹³³

3.1.1 Normativní tisky

Do skupiny normativních tisků byly zařazeny všechny periodicky a neperiodicky vydávané tisky systematicky evidující zákonné i podzákonné právní předpisy a dále rozhodnutí orgánů veřejné moci.¹³⁴ Patří sem tedy soukromé, polouřední, a především oficiální sbírky zákonů, jejich přehledy a rejstříky, náležejí sem nálezy a rozhodnutí vrcholných institucí správního, občanského i trestního soudnictví, dále různé věstníky obsahující podzákonné normy nebo úřední listy institucí nižších instancí v politické správě. Z toho vyplývá, že jsou pro skupinu normativních tisků charakteristické dlouhé ucelené řady zejm. periodicky vycházejících titulů, především pak sbírek zákonů.

Ze soukromých sbírek zákonů, jejichž pořadatelem nebyla státní moc, nýbrž soukromé osoby, se v katalogizované části knihovního fondu vyskytují například výtahy zákonů pořádané Johannem M. Rothem¹³⁵ v nekompletní řadě *Vollständiger Auszug aller im Königreiche Böhme am Ende des achtzehnten Jahrhunderts bestehenden Gesetze*,¹³⁶

¹²⁹ V katalogu je najdeme pod sign. ZK L 00198 – ZK L 00736 (následující odkazy na katalog jsou již uvozeny pouze zkratkou „sign.“). Zdánlivý nepoměr počtu signaturních čísel a počtu titulů u normativních tisků je třeba brát s rezervou. Skupinu tvoří totiž z podstatné části řada říšských a zemských zákoníků, majících ve velké většině přivázané abecední nebo chronologické rejstříky. Ty většinou nebývaly integrální součástí zákoníků, tiskly se zvlášť a příslušný svazek jimi býval vybaven ad hoc. Vzhledem k tomu, že takto chápané rejstříky však splňují charakteristiku přivazku, je s nimi takto nakládáno, a jsou tedy katalogizovány zvlášť jako jednotlivé tituly.

¹³⁰ Sign. ZK L 00737_PEC – ZK L 01033_REÁL.

¹³¹ Sign. ZK L 01034_PEC – ZK L 01673.

¹³² Sign. ZK L 01674_PEC – ZK L 01760_PEC.

¹³³ Sign. ZK L 01761_PEC – ZK L 01803_PEC.

¹³⁴ Sbírkou rozhodnutí soudů byly do kategorie normativních tisků zařazeny z důvodu automatického sepjetí s právním řádem (soudní rozhodnutí je vždy výsledkem aplikace práva).

¹³⁵ V souborném katalogu ČR mimochodem chybně určeným jako Johann Ferdinand Roth (1748–1814), což byl však německý evangelický pastor. – Národní knihovna České republiky. *Souborný katalog České republiky*. Dostupné z:

https://aleph.nkp.cz/F/YJ4J94RM7666BMNFUEPHESA3L4DVABJT5RNR6FDPXLMDDFUSH1-08943?func=service&doc_number=007230512&line_number=0011&service_type=TAG (vyhledáno 24.2.2020).

¹³⁶ Sign. ZK L 00198 – ZK L 00202.

kteřá pokračuje pod názvem *Vollständiger Auszug aller im Königreiche Böhme kundgemachten Verordnungen und Gesetze*¹³⁷ a dále, po Rothově smrti jako *Fortsetzung der von Johann Roth verfaßten Sammlung aller in dem Königreiche Böhmen kundgemachten Verordnungen und Gesetze*¹³⁸ do r. 1818. Zvláštní kategorií jsou poloúřední sbírky zákonů vycházející sice z pověření státu, resp. císaře, nebyly však ustaveny žádnou speciální publikační normou. Sem v našem případě patří *Sbírka zákonů provinciálních pro království České (Provinzial-Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen)*,¹³⁹ opět nekompletně dochovaná.

Nejpodstatnější část normativních tisků však tvoří oficiální sbírky právních předpisů určené k jejich formální publikaci. Jde o *Obecný zákoník říšský a věstník vládní (Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich)*, periodicky vycházející od r. 1849.¹⁴⁰ V roce 1852 došlo k jeho přejmenování na *Říšský zákoník pro císařství rakouské (Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich)*,¹⁴¹ přičemž počínaje rokem 1860 se setkáme s *Překladem Zákonníka říšského*,¹⁴² jak bude přiblíženo v jazykovém rozboru. Od roku 1870 změnila řada jméno na *Zákonník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené (Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder)*.¹⁴³ Exempláře říšského zákoníku v litomyšlské knihovně představují téměř úplnou řadu od počátku jeho vydávání až do zániku monarchie, nadto jsou některé ročníky zachovány duplicitně.

S obdobným stupněm kompletnosti se setkáme i u druhé oficiální sbírky právních předpisů, konkrétně u českého zemského zákoníku. Ten začal být vydáván od roku 1850 jako *Zákoník zemský a věstník vládní pro království České (Landes-Gesetz und Regierungs-Blatt für das Kronland Böhmen)*¹⁴⁴ a následně ještě několikrát změnil svou funkci i jméno.¹⁴⁵

¹³⁷ Sign. ZK L 00203 – ZK L 00205.

¹³⁸ Sign. ZK L 00206 – ZK L 00217 a ZK L 00230_SOKA – ZK L 00262_SOKA. Pořadatelem sbírky byl Wilhelm Johann Goutta.

¹³⁹ Sign. ZK L 00263 – ZK L 00314_SOKA.

¹⁴⁰ Sign. ZK L 00408 – ZK L 00423.

¹⁴¹ Sign. ZK L 00424 – ZK L 00460.

¹⁴² Např. sign. ZK L 00433.

¹⁴³ Sign. ZK L 00461 – ZK L 00557.

¹⁴⁴ Sign. ZK L 00319 – ZK L 00325.

¹⁴⁵ Mezi lety 1853–1860 nesla sbírka název *Zemský Věstník vládní pro království České* (sign. ZK L 00326 – ZK L 00341), po několikerém přejmenování na poč. 60. let 19. století se až do zániku monarchie udržel název *Zákoník zemský království Českého (Landes-Gesetzblatt für das Königreich Böhmen)*; sign. ZK L 00342 – ZK L 00405). K vývoji oficiálních sbírek právních předpisů po zavedení principu formální publikace viz KRÁLÍK, Lukáš. *Říšský zákoník a počátky formální publikace předpisů*. Dostupné z: <https://pravnicaradce.ihned.cz/c1-66234290-rissky-zakonik-a-pocatky-formalni-publikace-predpisu>

Jako poslední tři exempláře jsou k řadě zemských zákoníků přiřazeny *Zákoníky zemské pro Čechy* (ročníky 1920, 1921 a 1927) vydané již po vzniku československého státu.¹⁴⁶ V souvislosti s novým ústavním systémem, v němž jednotlivé země bývalého Rakousko-Uherska na území Československé republiky přišly o svou zákonodárnou působnost, plnily zemské zákoníky již jen funkci úředního věstníku, jakkoli byl až do r. 1928 zachován název „Zákoník“.¹⁴⁷

Periodický tisk obsahující podzákoné právní předpisy, případně pouhá sdělení nebo oznámení, reprezentuje v analyzované části knihovního fondu *Úřední list c. k. okresního hejtmantství v Litomyšli (Amtsblatt der k. k. Bezirkshauptmannschaft zu Leitomischl)* tisknuté v dřívější litomyšlské Augustově tiskárně. Knihovní fond eviduje neúplnou řadu ročníků 1878–1897¹⁴⁸ a dále ročníky 1911 a 1912, jež vycházely nejen v gesci okresního hejtmantství, ale také okresní školní rady.¹⁴⁹ Na tento úřední list navazuje devět ročníků *Okresního věstníku pro politický okres Litomyšl*, a to z let 1929–1937.¹⁵⁰ Mezi další zástupce této kategorie náleží jeden exemplář *Okresního věstníku pro politický okres pardubický* z roku 1936¹⁵¹ nebo *Věstník Ministerstva školství a národní osvěty* z roku 1931.¹⁵²

Neúnavnou práci Adama svobodného pána Budwiňského pro Správní soudní dvůr ve Vídni reprezentuje sbírka *Erkenntnisse des k. k. Verwaltungsgerichtshofes* vycházející v letech 1878–1900 (v knihovním fondu se nacházejí ročníky z let 1876–1898).¹⁵³ Po Budwiňského smrti v pořádání pokračovali Augustin rytíř Popelka, Rudolf Alter nebo Heinrich Reissig.¹⁵⁴

V knihovně se nacházejí rovněž řady *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*¹⁵⁵ a *občanských*¹⁵⁶ pořádané do r. 1935 jedním z nejvýznamnějších právníků meziválečné Československé republiky a svého času

(cit. 11.2.2020) a KRÁLÍK, Lukáš. *Český zemský zákoník*. Dostupné z: <https://www.pravniprostor.cz/clanky/ostatni-pravo/cesky-zemsky-zakonik> (cit. 12.2.2020).

¹⁴⁶ Sign. ZK L 00406 a ZK L 00407.

¹⁴⁷ KRÁLÍK, L. *Český zemský zákoník*.

¹⁴⁸ Sign. ZK L 00655 – ZK L 00661.

¹⁴⁹ Sign. ZK L 00662 a ZK L 00663.

¹⁵⁰ Sign. ZK L 00726 – ZK L 00728. Tištěno rovněž v Augustově tiskárně.

¹⁵¹ Sign. ZK L 00730.

¹⁵² Sign. ZK L 00729.

¹⁵³ Sign. ZK L 00595 – ZK L 00635.

¹⁵⁴ Sign. ZK L 00636 – ZK L 00654.

¹⁵⁵ Sign. ZK L 00680 – ZK L 00708.

¹⁵⁶ Sign. ZK L 00709 – ZK L 00719.

druhým prezidentem Nejvyššího soudu Československé republiky, profesorem Františkem Vážným.

Ze zajímavých jednotlivin zmiňme např. *Instrukci pro okresní cestaře* neznámého data vydání, kde mj. čteme, že „*Ku konání svých služebních prací obdrží cestař potřebné náčiní, zejména: kolečko, lopatu, hřeblo, motyku širokou, železné a dřevěné hrábě, pohrabáč a míry k vyrovnávání hromádek.*“¹⁵⁷

3.1.2 Beletrie

Mezi beletrií v zámeckém knihovním fondu nacházíme díla různých literárních žánrů i autorů, doslova od francouzských novel Voltaira po skromné knížky lidového čtení. Druhé jmenované tvoří ostatně velmi zajímavou vrstvu v krásné literatuře až do konce 19. století, plní funkci zábavnou, výchovnou a poučnou pro široké městské i venkovské obyvatelstvo.¹⁵⁸ V knihovně je reprezentuje např. *Hrabě Rožmberk. Wlastenský přjebh, který se stal ku konci Šweydské wálky*¹⁵⁹ od Benedikte Naubertové. Řadíme sem mj. i oblíbenou fantastickou povídku *Čaroděgnice Megéra*¹⁶⁰ či anonymní povídku *Klodyna, nebo zawedená newinnost* s podtitulem *Přjebh Safoyský*.¹⁶¹

Z českých autorů najdeme v knihovně např. Václava Klimenta Klicperu (jeho hry *Hadrián z Římsů*¹⁶² nebo *Diwotworný klobouk*¹⁶³), Jana Formánka-Činoveského (povídku *Ctiboj z Dolan*¹⁶⁴), Jakuba Arbese (romaneto *Poslední dnové lidstva*¹⁶⁵) i Viktora Dyka (jeho povídku *Holoubek Kuzma*¹⁶⁶).

Pohledy zvědavých návštěvníků na první pohled zaujme téměř v úplnosti dochované souborné dílo českého prozaika, dramatika a básníka Julia Zeyera. Svázáno v krásných hnědých celousňových nakladatelských vazbách¹⁶⁷ leží v knihovních policích 31 svazků *Spisů Julia Zeyera*, vyšlých v letech 1902–1907.¹⁶⁸ Nalezneme zde jak jeho nejproslulejší díla, tak díla méně známá.

Bylo by asi chybou zapomenout zmínit také několik děl Aloise Jiráska, a to už jenom proto, že v Litomyšli v letech 1874–1888 tento slavný spisovatel druhé poloviny

¹⁵⁷ Sign. ZK L 00733.

¹⁵⁸ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 467.

¹⁵⁹ Sign. ZK L 00775_PEC.

¹⁶⁰ Sign. ZK L 00772_PEC.

¹⁶¹ Sign. ZK L 00753/2_PEC.

¹⁶² Sign. ZK L 00754_PEC.

¹⁶³ Sign. ZK L 00774_PEC.

¹⁶⁴ Sign. ZK L 00895_PEC.

¹⁶⁵ Sign. ZK L 00985_PEC.

¹⁶⁶ Sign. ZK L 00989_PEC.

¹⁶⁷ K tomu viz také kapitola 3.8 *Fyzická podoba a stav tisků*.

¹⁶⁸ Sign. ZK L 00925 – ZK L 00954.

19. století bydlel a učil, nejdříve na městském gymnáziu a posléze na městské reálné škole (z jejíž knihovny ostatně pochází značná část knižní materie zámeckého knihovního fondu).¹⁶⁹ Jde o v řadě *Al. Jiráskova sebrané spisy* vydané prózy *Skaláci*,¹⁷⁰ líčící příběh selské rebelie v roce 1775 na Náchodsku, a *Skály*¹⁷¹ o osudech protestantské rodiny Kříneckých z Ronova v počátku třicetileté války.

Nejsou to ovšem pouze jména nejznámějších českých literátů, která zasluhují v knihovním fondu naši pozornost. Zajímavost nepostrádají kupř. drobná dílka bratří Františka a Karla Khunů. Oba bratři byli katoličtí kněží, spisovatelé a obecně kulturně angažovaní lidé. Zatímco František, svého času děkan ve Světlé nad Sázavou, se ve své tvorbě soustředil především na poezii, jeho bratr Karel se věnoval regionálním dějinám a na základě svého bádání o historii Chlumce nad Cidlinou, kde vykonával až do smrti kněžskou službu, sepsal divadelní hru *Pokřik* s podtitulem *Kulturně historický děj v městě Chlumci*.¹⁷² Vedle ní najdeme v knihovním fondu tři tituly Františka Khuna: básnické sbírky *Hudba duše* (ve dvou duplicitních exemplářích) a *Stíny života* a prozaické dílko *Humoresky*.¹⁷³ Některé z těchto knih nesou osobní věnování Fr. Khuna.¹⁷⁴

Z velkých německých literátů zvučných jmen se v knihovním fondu nacházejí díla Johanna Wolfganga Goetha nebo Johanna Gottfrieda Herdera. Jde povětšinou o výběry z jejich tvorby,¹⁷⁵ jen zřídkakdy o soliterně vydaná díla.¹⁷⁶ Nejpočetněji je zde však zastoupeno básnické a dramatické dílo Friedricha Schillera, a to např. v kompletně dochované jedenáctisvazkové řadě *Schillers sämtliche Werke*, vycházející ve Stuttgartu v roce 1869.¹⁷⁷

Také vlastní díla spisovatele a překladatele Christoha Martina Wielanda předkládá – byť nekompletní – antologie *C. M. Wielands sämtliche Werke*.¹⁷⁸ Jeho pohádkovou veršovanou povídku *Oberon* bychom zde našli hned třikrát.¹⁷⁹

¹⁶⁹ SKŘIVÁNEK, M. *Litomyšl 1259–2009*, s. 243.

¹⁷⁰ Sign. ZK L 00899_PEC.

¹⁷¹ Sign. ZK L 00900_PEC.

¹⁷² Sign. ZK L 00993_PEC.

¹⁷³ Sign. ZK L 00981_PEC – ZK L 00984_PEC.

¹⁷⁴ K tomu viz kapitola 3.6 *Provenience*.

¹⁷⁵ Např. nekompletně dochované *Goethe's Werke. Nach den vorzüglichsten Quellen revidirte Ausgabe* vydané roku 1868 (sign. ZK L 00803 – ZK L 00806) nebo čtvrtý, osmý a devátý svazek řady *Johann Gottfried von Herder's sämtliche Werke* z let 1816–1818 (sign. ZK L 00743 – ZK L 00745).

¹⁷⁶ I ty se v knihovně ale nacházejí – např. Goethův *Faust*, jehož první díl v originálním jazyce se skrývá pod sign. ZK L 00879.

¹⁷⁷ Sign. ZK L 00811_REÁL – ZK L 00821_REÁL.

¹⁷⁸ Sign. ZK L 00746_REÁL – ZK L 00751_REÁL.

¹⁷⁹ Sign. ZK L 00764/1, ZK L 00912 a ZK L 01032_REÁL.

Zajímavým příkladem vskutku renesančního člověka je Georg Christoph Lichtenberg, německý spisovatel a osvícený přírodovědec a filosof. Jeho literárnímu dílu je v knihovním fondu věnován dvacátý pátý svazek výboru *Meisterwerke deutscher Dichter und Prosaisten* z r. 1817.¹⁸⁰

Z německých autorů se svého času těšil obrovské oblibě také dramatik a básník August von Kotzebue, od nějž mezi beletrií v zámecké knihovně najdeme soliterně zachovaný osmý díl řady *Theater von Kotzebue*,¹⁸¹ vytištěný v Praze roku 1818, a několik v jednu knihu sešitých svazků výboru *Dramatische Werke von August von Kotzebue* z let 1828–1830.¹⁸²

Díla francouzských beletristů – velmi často v originále – zastupují mj. Molièriovy divadelní hry,¹⁸³ povídky Jean-Pierra Clarise de Florian¹⁸⁴ a bajky Jeana de La Fontaina.¹⁸⁵

Anglickou literaturu reprezentuje v zámecké knihovně jeden z největších dramatiků všech dob. Kdybychom si však mysleli, že si Shakespearova dramata dopřejeme v anglickém originále, byli bychom na omylu. Musíme se spokojit s německým překladem ve výboru *W. Shakespeare's ausgewählte dramatische Werke*, vydaném v Lipsku r. 1867.¹⁸⁶ A zůstaneme-li ještě na okamžik u anglickojazyčné literatury, byť vzniklé na opačné straně Atlantiku, zmiňme povídky Edgara Allana Poea vydané pod titulem *Pád domu Usherových a jiné novely* v r. 1894.¹⁸⁷

Také četnost polských autorů není veliká. Přesto zde najdeme např. divadelní hru *Ostrouhali* (v orig. *Spudłowali*) polského dramatika Kazimierze Zalewského,¹⁸⁸ komedie *Sousedé*,¹⁸⁹ *Ochotnické divadlo*¹⁹⁰ a *Jinak hlava, jinak srdce*¹⁹¹ oblíbeného spisovatele Michała Bałuckého a konečně zde nechybí ani jeden z nejznámějších polských literátů Henryk Sienkiewicz. Jeho dílo však není v knihovním fondu zastoupeno žádným z jeho

¹⁸⁰ Sign. ZK L 00741.

¹⁸¹ Sign. ZK L 00752_REÁL.

¹⁸² Sign. ZK L 00763/2 – ZK L 00763/5.

¹⁸³ Vydané v německém překladu v řadě *Ausgewählte Lustspiele von Molière*, která vycházela v letech 1876–1879 (sign. ZK L 00846_REÁL – ZK L 851_REÁL).

¹⁸⁴ *Florianowy Nowelly. Djl prwnj* vydané v Jičíně r. 1829 najdeme pod sign. ZK L 762_PEC.

¹⁸⁵ Jedná se o jediný, druhý, svazek z řady *Oeuvres Complètes de La Fontaine* (sign. ZK L 00844_REÁL).

¹⁸⁶ Sign. ZK L 00794_REÁL – ZK L 00800_REÁL. Za zmínku jistě stojí, že tato edice není Souborným katalogem ČR vůbec evidována.

¹⁸⁷ Sign. ZK L 00908/1_PEC.

¹⁸⁸ Sign. ZK L 00879/1_PEC.

¹⁸⁹ Sign. ZK L 00883/4_PEC.

¹⁹⁰ Sign. ZK L 00884/2_PEC.

¹⁹¹ Sign. ZK L 00908/2_PEC.

proslulých románů nebo novel, nýbrž opět dramaty *Na jednu kartu*¹⁹² a *Čí vinou?*¹⁹³ Až na jedinou výjimku je polská literatura zastoupena dramatem. Touto výjimkou je titul *Zapadlý svět a jiné povídky* polské spisovatelky Józefy Konstancje Sawické,¹⁹⁴ píšící také pod pseudonymy Iza Sawická nebo Ostoja a reprezentující málo zastoupené něžné pohlaví mezi autory v zámecké knihovně.

Mezi krásnou literaturou najdeme i italské (kupř. Salvatora Farinu a jeho povídku *Mé dítě*)¹⁹⁵ a chorvatské autory (Janka Jurkoviće a jeho drama *Kouzelný zápisník*).¹⁹⁶ Nechybí ani velikán ruské literatury Lev Nikolajevič Tolstoj, zastoupený divadelní hrou *Smrt' caře Ivana Hrozného*¹⁹⁷ a třetím svazkem proslulého románu *Vojna a mír* (pod německým titulem *Krieg und Frieden*).¹⁹⁸

V knihovním fondu nalezneme i švédskou krásnou literaturu, pro jednu opět od ženské autorky. Jedná se o romány *Jeruzalém* a *Gösta Berling*¹⁹⁹ nositelky Nobelovy ceny za literaturu Selmy Lagerlöfové.

3.1.3 Odborná literatura

V početné skupině odborných tisků nalezneme velké množství odborné literatury z rozmanitých oborů. Rozhodujícím faktorem v zařazování té či oné knihy do této skupiny byla při tom zejm. její edukační funkce. Z toho důvodu tato skupina obsahuje nejrůznější odborná nebo populárně-vědecká pojednání, učebnice vč. čítanek pro různé stupně škol, nejrůznější encyklopedie a slovníky, ať už se jedná o slovníky výkladové, nebo překladové.

Vzhledem ke značnému množství titulů odborných tisků v knihovně SZ Litomyšl, způsobenému ponejvíce provenienčními okolnostmi knihovního fondu, učiníme pouze stručný vhled do této tematické skupiny prostřednictvím několika zajímavých titulů. Zcela stranou ponecháme početně zastoupené obyčejné učebnice matematiky, geometrie, chemie, fyziky, dějepisu i zeměpisu.

Ve výčtu zajímavých titulů umístíme na čestné první místo latinské dílo, a to poetické, resp. rétorické pojednání *Institutio Theoretica ad Eloquentiam Exemplis Adornata, quam in Usus Candidatorum Studiorum Humaniorum*, jehož tři díly

¹⁹² Sign. ZK L 00883/1_PEC.

¹⁹³ Sign. ZK L 00884/4_PEC.

¹⁹⁴ Sign. ZK L 00902_PEC.

¹⁹⁵ Sign. ZK L 00892_PEC.

¹⁹⁶ Sign. ZK L 00883/5_PEC.

¹⁹⁷ Sign. ZK L 00884/1_PEC.

¹⁹⁸ Sign. ZK L 00977.

¹⁹⁹ Sign. ZK L 01024 a ZK L 01025.

vydané r. 1837 v Mladé Boleslavi sepsal piaristický kněz a profesor humanitních oborů Josef Valerius Mattel.²⁰⁰ Kromě četných učebnic dějepisu narážíme v knihovním fondu také na historické dílo Václava Vladivoje Tomka *Děje university pražské*, vydané v řadě *Nowočeská bibliothéka* roku 1849.²⁰¹ Tématu Velké francouzské revoluce a roli, kterou během ní sehráli girondisté, se věnuje v knihovně dochovaný druhý, čtvrtý a pátý svazek díla *Histoire des Girondins* od francouzského spisovatele a politika Alphonse de Lamartine.²⁰²

Zajímavou problematiku artéských vod a tzv. artéských studní řeší pojednání *Populäre Anleitung über die Bohrung und Verfertigung der sogenannten artesischen Brunnen für Techniker und Richt-Techniker* od Karla Conta Modeny z r. 1834.²⁰³ Ve své době velmi aktuální a diskutovanou národnostní otázku, nakolik je Rakousko součástí německého národa, řeší spis česko-rakouského politika a publicisty Franze Schuselky *Ist Oesterreich deutsch?* z r. 1843.²⁰⁴

Z rozsáhlých ucelených řad zaujme pozornost návštěvníka knihovny 27 svazků nekompletně dochovaného lékařského slovníku *Encyclopädisches Wörterbuch der medicinischen Wissenschaften*.²⁰⁵ Z oblasti medicíny stojí jistě za zmínku ještě populárně-vědecký spis *Čtení o pěti smyslech člověka* z r. 1880,²⁰⁶ jehož autorem je slavný český lékař a plodný spisovatel Josef Thomayer, po němž je mimochodem pojmenována nemocnice v pražské Krči.

Bez zajímavosti není práce italského neurologa, fyziologa a antropologa Paola Mantegazzy *Fisiologia dell'amore*, vydaná v Miláně r. 1873.²⁰⁷ Je jedním ze spisů, které jsou dnes považovány za předchůdce antropologie sexuality.²⁰⁸

Mezi odbornou literaturou je k vidění i několik filozofických spisů, tu titulů někdejších současníků, tu reedic děl velikánů filozofie. Mezi druhými jmenovanými najdeme spisy *Přirozené dějiny náboženství* a *Rozmluvy o náboženství přirozeném* skotského filozofa Davida Huma, vyšlé v rámci *Laichterova výboru nejlepších spisů poučných* roku 1900.²⁰⁹

²⁰⁰ Sign. ZK L 01153_REÁL.

²⁰¹ Sign. ZK L 01214_REÁL.

²⁰² Sign. ZK L 01241_REÁL – ZK L 01243_REÁL.

²⁰³ Sign. ZK L 01140_REÁL. Rovněž tento titul není evidován v Souborném katalogu ČR.

²⁰⁴ Sign. ZK L 01200/1_REÁL.

²⁰⁵ Sign. ZK L 01109 – ZK L 01135.

²⁰⁶ Sign. ZK L 01522_PEC.

²⁰⁷ Sign. ZK L 01449.

²⁰⁸ Srov. WEISS, Petr a kol. *Sexuologie*. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2492-8., s. 33.

²⁰⁹ Sign. ZK L 01601_PEC.

Titul *Deutsche Geschichte von Einhart* z r. 1922²¹⁰ od německého krajně pravicového politika a antisemity Heinricha Claße (píšícího pod pseudonymem Einhart) dobře ilustruje nálady a občanské rozpoložení v meziválečném Německu. Ostatně Claßův radikalismus a pangermanismus značně ovlivnil ideologické směřování nacismu.²¹¹

V knihovním fondu ojedinělou učebnicí zpěvu je v r. 1871 vydaná kniha *Theoreticko-praktická nauka o zpěvu*, určená *Pro střední školy, ústavy učitelské, spolky zpěvácké, jakož i pro každého kdo by se ve zpěvu vzdělati chtěl*.²¹² Jejím autorem je učitel zpěvu František Vítězslav Janoušek. Jako jistou zajímavost uvedme také čtvrté číslo prvního ročníku (1873) *Sborníku průmyslnického*, vydávaného Maticí průmyslnickou, kde se v části představující veřejnosti nové vynálezy setkáme se žhavými novinkami, jako je speciální rukáv pro pradleny, sloužící k ochraně rukou pradlen,²¹³ pro milovníky masa jistě znamenal převrat „nástroj k solení a kořenění masa“, jakýsi předchůdce dnešní marinovací jehly.²¹⁴

Není jistě cílem tematického rozboru dopodrobna vyjmenovat díla z každé oblasti odborného směřování, přesto se na závěr zastavíme ještě u zoologie, resp. blíže ornitologie, kde stojí za zmínku jméno slavného českého cestovatele Emila Holuba. Ten, sám jsa lékařem a etnografem, vydal společně se zoologem Augustem von Pelzeln spis *Beiträge zur Ornithologie Südafrikas*,²¹⁵ vzniklý na základě první Holubovy africké cesty.

3.1.4 Náboženské tisky

Skupinu náboženských tisků tvoří z největší části modlitební knihy, ať už se jedná o úspěšné Nebeklíče, nebo o jiné, méně známé tituly. Modlitební knihy někdy obsahují i náboženské písně, a plní tak zároveň funkci zpěvníku duchovních písní neboli kancionálů. Ty se však vyskytují v knihovním fondu i samostatně. Dále sem patří sbírky

²¹⁰ Sign. ZK L 01640.

²¹¹ Srov. LEICHT, Johannes. *Heinrich Claß 1868–1953. Die politische Biographie eines Alldeutschen*. Paderborn: Schöningh, 2012. ISBN 978-3-506-99379-1, s. 338–340.

²¹² Sign. ZK L 01427_PEC.

²¹³ V popisu vynálezu čteme: „Mnutím prádla o dlaně při praní otře se kůže mechanickým tlakem tak, že jest velice citlivá, i způsobuje přechasto veliké bolesti. Amerikán C. Lewis vyrábí rukávce ... k tomu účeli, aby se zmíněnému poranění ruky vyvarovalo.“ Že ovšem panovala ohledně tohoto vynálezu určitá skepse, naznačuje zakončení „Naše hospodyně nejlépe rozhodnou, zač věc stojí.“ – sign. ZK L 01450, s. 69.

²¹⁴ Zde zase čteme: „Kuchařky by nejlépe mohly vyprávěti o nesnázích při nakládání velkých kusů masa, mají-li býti stejnoměrně prosoleny a kořeněny; obyčejně bývá vrchní vrstva solí přemožena, kdežto vnitřek jest surový. Nástroj k tomuto účeli velice výhodný ... skládá se z bodce, k němuž přiléhá pochva. Zabodneme-li bodec s pochvou do masa a vytáhneme-li jej, utvoří tato dutinu, kterou možno do vnitř vsypati sůl, pepř aneb jiné koření.“ – sign. ZK L 01450, s. 70.

²¹⁵ Sign. ZK L 01525_REÁL.

kázání, katechismy nebo hagiografická literatura. Ovšem Písmo svaté bychom mezi litomyšlskými zámeckými tisky po r. 1801 hledali marně.²¹⁶

Nejpočetnější skupinu v rámci náboženských tisků představují zcela jednoznačně modlitební knihy, tedy literatura užívaná nejširšími lidovými vrstvami k individuálnímu žití víry, prostředek „*individuálního obcování s Bohem a svatými*.“²¹⁷ Jedná se zároveň o specifický pramen, odrážející v sobě – více než u jiných knih – mentalitu našich předků a dokládající přetrvávající prvky lidové barokní zbožnosti v podstatě ještě po celé 19. století.²¹⁸ Tento zřetelný konzervativismus a setrvačnost se projevuje i ve výbavě knih, jež se nejčastěji přidržují příručního formátu, v sazbě nebo grafické výzdobě, jak ostatně zazní ještě později. To vše činilo z modlitebních knih od počátku relativně cenově dostupné zboží.²¹⁹

První, čestné místo mezi modlitebními knihami v analyzované části knihovního fondu přináležejí proslulým Nebekličům. Těch bychom zde našli celkem čtrnáct, různě obsáhlé a pod různými tituly. Jako *Zlatý Nebeský Kljč*,²²⁰ *Celý Nebe-Kljč*²²¹ nebo *Polowičnj Nebe-Kljč*²²² (a různě jinak) označujeme ve střeoevropském prostoru nesmírně populární modlitební knihu vzniklou v 17. století a připisovanou německému kapucínovi Martinovi z Kochemu. V českém prostředí dosahovala takové popularity, že byla do konce 18. století vydána nejméně osmdesátkrát a ve století následujícím ještě aspoň stokrát. Není tedy k podivení její tak početné zastoupení v našem knihovním fondu. Kniha nabízela modlitby k různým příležitostem, v různých částech dne, během mše svaté a na nejrůznější úmysly, v duchu barokní zbožnosti hlavně za mrtvé. Jako jistý vzor se Nebeklič stal inspirací pro mnohé další modlitební knihy.²²³

Jsou to ovšem ale i četné další modlitební knihy, se kterými se v knihovním fondu mezi mladšími tisky setkáme. Ve třech exemplářích je dochována *Obět před Bohem, aneb Modlitby katolické k pravému užjwánj*,²²⁴ populární byly také modlitby k nejsvětějšímu

²¹⁶ Na rozdíl od fondu starých tisků, kde je uložena z českých překladů např. Melantrichova bible (vydání z r. 1561), Svatováclavská bible (vydání 1712–1769), z německých pak Dietenbergova a Dietenberg-Ulenbergova bible z první půli 18. století. – srov. VEČEŘE, V. *Knihovna Státního zámku Litomyšl*, sign. ZK L 00052, ZK L 00062, ZK L 00064 a ZK L 00077 v katalogu starých tisků.

²¹⁷ Srov. VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 600.

²¹⁸ Pod pojmem barokní zbožnost rozumíme specifický způsob náboženského prožívání, veřejných i soukromých projevů víry, zformovaný zejm. během 17. století. – viz MIKULEC, Jiří. *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-3698-3.

²¹⁹ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 600–601.

²²⁰ Sign. ZK L 01680_PEC.

²²¹ Sign. ZK L 01683_PEC.

²²² Polovičních nebekličů se v knihovně nachází více, např. sign. ZK L 01701_PEC nebo ZK L 01716_PEC.

²²³ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 600.

²²⁴ Sign. ZK L 01674_PEC, ZK L 01755_PEC a ZK L 01756_PEC.

srdci Páně, v naší knihovně např. defektně zachovaná *Auplná pobožnost k uctěnj neysvětěgssjho Srdce Pána Ježjsse a Marie Panny*²²⁵ z r. 1859 od českého kněze Vojtěcha Ruffera. Četných reedic se dostalo rovněž v 18. století vzniklé modlitební knize *Pět červených korálů*, mezi zámeckými tisky po r. 1800 nacházíme její vydání z r. 1853.²²⁶

Mezi modlitebními knihami v německém jazyce zvláště vyniká *Hundertjähriqe Jubelfeier der Heiligsprechung des heil. Johann von Nepomuk, Martyrers und böhmischen Landespatrons. Ein Gebet- und Erbauungsbuch für katholische Christen, besonders für eifrige Verehrer dieses großen Heiligen*, sepsaná významným českým duchovním Václavem Františkem Neumannem u příležitosti stého výročí svatořečení Jana Nepomuckého, tedy v roce 1829.²²⁷ Protože další německojazyčné modlitební knihy nás budou zajímat – pro mimořádně krásné vyhotovení vazeb – v pozdější kapitole, vyberme z nich na tomto místě např. reedici oblíbené modlitební knihy *Geistreicher Granat-Apfel* (vydání z r. 1815)²²⁸ nebo knihu *Jesus die süße Himmelspeise* od minority Karla Eusebia Seeböcka.²²⁹ Pro mládež je určena modlitební kniha *Das betende Kind. Oder: Gebet-Büchlein für die katholische Schuljugend*.²³⁰

Funkci modlitební knihy a kancionálu v sobě kloubí mj. titul *Oltář. poučná a modlitební kniha i zpěvník pro diecesi královéhradeckou*, vydaný v roce 1909²³¹ (starší, německé vydání *Altar. Ein Lehr- Gebet- und Gesangbuch für die Diöcese Königingrätz* z r. 1897).²³² Čistě zpěvníkem náboženských písní je litomyšlský tisk *Pjsně Ročnj aneb Kancyonálek, kterýžto netoliko při wssech slawnostech celé-ho roku, ale y každodenně se vžjwa-ti může* z r. 1818²³³ nebo zpěvník *Rorate neboli radostné Zpěwy adwentnj, z času cjsaře a krále Karla IV.*²³⁴ z r. 1839, který reflektuje postupný návrat k tradici jitřních adventních bohoslužeb v 19. století.²³⁵

²²⁵ Sign. ZK L 01724.

²²⁶ Sign. ZK L 01718_PEC.

²²⁷ Sign. ZK L 01689_PEC.

²²⁸ Sign. ZK L 01677.

²²⁹ Sign. ZK L 01742_PEC.

²³⁰ Sign. ZK L 01710_PEC.

²³¹ Sign. ZK L 01743_PEC. Jenom pro připomenutí uvedme, že se nacházíme v prostoru té části východních Čech, jež církevněsprávně podléhala jurisdikci královéhradecké diecéze, vzniklé 10. listopadu 1664. – viz HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, s. 191.

²³² Sign. ZK L 01740_PEC.

²³³ Sign. ZK L 01681_PEC.

²³⁴ Sign. ZK L 01703_PEC.

²³⁵ Roráty, mající v českém prostředí staletou tradici sahající do druhé poloviny 14. století, zaznamenaly v důsledku rušení náboženských bratrstev za vlády Josefa II. prudký úpadek a znovu se vzmáhaly až od

Postily, jak jsou označovány sbírky výkladů nedělních a svátečních liturgických čtení, reprezentuje kupř. dvojdílná *Postilla aneb výklady a rozgjmánj na ewangelia nedělnj a swátečnj celého roku* od českého učitele a kněze Innocence Antonína Frencla z r. 1855²³⁶ nebo o něco starší *Nedělnj Kázánj na celý rok* (druhý díl) kněze a vlastence Vojtěcha Nejedlého.²³⁷ Z cizích autorů zmiňme premonstrátského kněze Leoharda Goffiného a české vydání jeho postily, resp. jejího prvního dílu, z r. 1875.²³⁸

Mezi teologickou, eklesiologickou, resp. katechetickou literaturu bychom mohli zařadit dvoudílné *Náboženstwj we Výkladech a Rozmlauwánjch podlé Vvedenj w cýsařských králowských zemjch předeapsaného Katechyzmusu* augustiniána Filipa Prokopa Neděle,²³⁹ spis *Cjrkew Kristowa aneb Krátká Zpráva o gegjm založenj, rozssjřenj a řizeni* Augustina Jiřího Suchánka²⁴⁰ nebo *Geden Owčinec a geden Pastýř, to gest: Římská, neomylná, stále trwagjej, widitedlná, gedna katolická, swatá, Aposstolská Cjrkew Kristowa* Josefa Mirovítá Krále.²⁴¹ Patří sem rovněž některé další německé tituly.²⁴²

3.1.5 Ostatní tisky

Ve skupině ostatních tisků je řazeno 62 publikací, které nelze včlenit ani do jedné ze čtyř velkých předešlých tematických skupin. Najdeme zde tedy tisky rozličných námětů, úřední i soukromé provenience, k pobavení širokých vrstev lidí i k užití pro byrokratický aparát.

Patrně nejpočetnější jsou zde tištěné kalendáře, přičemž v našem případě pod tímto pojmem myslíme především publikaci „*podávající přehled nejdůležitějších historických a společenských událostí řazených chronologicky dle dnů v jednotlivých měsících a letech*.“²⁴³ V knihovním fondu se nacházejí např. *Immerwährender curieuser Haus-Kalender* na rok 1808,²⁴⁴ *Humoristisch-satyrischer Volks-Kalender für das Jahr*

druhé třetiny 19. století. – srov. MIKULEC, Jiří. *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. Praha 2000, s. 13–18.

²³⁶ Sign. ZK L 01720_PEC. – ZK L 01721_PEC (druhý díl se v knihovním fondu vyskytuje duplicitně, podruhé pod sign. ZK L 01722_PEC).

²³⁷ Sign. ZK L 01675_PEC.

²³⁸ Nalezneme ji pod dlouhým názvem *Ctihodného otce Leonarda Goffine-a, kněze řádu Premonstrátského, POSTILLA, tj.: Výklady na všechny nedělní a sváteční i svatopostní epištoly a ewangelia celého roku církevního spolu s naučeními víry i mravů, ... životy znamenitějších svatých a blahoslavencův, rozličnými příklady atd. Díl první* (sign. ZK L 01735).

²³⁹ Sign. ZK L 01676_REAL.

²⁴⁰ Sign. ZK L 01686_PEC.

²⁴¹ Sign. ZK L 01690_PEC.

²⁴² Mj. *Großer Katechismus für die katholischen Volksschulen im Kaiserthum Oesterreich* (sign. ZK L 01733_PEC).

²⁴³ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 427.

²⁴⁴ Sign. ZK L 01761_PEC, jde zároveň i o nejstarší kalendář v knihovně.

1854,²⁴⁵ *Rheinisch-Westphälischer Volks- und Geschäfts-Kalender* na roky 1828–1836²⁴⁶ nebo *Neuer Prager Kalender für Stadt und Land* na rok 1876.²⁴⁷ Ve všech případech jde tedy o kalendáře v němčině.

Z tisků svým námětem přímo hravých upoutá naši pozornost čtvrtý svazek *Encyklopedie humoru a vtipu* Hugona Wunsche z r. 1889. Jedná se spíše než o encyklopedii o sbírku vtipů a anekdot, řazených abecedně podle tématu. Zmíněný čtvrtý svazek obsahuje témata od písmena J do K.²⁴⁸ Rozsáhlou encyklopedií dětských her je *Illustriertes Spielbuch für Knaben* od Hermanna Wagnera, vydaná v Lipsku r. 1870. Přináší návody k různým dětským hrám, tipy, jak se zabavit, ale i přehled různých kanadských žertů.²⁴⁹

Dále se ve skupině ostatních tisků nacházejí různé jubilejní a příležitostní publikace, např. sborník básní, studií a vzpomínek *Morava Arnu Novákovi*²⁵⁰ nebo tisk *Die fünfzigjährige Jubelfeier* z r. 1843 oslavující padesátileté výročí rakouského vítězství v bitvě u Neerwindenu, kde proti revoluční Francii stanula rakouská vojska vedená arcivévodou Karlem Ludvíkem Rakousko-Těšínským.²⁵¹

Závěrem zmiňme ještě některé tisky úřední proveniencí. Patří sem např. úřední schematismy, což jsou abecední přehledy osob, resp. institucí majících určité společenské postavení nebo hodnost.²⁵² V knihovním fondu je tato kategorie reprezentována publikací *Schematismus für das Königreich Böhmen*, vydanou na rok 1877.²⁵³ Dále se jedná seznamy míst, sloužící vlastně také jako adresáře. *Seznamy míst v království Českém* jsou v knihovně z let 1878, 1886 a 1907,²⁵⁴ na celé Předlitavsko se vztahovala příručka *Vollständiges Ortschaften-Verzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder* z r. 1882.²⁵⁵ Nechybějí ani statistické přehledy (*Statistisches Handbüchlein Des Kaiserthumes Österreich*)²⁵⁶ včetně těch s hospodářskou tematikou, jako např.

²⁴⁵ Sign. ZK L 01763/1_PEC.

²⁴⁶ Sign. ZK L 01799_REÁL – ZK L 01802_REÁL.

²⁴⁷ Sign. ZK L 01803_PEC.

²⁴⁸ Kupř. na s. 91 čteme následující vtip z právníkého prostředí: „*Při judičiální zkoušce. Profesor: Dejme tomu, že přijmete na se vedení procesu. Co pak bude vaší první a nejsvětější povinností? Právnik: Nejdříve požádám o zálohu.*“ Jinde zase čteme: „*Tenhle advokát jest zajisté žid, praví jeden k druhému, ukazuje na tabulku zdi u vrat připevněnou. – ,Proč myslíš? – ,Inu, poněvadž jest zde napsáno JUD...*“ – sign. ZK L 01792_PEC.

²⁴⁹ Sign. ZK L 01773_REÁL. O knize viz též kapitola 3.7 *Grafická výzdoba*.

²⁵⁰ Sign. ZK L 01796_PEC.

²⁵¹ Sign. ZK L 01762_REÁL.

²⁵² VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 790.

²⁵³ Sign. ZK L 01785_REÁL.

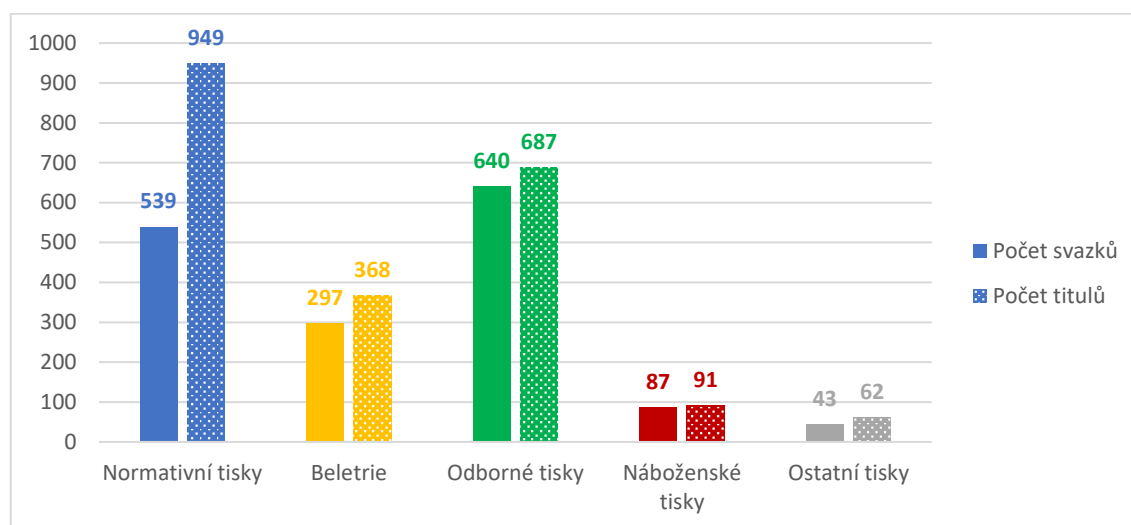
²⁵⁴ Sign. ZK L 01786_REÁL, ZK L 01787, ZK L 01788 A ZK L 01789.

²⁵⁵ Sign. ZK L 01790.

²⁵⁶ Sign. ZK L 01769_REÁL, jedná se o roky 1867–1870.

Navigazione Austriaca all'estero, plnicích vlastně funkci výročních zpráv z let 1871–1874.²⁵⁷

Graf 1 Tematická skladba mladších tisků

3.2 Jazykový rozbor

Pokud jsme se v případě fondu starých tisků litomyšlské zámecké knihovny setkali s pouhými čtyřmi užitými jazyky,²⁵⁸ nabízí námi analyzovaný celek plejádu celkem devíti jazyků (a jejich kombinací v případě dvojjazyčných titulů), kterými je tištěný text děl vysázen. Jedná se o češtinu, němčinu, francouzštinu, italštinu, polštinu, latinu, ale také o ruštinu, ukrajinštinu a několik exemplářů je dokonce v srbštině. Nepřekvapí asi, že nejpočetněji zastoupeným jazykem je s 1239 tituly němčina, jež se v kombinaci s českým jazykem objevuje u dalších 156 děl, po boku francouzštiny stojí v dvanácti případech, dále je u šesti titulů doprovázena latinou, u čtyř titulů polštinou a po jednom jsou zastoupena díla německo-italská a německo-ruská.

Téměř o polovinu méně je děl tištěných česky. Čeština však přesto – s celkovým počtem 665 titulů – stojí na druhé příčce početnosti jednotlivých řečí. Nadto se vyskytuje ve dvojjazyčných dílech, kromě němčiny také ve třech případech s francouzštinou a v jednom případě s ruštinou.

O zbývajících 69 titulů se dělí zbylých sedm jazyků, z nichž francouzština vládne čtyřiceti třem, italština dvanácti, ruština šesti, srbština třem, latina a polština dvěma a konečně ukrajinština jednomu dílu. Vidíme tedy, že hlavní roli hrají němčina a čeština, zbývajících jazyky jsou co do početnosti téměř zanedbatelné, byť ne bez zajímavosti.

²⁵⁷ Sign. ZK L 01775 – ZK L 01778.

²⁵⁸ Jednalo se o češtinu, němčinu, francouzštinu a latinu. – VEČĚŘE, V. *Knihovna Státního zámku Litomyšl*, s. 25–26.

Podíváme-li se na jazykovou skladbu fondu tisků podle jednotlivých tematických skupin, do kterých byly tisky rozřazeny, seznáme, že německý jazyk dominuje ve skupině normativních tisků, odborných tisků i tisků ostatních.²⁵⁹

Jazyková skladba v rámci jednotlivých skupin v sobě odráží funkci příslušných tisků, ať už úřední, společenskou nebo např. národnostní. Je tedy značně determinována různými faktory – zejména se jedná o původce knihy, od kterého se dostala do litomyšlské zámecké knihovny,²⁶⁰ účel, za kterým byla vydána, cílová skupina, pro kterou byla určena a mnoho dalšího. Díky určité, alespoň zběžné kontextualizaci nás pak převaha toho či onoho jazyka v dané tematické skupině pravděpodobně nepřivede k údivu.

V případě normativních tisků nacházíme pouze dva užití jazyky, a to němčinu v počtu 523 titulů, češtinu u 276 titulů a německo-českých titulů napočítáme 150. Vzhledem k funkci normativních tisků se jistě nejedná o nic překvapujícího. Do zahájení vydávání Říšského zákoníku pro Rakouské císařství v roce 1849 byly soukromé a polooficiální sbírky zákonů vydávány výhradně v německém znění. Po zavedení Říšského zákoníku (Reichsgesetzblatt, zkr. RGBl.) vycházela tato formální publikace i v češtině²⁶¹ jako originál, tato praxe však byla zrušena od ročníku 1853, kdy bylo jako jediné autentické znění právních předpisů uveřejněných v říšském zákoníku stanoveno znění německé. Jako úřední překlad sloužil v letech 1860–1869 *Překlad Zákonníka říšského*. Poslední změnu v oblasti jazykového znění RGBl. znamenala publikační norma z roku 1869, která stanovovala, že předpisy budou kromě německého jazyka (v autentické, znění) vydávány též v dalších zemských jazycích, tedy i v češtině, byť znění v těchto jazycích bylo pouhým úředním překladem. Tento model vydržel až do zániku monarchie v roce 1918.²⁶²

Co se týká jazyka, byla situace obdobná i v případě Zemského zákoníku (Landesgesetzblatt, zkr. LGBl.), vydávaného od r. 1850, a to nejdříve česky a německy, přičemž obě jazykové verze představovaly autentické znění. Na rozdíl od RGBl. se však

²⁵⁹ U normativních tisků s celkovým počtem 523 titulů z 949 (55 %), u odborných tisků s počtem 504 titulů z 687 (73 %) a u ostatních tisků stojí 48 německých proti 16 jiným titulům (77 %).

²⁶⁰ Zde jen na okraj poznamenejme, že knižní exempláře pocházející např. ze svazu z hradu Pecka jsou až ze 60 % českojazyčné, což je v rámci katalogizovaného celku značně nadprůměrná hodnota. V souvislosti s tím je potřeba zmínit, že oblast Jičína patřila tradičně k regionům s národnostně výrazně aktivní českou národností a národnost se nám zde tedy jeví jako možný determinant jazykové skladby tohoto knihovního celku, byť nelze opomenout kombinaci s dalšími faktory, zejména s lidským subjektivním výběrem, kterým během eliminace v 50. letech knihy procházely.

²⁶¹ Mimo ni mohlo být užito jakéhokoli zemského jazyka.

²⁶² KRÁLÍK, L. *Říšský zákoník a počátky formální publikace předpisů*.

čeština – ať už představovala originální text, nebo pouhý překlad – udržela v LGBL, respektive ve *Věstniku vlády zemské* nebo v *Narizení c.k. zemských úradů pro korunní zemi Českou*, které vycházely místo LGBL. v letech 1853–1861, nepřetržitě až do vzniku Československa.²⁶³ Rozhodnutí Správního soudního dvoru, vydávaná od r. 1878 v řadě nazvané prostě *Erkenntnisse des k. k. Verwaltungsgerichtshofes*²⁶⁴ byla k dispozici pouze v němčině, naopak na regionální úrovni – v našem případě pro politický okres litomyšlský – vydávaný *Ambtsblatt der k. k. Bezirkshauptmannschaft zu Leitomischl* (*Úřední list c. k. okresního hejtmantství v Litomyšli*) měl jak německou, tak českou jazykovou verzi.²⁶⁵

Jazykově se poměr naprosto láme samozřejmě po r. 1918, kdy vzniklá první Československá republika vydávala a uveřejňovala zákony v češtině, resp. v tzv. jazyku československém, a později také v německém úředním překladu. V knihovním fondu se uchoval jediný ročník dvojjazyčného, německo-českého *Věstniku narizení Reichsprotektora in Böhmen und Mähren*, a sice ročník 1940. Je paradoxní, že ač nejmladší normativní tisk v knihovně, je tento německojazyčný.²⁶⁶

Zřetelnou převahu německojazyčných titulů najdeme rovněž ve skupině odborných tisků. Mezi 504 tituly jsou to především různá odborná pojednání, množství učebnic nebo odborných slovníků, encyklopedií i příruček, pro které byla němčina v našich zeměpisných šířkách nejvíce uplatňovaným jazykem.²⁶⁷ 132 odborných tisků je v češtině, 11 ve francouzštině. U odborných tisků konstatujeme největší jazykovou rozmanitost, byť jsou zde jazyky jako italština, polština, ruština, ukrajinština nebo srbština zastoupeny často jedním nebo dvěma exempláři. Zvláště asi zaujmou tři školní učebnice v srbském jazyce. Jedná se učebnici německé gramatiky a dvě srbské čítanky pro rakouská gymnázia.²⁶⁸

Zcela pro zajímavost uvedme, že mezi odbornými tisky najdeme několik titulů, v nichž se vyskytuje také řečtina či hebrejščina. Jedná se však nikoli o jazyk knihy, nýbrž o jednotlivá slova, resp. věty, plnící funkci citace nebo sloužící pro zaznamenání

²⁶³ KRÁLÍK, L. *Český zemský zákoník*.

²⁶⁴ Sign. ZK L 00595 – ZK L 00654.

²⁶⁵ Jedná se o sign. ZK L 00655 – ZK L 00663 z let 1878–1912.

²⁶⁶ Sign. ZK L 00731.

²⁶⁷ Zde se můžeme opřít o komparaci s chronologický rozbor, z kterého vyplývá, že nejvyšší počet odborných tisků pochází z prvních dvou třetin 19. století, kdy byla v této oblasti hegemonie němčiny nezpochybnitelná. – Viz kapitola 3.3 *Chronologická analýza*.

²⁶⁸ *Цвѣтникъ Србске Словесности. Читанка за Вѣше Гимназіе у Аустриу* (sign. ZK L 01232_REÁL), *Србска Читанка за Гимназіе. II. Књига за 3. и 4. Нижу Класу* (sign. ZK L 01246_REÁL) a *Немачка Граматика за Ученике Гимназіе Княжс* (sign. ZK L 01254_REÁL).

konkrétního výrazu v autentické, netranskribované formě pro studijní či vědecké účely, a nás tak budou zajímat spíše při hodnocení užitého písma.

V případě ostatních tisků, kam jsou řazeny četné úřední příručky jako schematismy, seznamy, adresáře a statistiky, nepřekvapí drtivá převaha německého jazyka, jenž byl i přes snahy Stremayrových, Badeniho či Gautschových jazykových nařízení i na našem území dominantním jazykem byrokracie mocnářství až do jeho zániku.²⁶⁹ Rovněž tak tištěné kalendáře nacházející se v knihovním fondu jsou německy. Přesto zde nacházíme i sedm českojazyčných titulů, jedná se např. o čtyři vydání *Seznamu míst v království Českém*²⁷⁰ nebo o již zmíněný čtvrtý svazek *Encyklopedie humoru a vtipu*.²⁷¹

U beletrie a náboženských tisků nacházíme převahu děl v češtině. V krásné literatuře je to 193 českojazyčných titulů, ať už se jedná o původní česká díla nebo o české překlady cizích autorů. Protože bližší představu o jednotlivých titulech poskytla tematická analýza, zmiňme pouze některé české překlady. Jedná se např. o novely Jean-Pierra Clarise de Florianara,²⁷² o hry polského dramatika Michała Bałuckého²⁷³ nebo o dodnes oblíbenou *Knihu džunglí* Rudyarda Kiplinga.²⁷⁴

193 česky tištěných titulů je poměrně těsně stíháno 130 tituly německojazyčnými, kam řadíme mj. i překlady dramatických děl W. Shakespeara vydávané v řadě *W. Shakespeare's ausgewählte dramatische Werke*.²⁷⁵ Nezanedbatelnou část beletrie zaujímá 32 titulů ve francouzštině, většinou souhrnně vydávaná díla francouzských literárních velikanů jako Jean Racine,²⁷⁶ Pierre Corneille,²⁷⁷ Voltaire nebo Molière.²⁷⁸ V originálním znění knihovní fond nabízí také některá Tacitova historická díla²⁷⁹ nebo prózy i dramata Alexeje Konstantinoviče Tolstého.²⁸⁰

²⁶⁹ Česká inteligence si od těchto opatření „slibovala větší uplatnění ve státní správě, které zejména v některých exkluzivních oborech bylo mizivé a ani v politické, finanční a justiční správě neodpovídalo početné síle české národnosti.“ – HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích*, s. 266

²⁷⁰ Sign. ZK L 01786_REÁL – ZK L 01789.

²⁷¹ Sign. ZK L 01792_PEC.

²⁷² Sign. ZK L 00762_PEC.

²⁷³ Např. sign. ZK L 00883/4_PEC (hra *Sousedé*), ZK L 00908/2_PEC (hra *Jinak hlava, jinak srdce*).

²⁷⁴ Sign. ZK L 01023_PEC.

²⁷⁵ Sign. ZK L 00794_REÁL – ZK L 00800_REÁL.

²⁷⁶ Sign. ZK L 00842_REÁL a ZK L 00890_REÁL.

²⁷⁷ Sign. ZK L 00823_REÁL – ZK L 00829_REÁL.

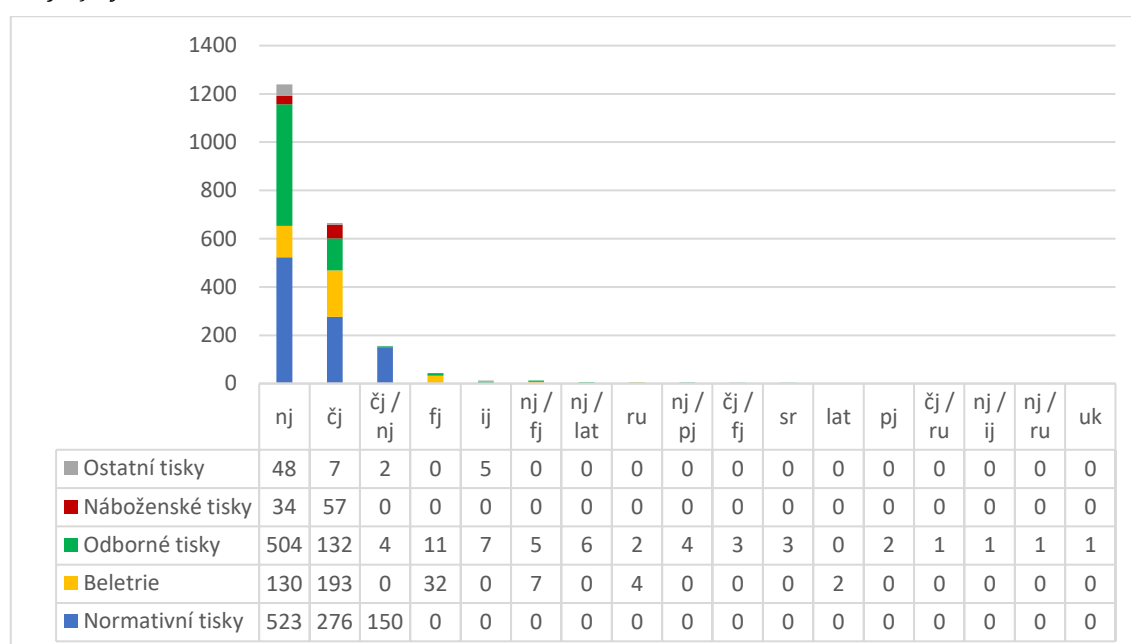
²⁷⁸ Sign. ZK L 00846_REÁL – ZK L 00851_REÁL.

²⁷⁹ *Cornelii Taciti libri qui supersunt* (sign. ZK L 00789).

²⁸⁰ *Kníže Stříbrný, Smrt Ivana Hrozného, Car Fjodor Ioannovič* (sign. ZK L 00793).

Také ve skupině náboženských tisků se nachází většina titulů (57) českojazyčných. Není divu – oblíbené modlitební knihy pro městské chudší vrstvy a pro vesnický lid měly mezi českým obyvatelstvem velkou popularitu, v rodinách se staré a historické náboženské tisky předávaly z generace na generaci, až – například postoupením knih veřejným knihovnám nebo muzeím – přetrvaly často do dnešních dob. To však neznamená, že by německé náboženské knihy v knihovním fondu chyběly. Naopak, napočítáme jich celkem 34 a k některým z nich se vrátíme při popisu knižních vazeb²⁸¹ nebo grafické výzdoby.²⁸² S jinými jazyky kromě češtiny a němčiny se ve skupině náboženských tisků v knihovně SZ Litomyšl nesetkáme.

Graf 2 Jazyková skladba mladších tisků

3.2.1 Typografie

Svázanost užití určitého písma s určitým jazykem je historickou daností, kterou dodnes přijímáme naprosto samozřejmě. Samozřejmě vnímáme, že texty v některých východoevropských jazycích jako ruština nebo ukrajinština jsou psány cyrilicí, řečtina alfabeta, hebrejšťina hebrejským písmem. V rámci většiny evropského prostoru, kde se dodnes užívá latinské písmo, byla situace komplikovanější. Latinské písmo se totiž na počátku novověku rozdělilo na dvě větve – novogotické a humanistické. Zatímco humanistické písmo poměrně záhy proniklo do latinských a italských textů a s mírným

²⁸¹ Viz kapitola 3.8 *Fyzická podoba a stav knih*.

²⁸² Viz kapitola 3.7 *Grafická výzdoba*.

časovým odstupem i do textů francouzských a anglických, do dalších národních jazyků pronikalo velmi pozvolna.

Ve středoevropském prostředí, které bylo dlouho baštou novogotického písma, se navíc od poč. 16. století ustálil zvyk velmi důsledně rozlišovat typ písma v závislosti na jazyku textu, třeba i v rámci jediného slova, jehož základ byl převzatý např. z latiny, ovšem koncovka byla německá. Tento úzus se týká také českého prostředí a lze jej dobře vysledovat i v knihách námi analyzovaného knihovního celku, protože se uplatňoval nejen v rukopisných textech, ale i v textech tištěných,²⁸³ a to v podstatě až do konce užívání novogotického písma v německojazyčných textech ve 40. letech 20. století.

Se zavedením humanistického písma do češtiny byla situace složitější. Po určitých neúspěšných pokusech, které proběhly v poslední třetině 18. století, proniklo do českojazyčných textů humanistické písmo naplno až v polovině 19. století,²⁸⁴ venkovské vrstvy obyvatelstva – představující téměř vždy nejkonzervativnější část společnosti – však byly natolik uvyknuté typům tiskového novogotického písma (zejm. fraktuře a šwabachu), se kterými se setkávali hlavně v poutních tiscích, že se v případě těchto drobných tisků, modlitebních knih nebo knížek lidového čtení setkáváme s užitím novogotického písma ještě hluboko ve druhé půli 19. století.

To, co zaznělo výše, se velmi dobře promítá i v textech tisků katalogizované části knihovního fondu SZ Litomyšl. Protože již zaznělo, že je zde jasná převaha německojazyčných děl, je tudíž i logická převaha typů tiskového novogotického písma, především fraktury, která postupně vytlačovala vývojově starší šwabach. Se šwabachem se proto v tiscích zámecké knihovny 19. století už setkáme spíše ojediněle, a to zejména jako s typem písma, který plnil zvýrazňovací funkci v textu sázeném frakturou.²⁸⁵ Zejména ve skupině odborných tisků bychom však našli německojazyčné tituly, jejichž text je vysázen humanistickým tiskovým písmem, antikvou nebo italikou. Jedná se např. o desetisvazkovou řadu *Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie für die gebildeten Stände*,²⁸⁶ vydanou již v roce 1824. Důvodem užití humanistického písma pro sazbu některých německojazyčných odborných děl mohla být jistě snaha prosadit publikaci na

²⁸³ HLAVÁČEK, Ivan, KAŠPAR, Jaroslav, NOVÝ, Rostislav. *Vademecum pomocných věd historických*. Praha: Svoboda, 1988, s. 61–70.

²⁸⁴ KAŠPAR, Jaroslav. Uvedení humanistického písma do češtiny. *Archivní časopis* 24/1974, s. 26.

²⁸⁵ Srov. KAŠPAR, Jaroslav. *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím*. Praha: Státní pedagogická knihovna Komenského, 1987, s. 145.

²⁸⁶ Sign. ZK L 01095_REÁL – ZK L 01104_REÁL.

mezinárodní vědecké scéně, pro kterou se – s jistou nadsázkou řečeno – „západní“ humanistické písmo hodilo více a činilo knihu přístupnější.²⁸⁷

Přechod češtiny na humanistické písmo dobře ilustrují tituly krásné literatury, kde se objevuje první českojazyčná kniha z knihovního fondu tištěná humanistickým písmem – antikvou sázené vydání divadelní hry Václava Klimenta Klicpery *Diwotworný klobouk* z r. 1848.²⁸⁸ Po r. 1850 již humanistické písmo v česky tištěných knihách převládá.

Mezi českojazyčnou beletrií rovněž nacházíme vůbec první užití grotesku (tedy bezpatkového humanistického tiskového písma)²⁸⁹ v knihovním fondu zámecké knihovny vůbec. Jedná se opět o drama, a to o hry *Manžel bez ženy a Husička z Podháje* německého dramatika Karla Augusta Görnera.²⁹⁰ Grotesk se následně, zejm. od 60. let 19. století, uplatňuje poměrně často, vždy je však v našem případě užit pouze k sazbě nadpisů, resp. ke zvýraznění textu.

Na závěr tohoto stručného vhledu do typografických otázek analyzovaného celku knihovního fondu zmiňme ještě několik ojediněle se zde vyskytujících písem. U jediného exempláře bylo zjištěno užití hebrejského písma, jímž je zaznamenán hebrejský text. Jedná se o odborný tisk *Der Talmud, oder das Princip des planetarischen Einflusses nach der Anschauung des Talmunds* z roku 1874. U pěti odborných titulů se vyskytuje řecký text tištěný alfabetou,²⁹¹ stejně jako v případě hebrejského písma se však nejedná o písmo, jímž by byla tištěna celá kniha, nýbrž pouze konkrétní výrazy v příslušném jazyce. Poměrně nezvyklá je sazba velké většiny textu českojazyčné modlitební knihy *Libý Pokrm Dusse w prawém Slowu Božjm* z r. 1856. Až na nadpisy, pro které je užitá fraktura a italika, je totiž celý text tištěn novogotickou kurzívou, tzv. kurentem.²⁹² Kurent použitý jako tiskové písmo bychom našli ještě v jednom exempláři knihovního fondu, a to v české čítance *Knihá ke čtenj pro druhau třjdu městských a wenkowských sskol*, kde však jeho výskyt až tak nepřekvapí, vzhledem k tomu, že se děti ve školách musely učit číst různé typy humanistických i novogotických, kreslených, polokurzívních i kurzívních písem.

²⁸⁷ Často se též setkáváme s tím, že antikva nebo italika se užívá pro zvýraznění slova nebo fráze v jinak novogotickým písmem tištěném textu.

²⁸⁸ Sign. ZK L 00774_PEC.

²⁸⁹ Srov. MUZIKA, František. *Krásné písmo ve vývoji latinky II*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2005, s. 372 a 377.

²⁹⁰ Sign. ZK L 00843/2.

²⁹¹ Sign. ZK L 01213_REÁL, ZK L 01355_REÁL, ZK L 01613_UÚL, ZK L 01615_UÚL a ZK L 01631_UÚL.

²⁹² Sign. ZK L 01723_PEC.

3.3 Chronologická analýza

Jak již v textu zaznělo, jsou předmětem předkládané analýzy ty tisky knihovního fondu, které byly vytištěny od r. 1801 včetně. Navazují tak na fond starých tisků, jež knihovní věda chápe jako tisky vytištěné v letech 1501–1800. Na základě současného stavu poznání knihovny SZ Litomyšl se v knihovním fondu nacházejí tisky v celkovém rozpětí let 1561–1848.²⁹³

Na staré tisky plyně navazují exempláře analyzované části. Hned v r. 1801 byla vydána již zmíněná sbírka právních norem *Vollständiger Auszug aller im Königreiche Böhme am Ende des achtzehnten Jahrhunderts bestehenden Gesetze* Johanna M. Rotha.²⁹⁴

V knihovním fondu najdeme jeden náboženský tisk, jenž deklaruje jako rok svého vydání 1771, a měl by tak být řazen do fondu starých tisků. Jedná se o modlitební knihu *Obět před Bohem, aneb: Modlitby katolické k pravému užjvání jak ráno tak i večer, též i při Mssi swaté a zpovědi, s ginými pobožnými modlitbami*.²⁹⁵ Ovšem již jeho první, zběžné ohledání napoví, že typografická sazba (zejm. litery číslic) nespadá do období druhé půli 18. století, nýbrž bychom ji nejspíše datovali do první poloviny století následujícího.²⁹⁶

Nejmladšími katalogizovanými tisky v knihovně SZ Litomyšl jsou tři zástupci ze skupiny normativních tisků a jeden ze skupiny tisků odborných, všechny s rokem vydání 1948. V prvním případě se jedná o dva duplicitně dochované ročníky *Rozhodnutí nejvyššího soudu ve věcech trestních* a jeden ročník *Rozhodnutí nejvyššího soudu ve věcech občanských*.²⁹⁷ V tom druhém o *Dějiny Hustopečska do poloviny 14. století*, dílo Ladislava Hosáka na poli regionální historiografie.²⁹⁸

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že časový rozsah knihovního fondu sahá od r. 1801 (resp. 1561, pokud mluvíme o knihovně včetně starých tisků) do r. 1948, a to samozřejmě s určitými časovými prolukami. Analyzovaný celek knihovního fondu je rozprostřen ve stopadesátiletém časovém úseku značně nerovnoměrně. Zatímco v případě

²⁹³ K tomu viz VEČEŘE, V. *Knihovna Státního zámku Litomyšl*. Jednotlivá desetiletí v řečeném údobí jsou různě početně zastoupená, např. z 1. pol. 17. století se v knihovně nenachází ani jediný titul.

²⁹⁴ Z příslušné řady byly vydány v roce 1801 sign. ZK L 00198 – ZK L 00202/1.

²⁹⁵ Sign. ZK L 01674_PEC.

²⁹⁶ To ostatně potvrzují i dodatky Knihopisu. – *KPS – Databáze Knihopis*. Dostupné z: https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000008591&local_base=KPS (cit. 27.2.2020). Falešná impresa nebyla v podobných tiscích nic neobvyklého. K fingoání stáří knih vedly vydavatele různé důvody, ať už politické, nebo především komerční, kdy se vydavatel držel zásady „co je staré, je i dobré.“ Důvodem této tzv. antedatace mohla být však i snaha vyhnout se cenzuře. – srov. VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 404–405.

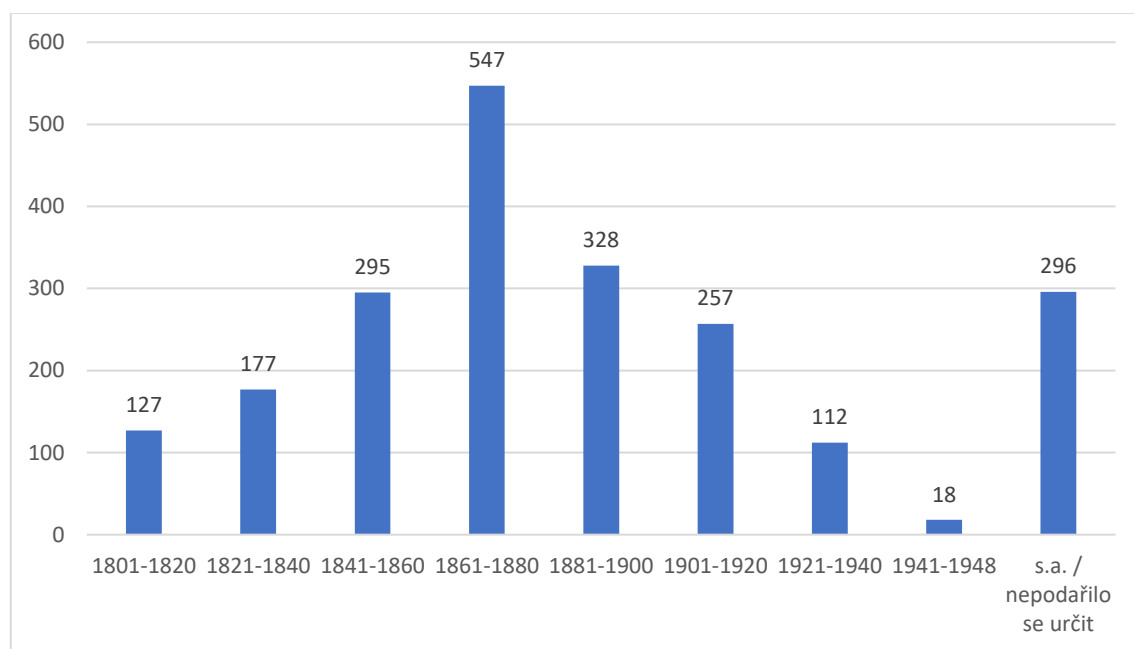
²⁹⁷ Sign. ZK L 00707, ZK L 00708 a ZK L 00723.

²⁹⁸ Sign. ZK L 01667_PEC.

fondu starých tisků jsme zaznamenali v podstatě neustálý růst jejich počtu v průběhu času, u tisků po r. 1800 je tento trend rostoucí do 60. a 70. let 19. století, aby od počátku 80. let zase klesal až osmnácti nejmladším tiskům vydaným mezi lety 1941–1948. U 296 tisků nebyl rok vydání uveden, resp. nepodařilo se jej určit (zejm. v případě defektních tisků).

Větší zastoupení tisků vydaných do 80. let 19. století nabízí několik vysvětlení. Jak ukázala část věnující se historické genezi současného knihovního fondu, sestává naše knihovna z podstatné části (ne však zcela) z pozůstatků třídění knižního materiálu na litomyšlském zámku. Mladší, a tedy v době 50. let stále praxi použitelné tisky byly z materie vyříděny pro soudobé užití v knihovních institucích, zatímco tisky staršího data vydání zůstaly na místě. Ty cennější k distribuci paměťovým institucím, ty méně cenné k likvidaci. Ani k jednomu však nebylo v úplnosti přikročeno.

Graf 3 Chronologické rozložení mladších tisků

3.4 Geografická skladba

Na rozdíl od starých tisků, kde jsme se takřka ve všech případech setkali s místním určením výroby (tj. především tisku) knihy, je situace u tisků po r. 1800 složitější. Od konce 18. století totiž začíná přibývat označení místa vydání v impresu coby jeho alternativní část, a to v souvislosti s oddělením role nakladatele od role tiskaře, resp. s etablováním nakladatele jako zcela samostatné profese.²⁹⁹ V každém případě je však řeč

²⁹⁹ Srov. VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 598.

o místním původu tisku, který nebudeme pro účely geografického rozboru ostře dělit na místo tisku a místo vydání.³⁰⁰ V četných případech to navíc ani není možné.

Naprosto dominantní roli v geografickém původu knih v litomyšlské zámecké knihovně hraje Praha. Z nejrůznějších pražských tiskáren a od rozličných pražských nakladatelů pochází celkem 710 titulů analyzované části tisků, tedy více než jeho třetina. Jde o knihy ze všech tematických skupin bez ohledu na jazyk nebo rok vydání.

Je poměrně příznačné, že co do četnosti druhou příčku mezi tisky vydanými v českých zemích zaujímá Litomyšl s celkovým počtem 44 titulů (ovšem v celkovém pořadí, jak názorněji ilustruje přiložený graf s tabulkou, stojí daleko za Vídní, Lipskem a Berlínem). Tisky tištěné v Litomyšli představují 37 katalogizačních jednotek ze skupiny normativních tisků, již několikrát zmíněných *Úředních listů c. k. okresního hejtmantství v Litomyšli a Okresních věstníků pro politický okres Litomyšl*.³⁰¹ Pouze v řádu několika jednotek jsou pak zastoupeny tituly z beletrie, odborných a náboženských tisků majících svůj geografický původ v tomto východočeském městě.³⁰²

Sedmnáct, povětšinou náboženských tisků bylo vytištěno v Jindřichově Hradci,³⁰³ nad hranicí deseti katalogizačních jednotek se z prostředí českých zemí drží ještě Jičín s patnácti, Brno se čtrnácti a Hradec Králové s dvanácti tituly. Zbylých 24 českých měst je zpravidla zastoupeno několika málo tituly.³⁰⁴

Z míst tisku, popř. vydání mimo hranice českých zemí je nejpočetněji zastoupena Vídeň. Mezi 401 zde vydanými tituly bychom našli velkou převahu normativních tisků, ale i přes sto titulů ze skupiny tisků odborných. U sbírek právních předpisů – zejm. v řadě říšských zákoníků – i v jiných sbírkách norem centrálních úřadů se samozřejmě vydání

³⁰⁰ K tomu se dostaneme až během analýzy tiskařů a nakladatelů v následující kapitole.

³⁰¹ Sign. ZK L 00655 – ZK L 00663 a ZK L 00726 – ZK L 00728.

³⁰² Z oblasti krásné literatury jde o dvě knížky lidového čtení, *Rozličnj Příběhowé k vžitečnému a obweselugjýmu čtenj* (sign. ZK L 00753/1_PEC.) a *Čaroděgnice Megéra* (sign. ZK L 00772_PEC.), mezi odbornými tisky rovněž dva tituly – biografickou práci o Františku Ladislavu Riegerovi (sign. ZK L 01300/1_REÁL) a historický spis *Vymožení Rudolfova majestátu od stavů českých r. 1609* (jako místo vydání uvedena rovněž Praha; sign. ZK L 01313_REÁL). Z náboženských tisků se potom jedná o tři české a jednu německou modlitební knihu (sign. ZK L 01681_PEC., ZK L 01685_PEC, ZK L 01687_PEC a ZK L 01749_PEC).

³⁰³ Jedná se o 14 modlitebních knih a tři tituly krásné literatury vzešlých z knihtiskárny Aloise Josefa Landfraasa.

³⁰⁴ Sestupně dle početnosti je to Tábor (osm titulů), Opava (tři tituly), Mladá Boleslav, Olomouc, Světlá n. Sázavou (po dvou titulech) a Dašice, Dvůr Králové n. Labem, Chrudim, Jiříkov, Filipov, Kutná Hora, Nový Bydžov, Pardubice, Plzeň, Polička, Svitavy, Trutnov, Třebíč, Uherské Hradiště a Ústí n. Labem (po jednom titulu). (Názvy měst jsou uvedeny v současnosti používané podobě.)

v hlavním městě státu předpokládá, i proto je právě Vídeň celkově zastoupena v knihovním fondu tak hojně.

Obecně velmi se setkáme s místy vydání v německých městech jako je Lipsko, Berlín, Altenburg nebo Stuttgart, výjimku nepředstavují ani místa ležící v současné době na území Polska, jmenovitě se jedná o Krakov, Varšavu nebo Vratislav.³⁰⁵

Ve Francii má původ 17 titulů, všechny byly vydány v Paříži. Italský Milán je uveden jako místo vydání u jediného titulu,³⁰⁶ devětkrát se opakuje Terst, který byl však v době vydání knih součástí habsburské monarchie.

V některých případech nás údaj o místě vydání přivede až „za velkou louži,“ do severoamerických měst New York a Filadelfie. Tato města jsou však vždy doprovázena ještě jedním dalším místním určením. U titulů vydaných německým Bibliographisches Institut je to Hildburghausen, hlavní sídlo nakladatelství, nebo později Lipsko. Patrně nejexotičtějším místem vydání je potom Rio de Janeiro, kde byla vydána jubilejní publikace *Das Kaiserreich Brasilien auf der Wiener Weltausstellung von 1873*.³⁰⁷

U několika tisků se setkáme s dvojitým geografickým určením. V některých případech jde o rozlišení místa tisku a místa vydání, jako např. Berlín a Lipsko u řady *Sammlung Göschen*,³⁰⁸ v jiných případech se mohlo jednat o dvojí místo vydání, např. pokud mělo nakladatelství filiálku v jiném městě. Do této kategorie řadíme mj. knihu *Grundriss der Versteinerungskunde* vydanou r. 1846 v Drážďanech a Lipsku drážďanským vydavatelstvím Arnoldische Buchhandlung, jež zřídilo filiálku v Lipsku ve 20. letech 19. století.³⁰⁹

Stejně jako jsme v předcházející kapitole viděli, že informace o roku vydání uvedené v impresu na titulní straně nemusejí být vždy pravdivé, nacházíme fiktivní údaj i v případě místa vydání. U již zmiňované modlitební knihy *Obět před Bohem* udává falešné impresum i fingované místo tisku slovy „*wytisštěná v Berlíně*“.³¹⁰

³⁰⁵ Všechny tituly vydané na území dnešního Polska náležejí do skupiny odborných tisků. Patří sem v Krakově vydaný polsko-německý a německo-polský slovník (sign. ZK L 01035_REÁL), dále spis *Teksty do nauki języka staropolskiego* ze 14. a 15. století (jako místo vydání uvedeny Varšava, Krakov, Lublin, Lodž, Poznaň, Vilnius a Zakopane; sign. ZK L 01645_PEC) a čtyři učebnice vydané ve Vratislavi (sign. ZK L 01092_PEC, ZK L 01359_REÁL a ZK L 01448_REÁL).

³⁰⁶ Je jím již zmiňovaná *Fisiologia dell'amore* Paola Mantegazzy z r. 1873 (sign. ZK L 01449).

³⁰⁷ Sign. ZK L 01784_REÁL.

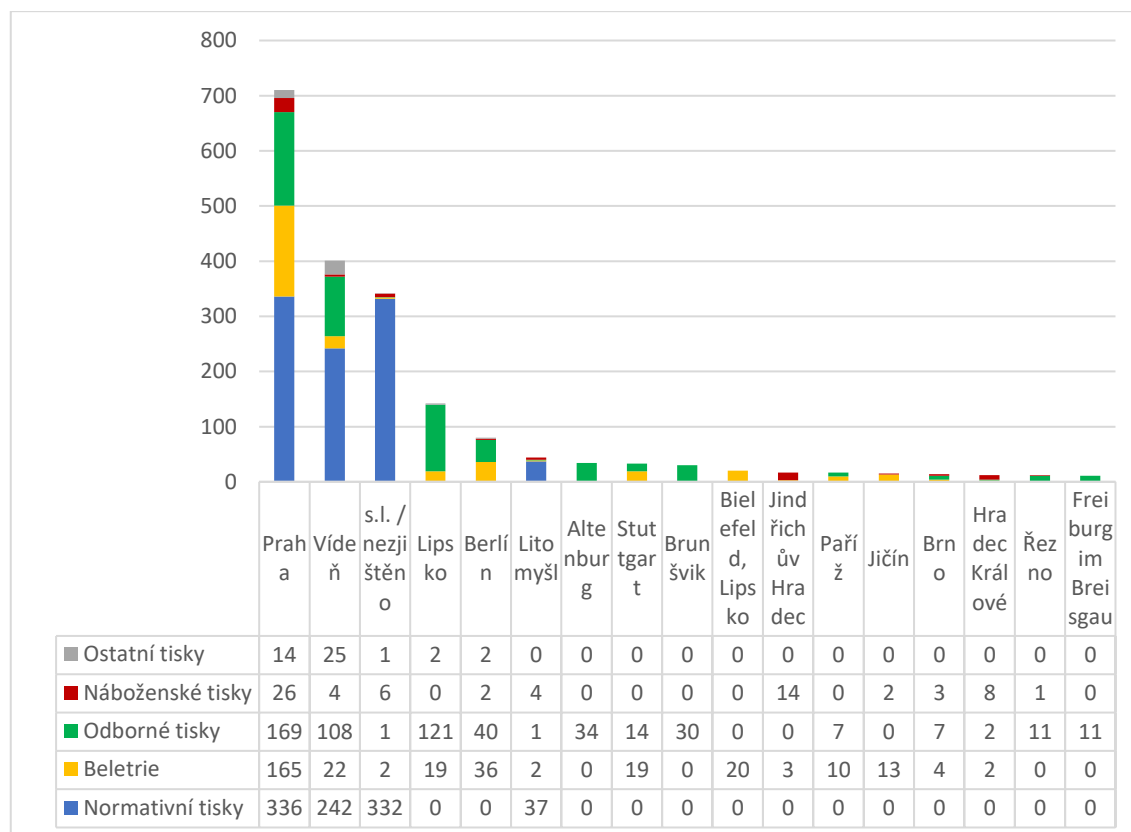
³⁰⁸ Jednotlivé svazky této řady byly vydávány v Berlíně, avšak tištěny v Lipsku (sign. ZK L 01592_PEC – ZK L 1600_PEC).

³⁰⁹ Sign. ZK L 01207_REÁL.

³¹⁰ O důvodech fingovaných vydavatelských údajů viz pozn. 296.

Konečně patří zmínit, že u některých tisků nebylo místo vydání uvedeno, resp. se jej – zpravidla pro defektnost příslušného exempláře – nepodařilo určit. Celkově se jedná o 342 geograficky neurčených titulů, z nichž drtivá většina (332) pochází ze skupiny normativních tisků.³¹¹

Graf 4 Geografická skladba mladších tisků (místa zastoupená alespoň deseti tituly)

3.5 Tiskaři a nakladatelé

U samého zrodu tištěné knihy stojí – pochopitelně kromě autora literárního díla – její výrobce, tedy tiskař a nepostradatelnou roli sehrává nutně také nakladatel, osoba, která do výrobního procesu vkládá vlastní finanční prostředky. Autorství jednotlivých titulů byl věnován prostor v tematickém rozboru, zbývá se tedy ještě zaměřit na tiskaře a nakladatele, což můžou být u konkrétního díla dvě různé osoby, nebo – jak tomu často bývalo zejména ve starších dobách knihtisku – byl tiskař zároveň nakladatelem knihy.

Tiskařovo jméno najdeme – podobně jako místní a časovou informaci o vydání – v impresu na titulní straně. To platí alespoň pro období do 18. století. Do této doby bylo totiž tiskařské řemeslo považováno za prestižnější než aktivity nakladatele. Vlivem postupující industrializace a zmasovění knihtisku však toto povolání ztrácelo prestiž

³¹¹ Tento fakt je dán především katalogizací rejstříků říšských a zemských zákoníků jako samostatných katalogizačních jednotek (k tomu viz pozn. 129).

ceněného rukodělného řemesla, a v impresu se tak častěji a častěji objevuje nakladatelovo jméno, které buď stojí po boku jména tiskařova, nebo jej časem zcela nahradí. Údaj o technické realizaci již z knih vznikajících 19. století víceméně mizí, resp. se přesouvá na jiné místo v knize, většinou na rub titulního listu nebo na jednu z posledních stran.³¹²

Kromě údaje na titulní straně se nakladatelé prezentovali (a prezentují i v dnešní době) také vizuální formou skrze nakladatelské značky, resp. loga, o nichž bude pojednáno dále.³¹³

Vzhledem k obrovskému množství tiskařů a nakladatelů knižních exemplářů v litomyšlské zámecké knihovně se zastavíme jen u některých významných osobností 19. století, které se v roli tiskařů či nakladatelů objevují v tiscích knihovny SZ Litomyšl.

Jako prvního jmenujme pražského tiskařského a nakladatelského magnáta poslední třetiny 18. století Jana Nepomuka Ferdinanda Schönfelda, velmi schopného podnikatele, „velkoobchodníka se vším,“³¹⁴ privilegovaného a dvorského tiskaře, který se dokázal prosadit na již zavedeném knihtiskařském trhu. „Proslul“ mj. svým sporem s Václavem Matějem Krameriem o právo na vydávání novin v Praze. Vzhledem k tomu, že Schönfeld působil ještě v prvních dvou dekádách 19. století, je aktuální i pro mladší tisky v zámecké knihovně. Zde nacházíme Schönfeldem tištěné poloúřední sbírky zákonů pro Království české (*Provinzial-Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen*), přičemž, jak dokládají exempláře uložené v knihovním fondu, od ročníku 1834 již převzal jejich vydávání Bohumil Haase st., který již dříve připravil Schönfelda o jeho přední postavení.³¹⁵

Na plodnou vydavatelskou činnost Václava Matěje Krameria (z jehož produkce není v zámecké knihovně evidován žádný titul) navázal v roce jeho smrti, r. 1808, královéhradecký tiskař a nakladatel Jan Hostivít Pospíšil. Nepůsobil sice z počátku v Praze, dokázal však svůj hradecký podnik rozvinout ve významné literární středisko s celonárodním významem.³¹⁶ Pospíšil byl činný od r. 1808 do r. 1856, a to pod různými jmény – z počátku jako Jan Gabriel, posléze jako Jan František a od 20. let 19. století jako

³¹² VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 615.

³¹³ Viz kapitola 3.7.6 *Ve světě signetů a log.*

³¹⁴ Takto výstižně Schönfelda označuje BARTÁK, Jan. *Typografové. 1468–1939*. Praha: Naše vojsko, 1996, s. 95 pro jeho široký podnikatelský záběr – kromě knih obchodoval se semeny, kuchyňskou zeleninou, vlastnil papírny a písmolijny. Osobnosti Jana Ferdinanda Schönfelda se podrobně věnuje práce WEISSOVÁ, Nina. *Jan Ferdinand ze Schönfeldu jako osobnost 18. a 19. století*. Praha, 2005. Bakalářská práce. Katolická teologická fakulta, Univerzita Karlova v Praze.

³¹⁵ Sign. ZK L 00269 – ZK L 00288_SOKA a ZK L 00289 – ZK L 00314_SOKA.

³¹⁶ BOHATCOVÁ, M. a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 355–356.

Jan Hostivít. Měl zásadní význam pro vydávání českých děl, vydával je velmi často svým nákladem, bez ohledu k tomu, zda přinesou zisk.³¹⁷ „*Písmem a nákladem Jana Host[ivíta] Pospíšila, aučinkujícího auda českého národního Museum*“³¹⁸ vyšlo deset titulů, které eviduje knihovný fond litomyšlského zámku. Povětšinou jde o české modlitební knihy, ale najdeme zde i divadelní hru *Hadrián z Římsů* od Václava Klimenta Klicpery, jednoho z úzkých Pospíšilových spolupracovníků.³¹⁹

Jan Hostivít Pospíšil založil celou dynastii vydavatelů. Své vydavatelské impérium, mající pobočky v Praze, Chrudimi a Pardubicích, později rozdělil postupně mezi své syny. Pražskou pobočku vč. tamní tiskárny předal synu Jaroslavovi (činný 1843–1860),³²⁰ hradecký podnik následně převzal syn Ladislav (činný 1856–1860) a podnik ve zmiňované Chrudimi předal Jan Hostivít poslednímu svému synovi, Stanislavovi (činný 1857–1860).³²¹

Významným národně orientovaným vydavatelem byl rovněž Alois Josef Landfras, činný v Jindřichově Hradci v letech 1799–1829.³²² Převzal tiskárnu již po svém otci a postupně zřídil pobočný podnik v Táboře. Bez zajímavosti nezůstává, že po smrti V. M. Krameria v r. 1808 získal téměř celý jeho sklad, který následně rozprodával a přetiskoval. Z jeho produkce se v knihovním fondu nacházejí toliko dvě vydání Nebekličů.³²³ Po A. J. Landfrasovi převzal podnik jeho syn, který nesl jméno po svém otci a pokračoval v rodinné tiskařské tradici (samostatně činný 1830–1859). Z jeho tiskárny a knihoskladu již nacházíme v knihovním fondu více titulů, jak z oblasti náboženských tisků, tak i ze sféry krásné literatury.³²⁴

Ještě v 1. polovině 19. století zahájil svou činnost pražský nakladatel František Řivnáč (samostatně činný 1848–1860), a to ve spolupráci s nakladatelským podnikem

³¹⁷ Srov. CHYBA, Karel. *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do r. 1860*. Praha: Památník národního písemnictví, 1966, s. 208–209.

³¹⁸ Takto se J. H. Pospíšil tituluje v impresu modlitební knihy *Bůh naděje má* (sign. ZK L 01700_PEC).

³¹⁹ Sign. ZK L 00754_PEC.

³²⁰ Z jeho produkce se v knihovním fondu vynacházejí tři tituly krásné literatury (z edice Divadelní Bibliotéka, sign. ZK L 00843/1_PEC, ZK L 00843/2_PEC a ZK L 00880_PEC) a jeden tisk náboženský, modlitební kniha Vendelína Duška (sign. ZK L 01713_PEC).

³²¹ Z královéhradecké produkce Ladislava Pospíšila ani z chrudimské produkce Stanislava Pospíšila se v knihovně nenachází žádný exemplář.

³²² CHYBA, K. *Slovník knihtiskařů v Československu*, s. 169–170.

³²³ Jde o vydání z r. 1818, 1820 (sign. ZK L 01680_PEC a ZK L 01683_PEC).

³²⁴ Z modlitebních knih opět několik vydání Nebekličů (vč. těch německých), z beletrie uvedme defektně dochovanou povídku *Hrabě Rožmberk* Ch. B. Nauberta z r. 1849 (sign. ZK L 00775_PEC) *Hacajrek w kacabaice* Karmazýna Nesmuty (sign. ZK L 00773_PEC) nebo *Mnislaw a Swętiwina* Prokopa Šedivého (sign. ZK L 00790_PEC).

Matice česká (zal. 1831) a Muzeem království českého.³²⁵ Některé z knih nechal František Řivnáč tisknout v Knihtiskárně Dr. Eduard Gréger a syn, jejíž zakladatelé, bratři Eduard a Julius Grégrové, byli významnými novináři a politiky své doby.³²⁶

Tiskařem a nakladatelem, jehož produkce je v litomyšlské zámecké knihovně zastoupena až třiceti tituly, je v Táboře a Praze působící Ignác Leopold Kober (činný 1846–1866). V roce 1846 začal ve svém dřívějším, táborském působišti vydávat v němčině romány v edici *Album*, z níž pět svazků je dochováno v našem knihovním fondu.³²⁷ Po přesídlení do Prahy začal Kober vydávat i česká díla, která nacházíme i mezi knihami našeho knihovního fondu. Jde o beletrii a 14 odborných tisků.³²⁸

Bez povšimnutí nelze přejít snad nejvýznamnější a největší český nakladatelský dům druhé půli 19. století, jehož vlastníkem byl Jan Otto. Tomu zajistilo nesmrtelnost vydání proslulého *Ottova slovníku naučného*, 28-svazkové encyklopedie vydávané v letech 1888–1909. Jan Otto převzal tiskárnu na Václavském náměstí v Praze po Jaroslavu Pospíšilovi (synovi zmíněného Jana Hostivíta Pospíšila) a vydával zde neúnavně širokou škálu krásné i odborné literatury v různých edicích. Díla beletristická vycházela mj. v oblíbených edicích *Ottova Laciná knihovna národní* nebo *Salónní bibliotéka*,³²⁹ z nichž několik desítek svazků čítá i zámecká knihovna. Rovněž odborné tituly z Ottovy produkce jsou v knihovně zastoupeny třinácti svazky.³³⁰

Do vydávání soudobé krásné literatury významně zasáhl v poslední třetině 19. století František Topič, pražský knihkupec a nakladatel, jehož beletristické edice se setkaly s masivním pozitivním ohlasem.³³¹ Kromě toho mají Topičovy aktivity významný přesah z literárně vydavatelské a bibliofilské oblasti do oblasti výtvarného umění, neboť nakladatelství vlastnilo rovněž proslulý Topičův salón, galerii, kde se konaly významné výstavy.³³²

³²⁵ Šlo zejm. o odborné tituly, z nichž se v zámecké knihovně nalézá např. druhý díl *Výboru z literatury české* (sign. ZK L 00809_REÁL) nebo dva spisy o mechách a mechovkách (sign. ZK 01527/1_UÚL a ZK L 01527/2_UÚL).

³²⁶ Srov. BARTÁK, J. *Typografové*, s. 114.

³²⁷ Jde o svazky tištěné v letech 1850–1853 (např. sign. ZK L 00779/1_PEC).

³²⁸ Z českojazyčné beletrie, kterou Kober vydal v Praze, uveďme sebrané spisy V. K. Klicpery (sign. ZK L 00786_PEC) nebo trojdílný povídkový cyklus Prokopa Chocholeouška Jih (sign. ZK L 00855_PEC). Z tisků odborných pak početné učebnice matematiky (např. sign. ZK L 01390_REÁL), dějepisu (sign. ZK L 01407_REÁL) i českého jazyka (sign. ZK L 01520/1).

³²⁹ BOHATCOVÁ, M. a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 386–387.

³³⁰ Opět se jedná o různé učebnice matematiky, chemie, ale i statiky (např. sign. ZK L 01366_REÁL). Nákladem J. Otty vyšlé vědecké studie jsou v knihovně reprezentovány kupř. spisem *Karakter Josefa Durdíka* (sign. ZK L 01489_PEC).

³³¹ V knihovním fondu se nachází šest titulů krásné literatury vydaných F. Topičem, kupř. některé básnické sbírky Svatopluka Čecha (sign. ZK L 00913_PEC a ZK L 00914_PEC).

³³² BOHATCOVÁ, M. a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 388.

Četnými tituly je mezi mladšími tisky také zastoupena vydavatelská produkce Nakladatelství Josefa Richarda Vilímka v Praze, které náleželo vedle dvou předešle dotčených k nejvýznamnějším českým nakladatelským domům na přelomu 19. a 20. století.³³³

Z nepřeberného množství cizích nakladatelů zmiňme jen v přehledu nejvýznamnější z německého prostředí. Patří sem jistě drážďanské Arnoldische Buchhandlung založené v r. 1790,³³⁴ Cotta'sche Verlagsbuchhandlung působící v Tübingenu od r. 1659 a reprezentované v našem případě kupř. sebranými spisy Friedricha Schillera.³³⁵ Nemůžeme opomenout německou vydavatelskou velmoc, Lipsko, a její Göschen'sche Verlagshandlung. Pětadvacet svazků oblíbené edice odborných spisů *Sammlung Göschen* evidujeme v knihovně litomyšlského zámku.³³⁶

Mezi všemi jmény bychom však neměli přejít bez povšimnutí subjekt, který do vydávání knih mocně zasahoval, ovlivňoval jej nebo sám plnil – skrze množství institucí – roli nakladatele, potažmo výrobce knih. Tímto subjektem byl pochopitelně stát, přičemž v našem případě mluvíme samozřejmě především o státě rakouském, resp. rakousko-uherském.

Státní instituce – nebo orgány se státní mocí těsně spjaté – plnily funkci nakladatele všude tam, kde měla státní moc zájem na vydání dané publikace. Jako samozřejmé se to jeví u stovek svazků říšských (ty byly tištěny Dvorskou a státní tiskárnou ve Vídni)³³⁷ nebo českých zemských zákoníků (tištěné pražskou Místodržitelskou tiskárnou)³³⁸ a jiných sbírek právních norem. Stát ovšem dlouho centrálně řídil i vydávání výchovné a školní literatury, která byla (pro Čechy a Moravu) tištěná ve státní Tiskárně normální školy. Jinak tomu bylo třeba v případě věstníků státních orgánů nižší instance, kde tyto orgány hrály roli nakladatele, publikaci však tiskla nějaká místní tiskárna. V našem knihovním fondu tuto praxi dokládá např. *Úřední list*

³³³ BOHATCOVÁ, M. a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 360.

³³⁴ Např. sign. ZK L 01207_REÁL.

³³⁵ Např. sign. ZK L 00758_REÁL.

³³⁶ Sign. ZK L 01571_PEC – ZK L 01595_PEC.

³³⁷ Tiskárna byla založena v r. 1804 Františkem I. za účelem výroby administrativních tisků užívaných v rámci byrokratické agendy státu. – VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 897.

³³⁸ Místodržitelská tiskárna v Praze, zřízená r. 1848 někdy užívala též jména Státní tiskárna. – VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 897.

c. k. okresního hejtmanství v Litomyšli, které list vydávalo v litomyšlské Augustově tiskárně.

3.5.1 Litomyšlská „Augustova“ tiskárna

Je symbolické, že na policích litomyšlské zámecké knihovny našlo své místo i přes 40 tisků tištěných v Litomyšli, a to samozřejmě ve známé místní tiskárně, která je nejpozději od 80. let 19. století zvána Augustova, a která si zaslouhuje bližší pozornost. Tyto litomyšlské tisky jsou určitým zadostiučiněním bohaté místní knihtiskařské tradici, vezmeme-li v potaz, že od samého počátku 16. století se ve východočeském městě v podstatě nepřetržitě tiskne.³³⁹

V domě, jehož nejstarší části pocházejí patrně z doby před r. 1493, působili tiskaři jako Matouš Václav Březina (činný 1634–1650),³⁴⁰ Jan Arnolt z Dobroslavína st. (činný 1655–1685),³⁴¹ tiskařská dynastie Kamenických (1670–1769), na níž navazuje rod Turečků (1779–1846). Z tiskařské produkce Jana Josefa Turečka (samostatně činný 1823–1836)³⁴² nacházíme v knihovním fondu čtyři náboženské tisky z rozmezí let 1818–1824³⁴³ a jednu knížku lidového čtení z r. 1819.³⁴⁴

Již zmiňovaný titul *Čaroděgnice Megéra*³⁴⁵ vytiskl r. 1848 další majitel tiskárny, František Berger (činný 1847–1852).³⁴⁶ Ten předal v roce 1852 tiskárnu Antonínu Augustovi, proslulému pokusem o vydání spisů Boženy Němcové, z nichž nejznámější je realizované vydání *Babičky* v roce spisovatelčiny smrti, tedy v roce 1862. Jakkoli bychom tento tisk hledali mezi zámeckými knihami marně, přece nacházíme z doby Antonína Augusty alespoň dva odborné tituly.³⁴⁷ Jak známo, Antonín Augusta podnik

³³⁹ Tiskárnu, jako jednu z prvních v Čechách, zde založil mezi lety 1504–1506 proslulý bratrský tiskař Pavel z Meziříčí, jinak zvaný též Pavel Olivetský. Jeho produkce a produkce jeho českobratrských následovníků byla velmi široká a kvalitní, světlo světa zde spatřila kromě spisů některých českých bratří také polemika Martina Luthera s jednotou bratrskou nebo cestopis Martina Kabátníka. – SKŘIVÁNEK, M. *Litomyšl 1259–2009*, s. 81–82.

³⁴⁰ CHYBA, K. *Slovník knihtiskařů v Československu*, s. 63.

³⁴¹ Tamtéž, s. 49.

³⁴² Tamtéž, s. 296.

³⁴³ Zde se jedná o *Pjsně Ročnj aneb Kancyonálek...* z r. 1818 (sign. ZK L 01681_PEC), *Pobožnost ke cti a chvále Srdce Pána Gežjsse...* ve dvou vydáních z let 1822 a 1824 (sign. ZK L 01685_PEC a ZK L 01687_PEC) a jeden německý tisk *Andacht, zur Verehrung des Herzens Jesu Christi* neznámého data tisku (ZK L 01749_PEC.).

³⁴⁴ *Rozličnj Příběhové k vžitečnému a obweselu-gjčýmu čtenj* (sign. ZK L 00753/1_PEC).

³⁴⁵ Sign. ZK L 00772_PEC.

³⁴⁶ František Berger ostatně držel krok s dobou a byl velmi podnikavým vydavatelem. Dokazuje to mj. fakt, že v r. 1850 přídílil pro svou litomyšlskou tiskárnu v pořadí teprve druhý rychlolis v Čechách, přičemž první byl v Praze. – VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 543.

³⁴⁷ Jde o životopis Františka Ladislava Riegera z r. 1861 (ZK L 01300/1_REÁL) a spis o Rudolfově majestátu, vydaný o rok později (ZK L 01313_REÁL).

silně zadlužil, před věřiteli – i z důvodu své poškozené pověsti kvůli sporům s Němcovou – emigroval do Spojených států amerických, načež tiskárnu převzala jeho tchyně Josefa Bergerová a po ní její dcera Františka. Ta vedení podniku předala v devadesátých letech svému synovi Vladimíru Augustovi, který tiskárnu výrazně zmodernizoval. Z tohoto období pochází předeslaná řada *Úředních listů c. k. okresního hejtmanství v Litomyšli* (1878–1912) a *Okresní věstníky pro politický okres Litomyšl* (1929–1935).³⁴⁸

3.6 Provenience

Pod pojmem provenience rozumíme „soubor údajů o původu a čtenářských osudech exempláře.“³⁴⁹ Jde tedy o nejrůznější prvky, jimiž byla kniha vybavena jejím prodejcem, majitelem nebo čtenářem.

Radíme sem v první řadě exlibris, tedy přiznání osoby (nebo instituce) k vlastnictví dané knihy. Může mít různou podobu, od kratšího či delšího rukopisného textu (vč. varianty tvořené pouhým podpisem) přes vlepený štítek s graficky řešenou značkou majitele, po otisk razítek nejrozmanitějších tvarů a podob.³⁵⁰ Zatímco exlibris se nachází uvnitř knihy (lhostejno kde, nejčastěji však na předním příděstí, volném listu přední předsádky nebo na titulním listu), výhradně s knižní vazbou je spjato tzv. supralibros. To má velmi často podobu heraldického znaku či erbu, jenž – zhotoven nejhojněji slepotiskem nebo zlacením – plní rovněž estetickou funkci, když kráší a zušlechťuje povrch desek nebo hřbetu knihy.³⁵¹ Údaj o darování knižního exempláře, ať už pořízený dárce (tedy vlastně věnování) nebo obdarovaným (plnící úlohu uchování paměti na dárce, který knihu daroval např. knihovní instituci) označujeme francouzským výrazem *envoi* (dosl. věnování).³⁵²

Do kategorie provenience řadíme kromě výše zmíněných prvků – jež pro jednoduchost nazveme vlastnické poznámky – rovněž poznámky čtenářské, mající podobu zestručňujícího výpisku z textu, poznamenání důležitosti (ať už slovem, větou nebo symbolem) či pouhým podtržením textového úryvku, což je ostatně asi nejčastější forma čtenářské poznámky. Náleží sem také nahodilé kresby.³⁵³

³⁴⁸ Sign. ZK L 00655 – ZK L 00663 a ZK L 00726 – ZK L 00728.

³⁴⁹ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 721.

³⁵⁰ Tamtéž, s. 254. Název „exlibris“ je pak převzat z klasické fráze uvozující vlastnické příписy (ex libris = z knih, jindy ex bibliotheca = z knihovny apod.).

³⁵¹ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 850.

³⁵² Tamtéž, s. 721.

³⁵³ Srov. Příspěvatelé *Encyklopedie knihy*, heslo Provenienční znaky. Dostupné z: http://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Provenien%C4%8Dn%C3%AD_znaky&oldid=17038 (cit. 19. 4. 2020).

Provenienční prvky knihy – vlastnické i čtenářské poznámky – jsou nesmírně hodnotným pramenem pro mapování historie knihoven (a historie každého konkrétního knižního exempláře), když odhalují často řetězené vlastnictví knih nebo skrze čtenářské poznámky vydávají svědectví o tom, jak byla kniha čtenářem přijata, zda mu byla ku prospěchu a pobavení, nebo že se prostě příliš nelíbila. Poslední jmenované sděluje svým následovníkům nespokojený anonymní čtenář morálně filozofického spisu *Karakter Josefa Durdíka*, když na verso volného listu přední předsádky poznamenává, že „*lepší je 100% Marden a S. Smiles.*“ Pro zdůraznění subjektivně cítěného kvalitativního rozdílu dodává: „*Alfa a omega!*“³⁵⁴ Příkladem čtenářské poznámky nehodnotícího charakteru budiž známé motto Václava Hanky „*Národy nehasnou; dokud jazyk žije, mají bytnost jasnou,*“ jež uživatel jako vzletný povzbudivý citát napsal na rub titulního listu *Mluvnice jazyka českého pro střední školy* z r. 1879.³⁵⁵

Čtenářské poznámky různých forem pak evidujeme minimálně u jednasedmdesáti knižních exemplářů analyzované části knihovního fondu.

3.6.1 Vlastnické poznámky

Vzhledem k tomu, že vlastnické poznámky umožňují – jak bylo řečeno – zmapovat původ jednotlivých knih v knihovně SZ Litomyšl a podkrýt blíže její provenienční skladbu, zaslouží si tato kategorie zvláštní pozornost.

Současný knihovní fond SZ Litomyšl, neorganizovaně vznikající postupně během druhé poloviny 20. století, sestává z méně či více celistvě dochovaných částí knihoven různých původců, jednak působících v Litomyšli a jejím okolí (přibližně na území bývalého litomyšlského okresu, ale díky tomu, že byl zámecký objekt tzv. svozovým zámkem, tak se zde vyskytují i jednotliviny vzdálenější provenience), jednak z velké části knihovny hradu Pecka, budované v podstatě jako muzejní knihovna. Jedná se tedy o konglomerát různorodého knižního materiálu odrážející v sobě různorodost původců.

Protože dějinám knihovny se věnuje samostatná kapitola, která těží mj. právě z provenienčních záznamů,³⁵⁶ zaměříme se spíše na typy a nejzajímavější příklady vlastnických poznámek v zámeckých knižních svazcích.

³⁵⁴ Sign. ZK L 01489_PEC. Čtenář porovnával předkládaný spis s díly amerického spisovatele a filozofa Orisona Swetta Mardena a skotského esejisty Samuela Smilese.

³⁵⁵ Sign. ZK L 01520/1.

³⁵⁶ Viz kapitola 2. *Dějiny knihovního fondu.*

Na základě toho, co zaznělo, lze ve vytčené části knihovního fondu zřetelně vysledovat dva velké provenienční okruhy podle geografických oblastí, kde působili ti původci (někdejší vlastníci), od nichž knihy přešly do knihovny SZ Litomyšl. První okruh, který můžeme zjednodušeně nazvat „Litomyšl a okolí“, tvoří jednak původci z bývalého politického okresu litomyšlského (kromě samotné Litomyšle jsou to obce Semanín, Čistá u Litomyšle, Koclířov, Dětrichov, Chmelík, Karle, Mikuleč, Opatov), některé původce však můžeme najít i za jeho hranicemi (města Polička, Svitavy, Moravská Třebová, Předhradí aj.). Druhý okruh označme jako „Pecka a okolí“. Ten je tvořen knihami pocházejícími od velikého množství původců (většinou soukromých osob, objevují se však i instituce) především z Pecky, ale i jejího okolí (města Jičín, Nová Paka, Dvůr Králové n. Labem, Trutnov nebo Jilemnice). Ovšemže je v knihovním fondu také velká část knih, jejichž vlastnické poznámky neumožňují přesvědčivé zařazení ani do jednoho okruhu.³⁵⁷ Kromě toho zůstává asi stovka svazků zcela bez vlastnických poznámek, a je tedy nemožné zjistit jejich původ.

Markantní část knižního materiálu v litomyšlské zámecké knihovně pochází z knihovny městské reálné školy v Litomyšli. Tu můžeme s jistotou identifikovat jako původce 533 knih analyzované části tisků, jež jsou v absolutní většině označeny oválným razítkem (povětšinou modrým či fialovým) s opisem „KNIHOVNA MĚSTSKÉ REÁLNÍ ŠKOLY V LITOMYŠLI.“³⁵⁸ Snad prvnímu řediteli této školy, Karlu Böhmovi, pocházejícímu z nedalekého Rychmburku (dnešního Předhradí), patří vlastnické poznámky v podobě prostého podpisu „K. Böhm“ nebo oválného razítka s tímž nápisem. U jedné učebnice náboženství z r. 1808 čteme kurentem psané exlibris „Táto knjha přinaležj Karl Böhm z Richen-burku dne 5 Dubna (autery po welikonocich psano) 1847“.³⁵⁹

Institucí, z jejíž knihovny pochází druhá největší část „litomyšlského“ provenienčního okruhu, je Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli. 73 svazků je označeno nevyplněným inventárním razítkem (vždy černým) s textem „KNIHOVNA STÁTNÍHO OKR. ARCHIVU SVITAVY SE SÍDLEM V LITOMYŠLI“.³⁶⁰ A konečně

³⁵⁷ Tyto vlastnické poznámky mohou uvádět pouze jméno majitele knihy, jež samo o sobě – bez geografického určení – zařazení exempláře neumožní. Někdy se setkáme také s nečitelnými poznámkami, začerněnými nebo nekvalitně otištěnými razítky, napůl strženými nálepkami apod.

³⁵⁸ Toto a některá další exlibris viz **Obrazová příloha 27**.

³⁵⁹ Sign. ZK L 01676_REÁL. Viz **Obrazová příloha 28**.

³⁶⁰ Inventární razítko s určením vlastníka je příkladem vlastnické poznámky, která kromě označení majitele připojuje údaj o umístění exempláře v knihovním katalogu.

na třetí příčce stojí s 23 svazky litomyšlské paedagogium, učitelský ústav, jehož knihovníci označovali knihy inventární nálepkou s textem „Soukromý městský ÚSTAV UČITELSKÝ v Litomyšli“ a – patrně za druhé světové války – kulatým razítkem s českým lvem uprostřed a opisem „Lehrerbildungsanstalt in Leitomischl * Učitelský ústav v Litomyšli“.

Zůstaneme-li ještě v Litomyšli, nelze neupozornit na vlastnické značky, jimiž označoval své knihy Theodor John, litomyšlský stavitel a kulturně angažovaný člověk, který byl mj. podporovatelem Boženy Němcové za jejího pobytu v Litomyšli zkraje 60. let 19. století.³⁶¹ Ve více než šedesáti svazcích (povětšinou odborné literatury), které následně přešly do vlastnictví městské reálné školy, nacházíme Johnovo slepotiskové razítko s textem „THEODOR JOHN STAVITEL V LITOMYŠLI.“³⁶²

Zajímavé vlastnické poznámky jistého blíže neurčeného Ferdinanda Václava Pallana nabízí učebnice *Vollständige Naturgeschichte des Thierreichs* z r. 1848. Nejenže na jejím hřbetu nacházíme jedno z mála supralibros v knihovně (byť jen slepotiskem v černé usni zhotovené jméno „Pallan Wenzl“ obyčejným textem), ale kromě rukopisného exlibris ve znění „náleží Ferdynandu Wenceslavu Pallanovi“ otiskl Pallan do španělského vosku na verso volného listu přední předsádky svou pečeť, která je sice silně poškozená, přece zde ale rozeznáme iniciály křestních jmen W a F a snadno si pak domyslíme příjmení Pallan v pečetním poli.³⁶³ Rovněž tento knižní exemplář se později dostal do knihovny městské reálky.

Bylo řečeno, že cenným pramenem k určení původu knihy je také značka prodejce. Bylo by tedy asi chybou nezmínit razítka, jimiž označoval nabízené zboží známý litomyšlský knihkupec Jan Quido Veselík a jeho pokračovatelé.³⁶⁴ Nejstarší je patrně elipsovité razítko s opisem „J.G.WESELIK'S LEITOMISCHL“ a nápisem „BUCHHANDLUNG“, což vyvozujeme z toho, že Veselík na počátku svého podnikání v r. 1850 zaměřil svou pozornost nejprve na německou klientelu. O něco mladší je pak zajímavé razítko v podobě stuhy, na níž čteme text „KNĚHKUPECTVÍ J. G.

³⁶¹ Viz HOLINKOVÁ, Lenka. *Architektura a urbanismus města Litomyšle v letech 1848–1948*. Pardubice, 2014. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, s. 33.

³⁶² Vlastnické poznámky jeho rodiny, manželky Kateřiny a syna Ferdinanda, se omezují na rukopisné texty v němčině („Kathr. John“, „John Ferdinand I. Unterreal“).

³⁶³ Sign. ZK L 01209_REÁL.

³⁶⁴ Po smrti J. Q. Veselíka r. 1866 to byla jeho manželka Anna, následně od r. 1872 syn Jan Rudolf.

WESELÍKA V LITOMYŠLI“ a třetí, nejmladší značku poznáváme v čistě textovém razítku „KNĚHKUPECTVÍ J. G. VESELÍKA“.³⁶⁵

Je logické, že latinská exlibris jsou v mladších tiscích spíše výjimkou, přesto uveďme pro zajímavost knihu *Naturgeschichte in Hinsicht auf Brauchbarkeit* z r. 1816, která je opatřena poznámkou ve znění „Wenceslaus Kupetz I^{mae} gramaticae Classis studiosus“.³⁶⁶

Z „litomyšlského okruhu“ zbývá upozornit na zajímavou envoi s označením původce až z polské Varšavy. Na přední předsádce románu *Die Elixiere des Teufels* si můžeme přečíst německý text „Geschenkt von F. Eduard Schätz Warschau 6/I 1930“. Obdarovaný – mohlo se jednat o obyvatele tehdy většinově německé obce Čistá – knihu buď později předal obecní knihovně v Čisté u Litomyšle (něm. Lauterbach), nebo snad byla kniha darována z Varšavy knihovně přímo. V každém případě je označena fialovým razítkem s opisem „Gemeindebücherei Lauterbach bei Leitomischl“. Tím se dostáváme k exlibris četných bývalých německých knihoven ve zmíněných obcích na území litomyšlského okresu, které však nemá cenu dlouze popisovat.

Rukopisnou envoi obsahují také některé úřednické příručky, jež byly dány „darem od vys. c.K. místodržitelství“. Je to patrně jediný případ, kdy mezi původci knih nalzáme takto vysoký orgán státní správy.³⁶⁷

Druhý velký, „peckovský“ provenienční okruh se vyznačuje tím, že všechny knižní exempláře byly do litomyšlské knihovny převzaty z knihovny hradu Pecka, jehož vlastnickou poznámkou – až na naprosté výjimky – vždy nesou, byť často obsahují i jiné, chronologicky předcházející přípisy. Úplně nejčastěji se zde proto setkáváme s exlibris hradu Pecka ve formě papírového štítku nalepeného v levém horním rohu předního přideščí. Na štítku je otištěno modré kulaté razítko s portrétem Kryštofa Haranta z Polžic a Bezručic uprostřed a s opisem „Správa hradu Kryštofa Haranta PECKA“.³⁶⁸ Takto je

³⁶⁵ Veselíkovými značkami (jedna z nich viz **Obrazová příloha 27**) je označeno celkem 12 svazků ze skupiny odborných tisků.

³⁶⁶ Sign. ZK L 01062_REÁL.

³⁶⁷ Např. *Statistisches Handbüchlein Des Kaiserthumes Österreich* (sign. ZK L 01769_REÁL).

³⁶⁸ Jenom pro zajímavost uveďme, že v některých ojedinělých případech je tato nálepka připevněna nikoli uvnitř v knize, nýbrž na vazbě, resp. obálce svazků s měkkou vazbou, kde pak vlastně plní funkci supralibros.

označena většina z 336 exemplářů analyzované části tisků, majících svůj původ v Pecce.³⁶⁹

Je příznačné, že u několika knih, které se dostaly do knihovny hradu Pecka, nacházíme i provenienční záznamy dvou jejích zakladatelů – Františka Poslta a Jana Tichého. Jan Tichý se – patrně osobně – zvěčnil v envoi na jedné z předních stran modlitební knihy od Vojtěcha Ruffera z r. 1863. Text záznamu obsahuje i dataci: „Pro museum sebral Jan Tichý, Červenec 1913“. František Poslt rozmnožil peckovský knihovní fond o několik knih z rodinné sbírky (např. na versu volného listu přední předsádky německého katechismu čteme exlibris „Franz Posselt in Petzkau 1870, Nro 176“ náležící asi jeho otci),³⁷⁰ jeden exemplář však nese i rukopisnou poznámku Kateřiny Posltové, snad matky Františka Poslta.³⁷¹

Ze zajímavých exlibris různých institucí a spolků působících v Pecce zmiňme několik variant razítka Obecní knihovny v Pecce,³⁷² textové razítko místní textilní tiskárny,³⁷³ a různá razítka peckovského mládeneckého spolku Harant, založeného r. 1869.³⁷⁴

Provenienční záznamy umožňují v některých případech vysledovat celý řetězec vlastníků knihy, a odhalit tak její osudy a pohyb. Přímo „detektivní“ prací při tom nahlížíme do života knihy i jejích majitelů, dozvídáme se o nich různé informace, až nám nakonec všechny díly skládačky zapadnou do sebe a před námi se vyjeví spleť cesta knihy od jejího vzniku až do dnešních dob. Platí to kupř. u čtyř beletristických děl³⁷⁵ spisovatele Františka Khuna, kde čteme autorovo věnování: „Svému milému příteli malíři Janu Rejmontovi z lásky věnuje Autor.“ Dozvídáme se tedy, že původní vlastník, jímž byl sám autor díla, daroval výtisk své knihy (pravděpodobně šlo o autorský výtisk) jakémusi malíři jménem Jan Rejmont. O něm více zjistíme až v envoi ve znění „Dar p. J. Rejmonta v Pecce pro museum,“ kde je tedy připojena i místní příslušnost

³⁶⁹ Jiné varianty označení hradu Pecka coby vlastníka knih jsou: kulaté razítko s vyobrazením hradu Pecka uprostřed a opisem „Museum na hradě Kryštofa Haranta Pecka“, textové razítko „STÁTNÍ HRAD PECKA“ nebo rukopisný text s obdobným textem. Některé exlibris hradu Pecka viz **Obrazová příloha 27**.

³⁷⁰ Sign. ZK L 01733_PEC.

³⁷¹ Text je rozmazaný a špatně čitelný, podstatu však přečteme jako „Kateřina Possl[t]“ (sign. ZK L 008761_PEC).

³⁷² Evidujeme celkem tři druhy textových razítek, z nichž nejstarší je zřejmě s textem „OBECNÍ KNIHOVNA PRO LID V PECCE“.

³⁷³ Plné znění nápisu: „Závodní rada firmy Textilní tiskárny, úpravny a barevny národní podnik, závod PECKA“.

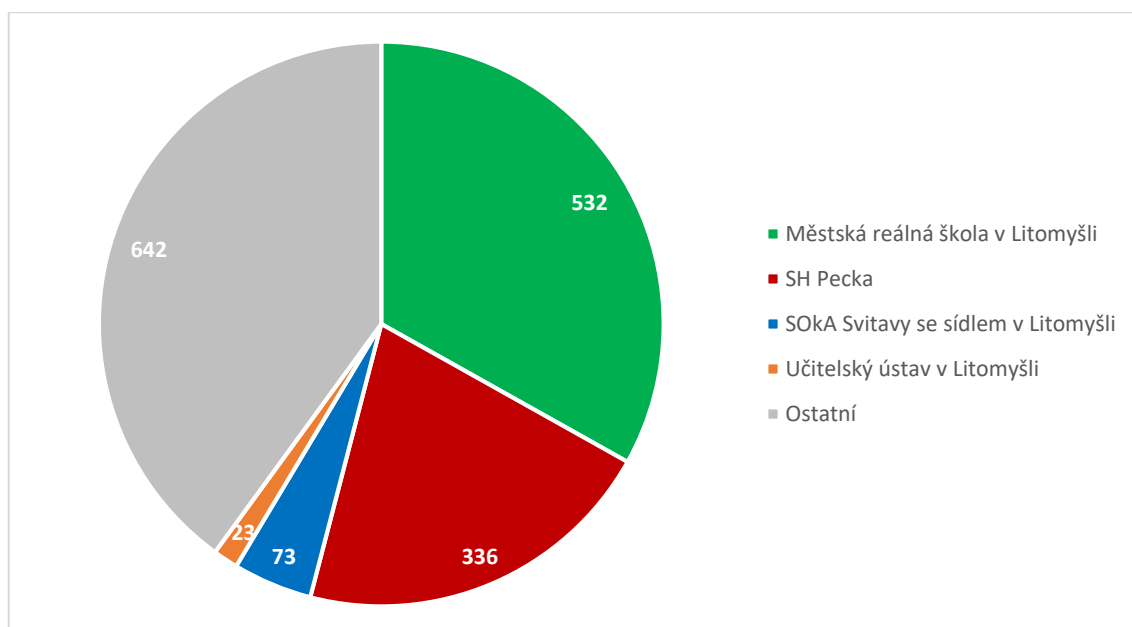
³⁷⁴ V různých obměnách text „Mládenecký spolek Harant v Pecce“.

³⁷⁵ Sign. ZK L 00981_PEC – ZK L 00984_PEC.

obdarovaného. Tato poznámka nás dovede ke knihovně hradu Pecka, která byla posledním vlastníkem knihy.

Vlastnické poznámky mohou nejednou poskytnout i zajímavou informaci o ceně knihy, za kterou byla pořízena. Je-li znám i konkrétní rok, kdy ke koupi došlo, je vypovídací hodnota takového zápisu o to cennější. Jako příklad nám poslouží snad do „peckovského“ okruhu spadající místopisná publikace *Der politische Bezirk Trautenau* vydaná r. 1901, kde na versu volného listu přední předsádky poznamenal jistý Josef Bock, že knihu zakoupil 3. května 1903 na žakovské výstavě ve škole v Poříčí (dnes součást Trutnova) od místního učitele Erbeny, a to za 6 tehdejších rakousko-uherských korun.³⁷⁶

Graf 5 Provenienční skladba mladších tisků

3.7 Grafická výzdoba

Pod grafickou výzdobou díla rozumíme ty jeho prvky, které plní vizuální, estetickou či obrazově doprovodnou funkci. Jinak řečeno jde o výtvarnou složku knihy. Rozlišují se také pojmy dekor a ilustrace. Zatímco ilustrace jakožto pojem z oblasti užité grafiky skrývá v sobě doprovodný obrazový materiál k dílu, jako dekor označujeme prvky, které plní estetické poslání, rytmizují sazbu a napomáhají rozvržení textu v prostoru, ve své nižší formě (např. jako tiskařské ozdůbky či rubriky) bez vztahu k obsahu díla. Nás však budou především zajímat vyšší formy dekoru, vyznačující se dvojnásobným posláním – vizuálním a vrcholně estetickým, kam řadíme např. viněty, vlysy nebo

³⁷⁶ Originální text zní: „Dieses Buch wurde gekauft am 3 Mai im Jahre 1903 in der Parschnitzes Schule bei der Gewerben Schüllerausstellung vom Herrn Lehrer Erben um 6. Kronen. Josef Bock“ (sign. ZK L 01603). Viz **Obrazová příloha 28**.

i signety (později loga). Zvláště v případě titulních vyprávěcích vinět i vlysů pak na sebe tyto prvky dekoru berou často funkci ilustrační, když zpodobňují leitmotiv celého díla.³⁷⁷ Do grafické výzdoby řadíme beze vší pochybnosti i tzv. frontispis coby svébytnou formu ilustrace umístěnou před titulním listem a pojatou buď jako alegorickou či dokumentární ilustraci, která výtvarně charakterizuje obsah díla, nebo mající podobu portréту autora (či jiné osoby spjaté s daným dílem).³⁷⁸

Navzdory tomu, že se do výše uvedeného rozpětí vymezeného pojmy dekor a ilustrace vejdou mimo tiskařských ozdůbek nebo rubrik (minimálně od první poloviny 19. století již ovšem stejně ustupujících) rovněž linky, lišty, rámy nebo iniciály, pro účely rozboru grafické výzdoby mladších tisků litomyšlské zámecké knihovny budeme pracovat především s ilustracemi.

Všechny tyto zmíněné výtvarné prvky knihy podléhaly soudobému estetickému cítění, intelektuálnímu nastavení a jejich tisk byl podmíněn soudobým technickým poznáním – aktuálními možnostmi knihtisku i vývojem nových grafických a reprodukčních technik v 19. století a počátkem století následujícího.

3.7.1 *Vhled do vývoje grafických technik v 19. a na počátku 20. století*

Na rozdíl od starých tisků se v analyzované materii významně rozšiřuje plejáda použitých grafických technik. Je to pochopitelně dáno technickým pokrokem a historickým vývojem od přelomu 18. a 19. století v této oblasti, kdy se začínají objevovat nové postupy a způsoby tisku obrazových materiálů. Zatímco ve fondu starých tisků litomyšlské zámecké knihovny jsme se setkali pouze se třemi grafickými technikami, dřevořezem coby zástupcem tisku z výšky a mědirytem a čárovým leptem jakožto reprezentanty tisku z hloubky,³⁷⁹ nastupují nyní na scénu další a další grafické techniky, spadající to toho či onoho druhu reprodukčního způsobu.

K dosavadním grafickým technikám, dominujícím až do počátku 19. století knižním ilustracím, resp. obecněji grafického dekoru, přidává se ve druhé polovině 18. století další technika tisku z výšky, *dřevořyt*, užívající obrazu řezaného nikoli do dřevěné desky seříznuté podélně, nýbrž do špalíčku seříznutého napříč léty. Hustší struktura a větší tvrdost rytím zpracovávaného materiálu umožňuje drobnější a detailnější

³⁷⁷ Viz VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 202 a 389–390.

³⁷⁸ Tamtéž, s. 283–284.

³⁷⁹ Tiskem z výšky rozumíme ty reprodukční techniky, u jejichž tiskových forem jsou vyhloubena ta místa, která se nemají tisknout. Barva se nanáší na tiskovou desku, ulpívá na nevyhloubených místech, která jsou následně otištěna (stejný princip je u tradičního knihtisku užíván pro tisk textu, proto je zde možné tisknout obraz zároveň s textem). U tisku z hloubky se tisknou ta místa, která jsou v tiskové matici vyhloubená. – viz FIKARI, R. *Přehled grafických technik*, s. 15.

zpracování obrazu, podobně jako u rytin, a větší materiálovou výdržnost. Za zakladatele této grafické techniky je považován Thomas Bewick, jenž v roce 1771 vytvořil první dřevoryt. V českém prostředí se pak dřevorytu užívalo od 30. let 19. století.³⁸⁰

O vznik další významné grafické techniky, tentokrát užívané pro tisk z plochy,³⁸¹ se na samém konci 18. století zasadil pražský rodák Alois Senefelder. Jedná se o *litografii* neboli *kamenotisk*, spočívající v kresbě na kamennou desku mastnou barvou nebo křídou. Po následném namočení desky vodou, která vnikne do nenamočených ploch, se na desku nanese tisková barva, jež však ulpí jen na suchých místech s kresbou. Tuto techniku lze kombinovat rovněž s rytím či leptáním.³⁸² Typickým rysem je především výrazná kresebnost obrazu.

K roku 1820 pak datujeme vynález ocelorytu Angličanem Charlesem Heathem. Stejně jako u mědirytu se jedná o tisk z hloubky, ocelorytina však „*vítězila svou kvalitou, jemností, čistotou a celým svým vzhledem i nad vzrůstající se lacinější litografií.*“³⁸³ Užívala se především v knižní ilustraci i v drobnějším grafickém dekoru, typické jsou jemné a velmi ostré linie. Jakkoli byla tato grafická technika značně oblíbená, netrval její rozmach dlouho, neboť již po r. 1850 nahradily ocel levnější, galvanicky pokovené měděné matrice.³⁸⁴

Další nové reprodukční techniky, které významně zasáhly do vývoje knižní ilustrace, spadají již do druhé poloviny 19. století. Z technik vyskytujících se v tiscích knihovního fondu SZ Litomyšl je to především *heliogravura*, jinak zvaná též *fotogravura*. Počátky této techniky spadají již do 30. let 19. století, fotogravuru v moderním slova smyslu ovšem vynalezl roku 1878 český fotograf a technik Karel Klíč, podle nějž je tato technika někdy zvana klíčotypie. Tato reprodukční technika spočívá ve fotochemické reakci. Konturový originál (otisk rytiny, kresba nebo i fotografie) posloužil k výrobě skleněného negativu, jenž byl přiložen k desce opatřené světlocitlivou vrstvou (většinou želatinou). Po exponování na slunci nebo pod silnou lampou byla deska vyvolána ve vlažné vodě, která odplavila neosvětlené části želatinové vrstvy. Odkrytá místa byla následně leptána, kryt odstraněn a takto připravená deska byla hotová k tisku z hloubky.

³⁸⁰ BOHATCOVÁ, M. a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 338 a FIKARI, R. *Přehled grafických technik*, s. 33–36.

³⁸¹ Tisk z plochy je třetím a posledním druhem klasického tisku. Tisknutá i netisknutá místa jsou na tiskové matrici v jedné rovině, přičemž mastná barva ulpívá tam, kde je povrch matrice opatřen mastným nátěrem. Naopak místa, která jsou vlhká, barvu nepřijímají, a tedy netisknou. – viz FIKARI, R. *Přehled grafických technik*, s. 15.

³⁸² BOHATCOVÁ, M. a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 340–342.

³⁸³ FIKARI, R. *Přehled grafických technik*, s. 203.

³⁸⁴ Tamtéž, s. 203–204.

Fotogravura byla revoluční v tom, že umožnila snadno a rychle reprodukovat v podstatě jakékoli grafické dílo.³⁸⁵

Koncem 19. století pak přichází průmyslový hlubotisk (jehož původcem je opět Karel Klíč) a počátkem 20. století ofset. V obou případech – a platí to v podstatě i pro výše uvedenou fotogravuru – se však již jedná o ryze reprodukční techniky, jež postrádají prvky původnosti, neboť slouží pouze ke snadnému a rychlému zmnožení nejrůznějších grafických předloh.

3.7.2 Grafická výzdoba a techniky v knihovním fondu

V analyzované části knihovního fondu se vyskytuje celkem 700 tisků s grafickou výzdobou, ať už jde o drobné dekorační prvky, jako jsou signety, loga a viněty, nebo o výraznější grafická oživení v podobě frontispisů či knižních ilustrací různých velikostí a samozřejmě i různých kvalit. Celkem 1457 titulů pak zůstává zcela bez grafické výzdoby.

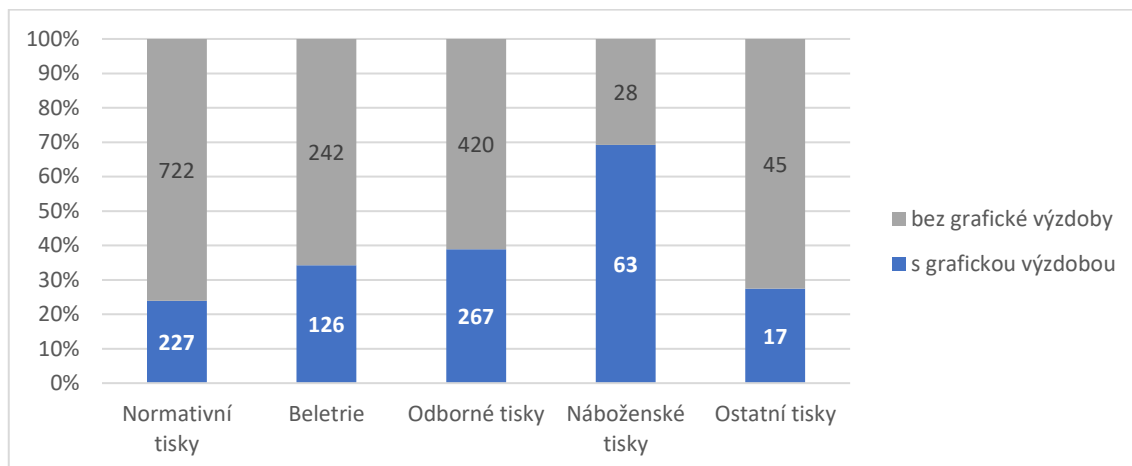
Pokud jde o konkrétní počty tisků (tříděných podle jednotlivých tematických skupin) obsahující grafickou výzdobu, jejich největší podíl nacházíme ve skupině tisků náboženských. Celkem v 63 z 91 titulů zde najdeme alespoň drobné grafické dekorace, často však rovněž ikonograficky bohaté a nápadité frontispisy či větší, k textu se vztahující ilustrace. Vzhledem k širokým vesnickým i městským vrstvám coby většinovým konzumentům náboženských tisků, a především knih modlitebních, jichž je v této skupině markantní většina, takto vysoký podíl tisků s grafickou výzdobou jistě nepřekvapí, neboť je to právě výzdoba v podobě názorných a často emoce vzbuzujících ilustrací,³⁸⁶ jež pomáhá čtenáři živě zprostředkovat obsah písemného sdělení.

V dalších skupinách je podíl tisků s grafickou výzdobou dramaticky nižší, třetinu přesahuje u odborných tisků, kde – hlavně u učebnic – nejčastěji v podobě ilustrací a různých náčrtů geometrických a matematických úloh pomáhá pochopit předkládanou látku. S většími ilustracemi a typicky frontispisy s portréty autorů se občas setkáme v titulech krásné literatury, zatímco u normativních tisků se grafický dekor zpravidla omezuje na vyobrazení státního znaku nebo jiného symbolu státní moci, jejíž autorita zaštitila, či přímo řídila vydání titulu.

³⁸⁵ FIKARI, R. *Přehled grafických technik*, s. 208–210.

³⁸⁶ V jejich emoční vypjatosti, citovosti a dramatičnosti pozorujeme stále doznívající barokní cítění jejich autorů i konzumentů.

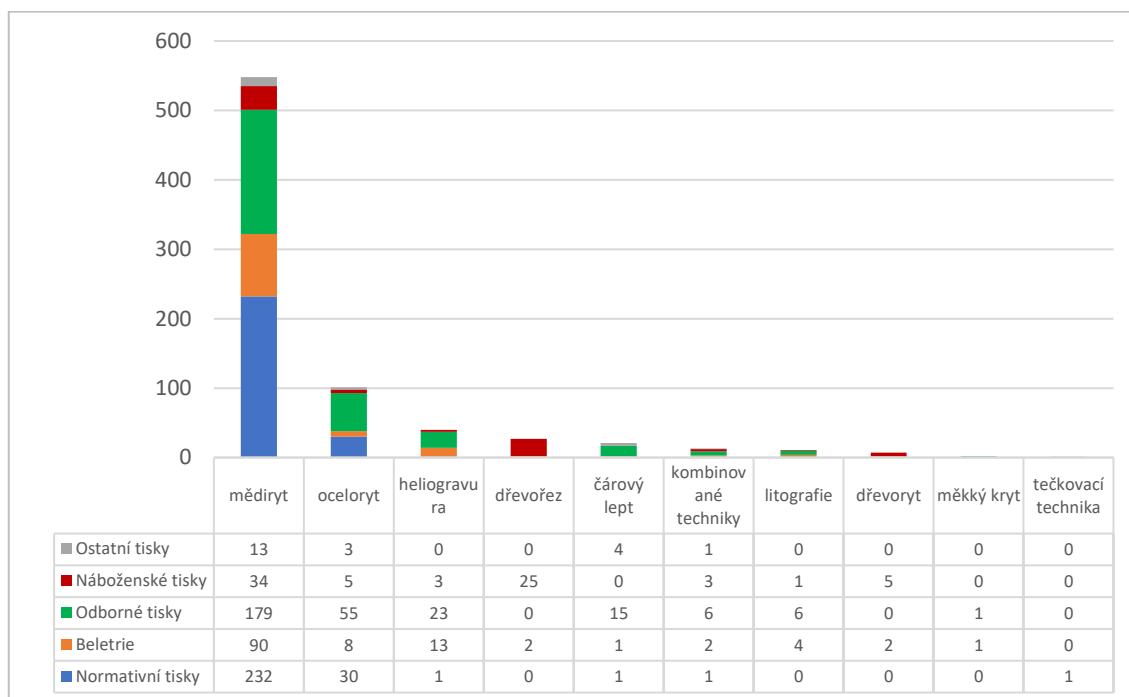
Graf 6 Podíl tisků s grafickou výzdobou podle tematických skupin

Jednotlivé prvky grafické výzdoby jsou zhotoveny nejrůznějšími grafickými technikami. Ty jsou užity v závislosti na rozličných determinantech jako je datum vzniku, nákladnost publikace, cílová skupina čtenářů a s tím související tematické zařazení knihy apod. Na základě současného poznání knihovního fondu SZ Litomyšl se v tiscích setkáme s jedenácti užitými grafickými, resp. reprodukčními technikami. Jsou to dva zástupci tisku z výšky, dřevořez a vývojově mladší dřevoryt, a osm technik tisku z hloubky. Jedná se o mědiryt, měkký kryt, tečkovací techniku, čárový lept, oceloryt a heliogravuru (fotogravuru). V případě kombinovaných technik narazíme rovněž občas na akvatintu a jedinkrát na křídovou techniku (jinak též crayonovou manýru).³⁸⁷ Konečně jedenáctá technika v námi vytčené knižní materii je zástupcem tisku z plochy a jde o litografii. Nejnázornější přehled o zastoupení jednotlivých technik v rámci tematických skupin nabídne následující graf.

³⁸⁷ Akvatinta je grafická technika pro tisk z hloubky, schopná vystihnout pŕltónový obraz. Rovněž křídová technika slouží k tisku z hloubky, jejím charakteristickým rysem je potom nápodoba kresby. – FIKARI, R. *Přehled grafických technik*, s. 181, 199.

Graf 7 Zastoupení jednotlivých grafických technik v tematických skupinách

3.7.3 Od Nepomuka po Jungmanna, od popravý po stínohru

Když se řekne ilustrace, většinou si představíme vyobrazení poukazující k něčemu v textu a umocňující dané dílo výtvarným zážitkem. V takovém případě mluvíme o ilustraci asociativní, resp. literární, která vytváří k literárnímu dílu volnou výtvarnou paralelu nebo je s textem spjata těsně.³⁸⁸ Především tento typ ilustrace vyskytující se v mladších tiscích knihovny SZ Litomyšl by měly přiblížit následující řádky.

Již v tematickém rozboru zmiňovaná jubilejní publikace *Hundertjährige Jubelfeier der Heiligsprechung des heil. Johann von Nepomuk*³⁸⁹ nabízí kvalitní grafickou výzdobu v podobě tří velkých mědirytů. Frontispis zachycuje apoteózu svatého Jana Nepomuckého, oděného v chórovém obleku s almucí,³⁹⁰ jak stoupá na obláčku od vltavské hladiny vzhůru k nebesům, doprovázen andílky. Jeden z nich podává mučedníkovi palmovou ratolest a vavřínový věnec, druhý, stojící na obláčku po levici Nepomuka, ukazuje na otevřenou knihu s textem „pro sigillo confessionis“, a upomíná tak na domnělou příčinu Johánkova umučení – tedy že odmítl vyzradit zpovědň

³⁸⁸ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 389.

³⁸⁹ Sign. ZK L 01689_PEC.

³⁹⁰ Jde tedy o tradiční ikonografické zobrazení tohoto světce jako kanovníka. Typickou součástí oděvu sv. Jana Nepomuckého je potom právě almuce, chórový plášť zhotovený z kožešiny, jenž byl užíván v chladných obdobích. – MARTINEK, Radek. *Stavovský oděv katolického kněžstva a jeho zobrazení ve výtvarném umění. Historie – proměny – význam*. Praha, 2013. Doktorská disertační práce. Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, s. 183.

tajemství.³⁹¹ V pozadí se odehrává scéna svržení Jana Nepomuckého z Karlova mostu. Signatura „G. Döbler sc.“ odkazuje na pražského rytce Jiřího Döblera (1788–1845), velmi úspěšného českého kreslíře a rytce 1. poloviny 19. století.³⁹²

Nejikoničtější nepomucenskou scénu však blíže zobrazuje druhá mědirytina, celostránková ilustrace na s. 35. Jedná se samozřejmě o svržení svatého Jana Nepomuckého z Karlova mostu do Vltavy, které bylo sice zobrazeno i na předchozím výjevu, zde je však hlavním tématem. Mučedník je zachycen v pádu, hledící vzhůru, vlevo nad ním se vznáší dvojice andílků, v popředí scénu pozorují dva sedící rybáři. Podle celkové kompozice výjevu je zřejmé, že rytina byla vytvořena podle zadní strany obrazu ze světcovy kanonizace. Kvalita rytecké práce je zřetelně nižší než u frontispisu, autorem mědirytiny je pražský rytec Jan Berka (1759–1838).³⁹³ Třetí, nejméně kvalitní mědirytina je nesignovaná a zachycuje ležící tělo sv. Jana Nepomuckého.³⁹⁴

Za zmínku stojí jistě i frontispis modlitební knihy *Geistreicher Granat-Appel* z r. 1815.³⁹⁵ Jde o kvalitní mědirytinu signovanou pražským rytcem Řehořem Balzerem (1751–1824), mladším bratrem známějšího Jana Jiřího Balzera.³⁹⁶ Tato rytina byla poprvé užita již v r. 1798 jako frontispis českého vydání téhož titulu.³⁹⁷ Mědirytina zachycuje ženu modlící se u klekátka, k níž z nebe sestupuje anděl přinášející granátové jablko. Další anděl v horní části výjevu rozhrnuje závěs. Ačkoli se tato scéna nápadně podobá tradičnímu vyobrazení Zvěstování Panně Marii (žena se zakrytými vlasy modlící se u klekátka, anděl sestupující z nebeské záře, zasazení do exteriéru – do lodžie – evokuje renesanční ztvárnění této biblické scény), přece zde shledáváme určité odlišnosti. Žena má na krku křížek, anděl k ní sestupující nevypadá jako archanděl Gabriel, nýbrž se podobá „běžnému“ malému andílků, nepodává ženě lilii, ale granátové jablko, ve scéně chybí holubice zpřítomňující Ducha svatého. Zdá se tedy, že zde nejde o výjev klečící Panny Marie, již archanděl Gabriel oznamuje, že porodí Syna Božího, nýbrž touto

³⁹¹ Že však opravdovým důvodem jeho smrti byl dlouhodobý spor mezi králem Václavem IV. a arcibiskupem Janem z Jenštejna, bylo již vícekrát spolehlivě dokázáno. – srov. např. VLNAS, Vít. *Jan Nepomucký. Česká legenda*. Praha: Mladá fronta, 1993. ISBN 80-204-0358-2.

³⁹² TOMAN, Prokop. *Nový slovník československých výtvarných umělců*. Ostrava: Výtvarné centrum Chagall, 1993, sešit 2 (Bra – Eck), s. 165.

³⁹³ TOMAN, P. *Nový slovník československých výtvarných umělců*, sešit 1 (A – Bra), Ostrava 1993, s. 60.

³⁹⁴ Ilustrace z knihy viz **Obrazová příloha 4**.

³⁹⁵ Sign. ZK L 01677. Viz **Obrazová příloha 5**.

³⁹⁶ Viz TOMAN, P. *Nový slovník československých výtvarných umělců*, sešit 1, s. 36.

³⁹⁷ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 89–90.

ikonograficky ustálenou scénou silně inspirované vyobrazení modlící se věřící ženy, personifikace křesťanské duše, jíž je přinášeno granátové jablko jako symbol vzkříšení.³⁹⁸

Z četných frontispisů představujících portrét autora díla zmiňme alespoň ten, jež spatříme v Jungmannově *Historii literatury české* vydané r. 1849 v Praze. Portrét zachycuje polopostavu Josefa Jungmanna z en face.³⁹⁹ Tento frontispis, signovaný britským rytcem Williamem Colley Wrangmorem, jenž podobiznu zhotovil podle Tadeáše Mayera,⁴⁰⁰ je současně jediný případ v knihovním fondu, kde našla uplatnění crayonová manýra, byť v kombinaci s mědirytem.⁴⁰¹

Zajímavý a cenný obrazový pramenný materiál k etnografii přinášejí některé encyklopedické místopisné publikace. Řada *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* vydávaná v letech 1886–1901,⁴⁰² představující ve dvaceti svazcích jednotlivé části rakousko-uherské monarchie, obsahuje na přílohách mj. kolorované mědirytiny zachycující lidové oděvy venkovských vrstev obyvatelstva, resp. jiné místní tradiční oděvy. Kromě korutanských, štýrských nebo bosenských lidových krojů najdeme ve svazku pojednávajícím o Čechách ilustraci zachycující ženu v kroji z oblasti Blat a muže oděného do tradičního oděvu domažlického.⁴⁰³

Ve druhém svazku věnujícím se Čechám,⁴⁰⁴ nacházíme v části o české hudbě překvapivou ilustraci – rytinu andílka držícího housle a smyčec a sedícího před kamennou tabulí, na níž jsou napsána jména Smetana, Dvořák, Bendl, Fibich a Blodek. Tato rytina nese signaturu „Hynais 1893.“ Víme, že Vojtěch Hynais nevyňikal jen v malbě, mistrně ovládal i kresbu a věnoval se rovněž grafice.⁴⁰⁵ Vzhledem k tomu, že se jedná o původní grafické dílo, nikoli o fotografickou reprodukci, vede nás to k domněnce, že jeho autorem je sám Vojtěch Hynais. Protože však není možné toto tvrzení potvrdit, musíme vzít v úvahu i to, že se jedná o grafickou reprodukci některé Hynaisovy kresby,

³⁹⁸ Viz HALL, J. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, s. 147 a 505–507. Granátové jablko navíc pro množství semen značí jednotu mnohých pod jedinou autoritou, v našem kontextu rozumějme pod autoritou církve.

³⁹⁹ Viz **Obrazová příloha 6**.

⁴⁰⁰ Autorství jasně udávají sign. „*Thadeo Mayer del.*“ a „*W. C. Wrangmore sculp.*“ Kromě toho Mayerovu Podobiznu J. Jungmanna z r. 1845 (kresba tuší) výslovně zmiňuje TOMAN, P. *Nový slovník československých výtvarných umělců*, sešit 8 (Mar – Něm), s. 121.

⁴⁰¹ Jako samostatná technika je totiž crayonová manýra velmi vzácná. – FIKARI, R. *Přehled grafických technik*, s. 199.

⁴⁰² Sign. ZK L 01533 – ZK L 01551.

⁴⁰³ Viz **Obrazová příloha 15**.

⁴⁰⁴ Sign. ZK L 01549.

⁴⁰⁵ TOMAN, P. *Nový slovník československých výtvarných umělců*, sešit 4 (Han – Chal), s. 392.

u které byl ponechán mistrův podpis. Drobnou zajímavostí je, že smyčec je vůči houslím neúměrně dlouhý.

Protože v litomyšlské zámecké knihovně – až na tuto, byť předpokládanou výjimku – nenajdeme originální díla slavných průkopníků české moderní ilustrace, musíme si vystačit s jejich reprodukcemi, jako třeba v díle *Jan Žižka z Trocnova a Kalichu* A. Jíla. Zde je technikou fotogravury reprodukován jeden z neslavnějších obrazů Mikoláše Alše, Jan Žižka z r. 1908. Husitský vojevůdce je zachycen z levého boku v sedle mohutného koně, kterak v pravé, vítězně pozdvižené ruce svírá palcát.⁴⁰⁶

Do rudolfínské doby nás zavede velká mědirytina na rozkládací příloze knihy *Dobrodruzi* Josefa Jiřího Stankovského z r. 1880.⁴⁰⁷ Zachycuje scénu z 29. listopadu 1605, popravu císařského maršálka Heřmana Kryštofa Russworma na Staroměstské radnici v Praze. Modlíci se Russworm klečí a čeká smířeně na okamžik, kdy popravčí meč utne jeho hlavu. Za ním se již napřahuje kat Jan Mydlář. Popravě přihlíží velký počet lidí, jedno z pážat držících svíci se obrací a zakrývá si oči.

S tematikou smrti – byť trochu jinak – se setkáme rovněž u frontispisu *Neuer Prager Kalender für Stadt und Land* na rok 1876.⁴⁰⁸ V předešlém roce zemřel bývalý rakouský císař Ferdinand I. Dobrotivý, což byla natolik důležitá zpráva, že mědirytina zachycující mrtvé tělo Pražany tak oblíbeného panovníka, ležící na katafalku a obklopené desítkami svic, posloužila jako frontispis nového čísla pražského kalendáře.

Šest dochovaných svazků řady *C. M. Wielands sämtliche Werke* vydaných v letech 1818–1819⁴⁰⁹ se může pyšnit rytými titulními listy s mědirytovými ilustračními vinětami.⁴¹⁰ Jak prozrazují signatury, všechny viněty ryl známý vídeňský rytec (původem však z Bratislavy) Ján Blaschke (1770–1833)⁴¹¹ podle předloh rakouského malíře Matthäa Lodera (1781–1828).

Krásné mědirytinové frontispisy nacházíme u šestidílného školního díla *Geschichte von Frankreich* Christiana Gottlieba Heinricha, vydaného r. 1807.⁴¹² Rakouský kreslíř a mědirytec Johann Kaspar Weinrauch (1765–1846)⁴¹³ zde zachytil význačné momenty francouzských dějin dle obsahu daného dílu. Můžeme tak

⁴⁰⁶ Sign. ZK L 01646_PEC.

⁴⁰⁷ Sign. ZK L 00881_PEC. Viz **Obrazová příloha 9**.

⁴⁰⁸ Sign. ZK L 01803_PEC.

⁴⁰⁹ Sign. ZK L 00746_REÁL – ZK L 00751_REÁL.

⁴¹⁰ Rytý titulní list prvního svazku viz **Obrazová příloha 7**.

⁴¹¹ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 124.

⁴¹² Sign. ZK L 01041_REÁL – ZK L 01046_REÁL.

⁴¹³ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 1016–1017.

postupně vidět jeho představu Chlodvíka I. jako sjednotitele Franků,⁴¹⁴ Pannu orleánskou vedoucí francouzské rytíře do boje, Františka I. Francouzského, který se po bitvě u Pavie vzdává Karlu V., útěk Marie Medicejské ze zámku v Blois, umírajícího Ludvíka XIV., kterak nabádá mladého dauphina k moudrému vládnutí nebo Ludvíka XVI. loučícího se před popravou se svou rodinou. První dva frontispisy ryl Weinrauch podle předlohy již výše zmíněného Mathäa Lodera, u ostatních není autor kresebné předlohy uveden.

Řeč již byla rovněž o vyložené „hravé“ knížce pro děti, *Illustriertes Spielbuch für Knaben*,⁴¹⁵ poskytující dětem (resp. chlapcům, jak bychom správně přeložili německé Knabe) návody k různým dětským hrám a zábavám. Jako je hravá svým námětem sama kniha, jsou stejně hravé i její ilustrace. Hned frontispis, kolorovaná mědirytina v kombinaci s leptem, zachycuje s rafinovaným smyslem pro detail značné množství aktivit sloužících k pobavení: V rámečku uprostřed frontispisu hrají děti hru na slepou bábu, v dolní části ilustrace dvojice chlapců sází strom, další skupinka pozoruje loutkové divadlo. Opodál stojí narovnané kuželky, před nimi se točí káča. Nahoře vlevo pak jeden chlapec pozoruje dalekohledem horkovzdušný balón, druhý si hraje s bublifukem. Uprostřed skupinka šesti dětí v budce s cedulkou „Camera obscura“ pozoruje na bílé plátno se promítající obraz zprava přicházejícího chlapce držícího levou paží psací tabulku.

Kromě titulní viněty⁴¹⁶ a početných ilustrací upoutají pozornost dvě celostránkové mědirytiny představující návod, jak vytvořit pomocí vlastních rukou nejrůznější stíny pro stínové divadlo. Nejčastěji jde o různá zvířata (husu, králíka, kozu nebo kohouta), ale dozvíme se i to, jak vytvořit siluetu muže v klobouku.⁴¹⁷

Jakkoli jsou normativní tisky na grafickou výzdobu povětšinou skoupé, neznamená to, že jsou jí zcela prosté. Pomineme-li viněty,⁴¹⁸ resp. signety a loga v podobě státního či panovníkovy znaku reprezentujícího zájem státní moci na vydání knihy,⁴¹⁹ narážíme – povětšinou na rozkládacích přílohách – na ilustrace přinášející

⁴¹⁴ Viz **Obrazová příloha 8**.

⁴¹⁵ Sign. ZK L 01773_REÁL.

⁴¹⁶ Ilustrační viněta zachycuje středověkého rytíře v brnění a s dřevcem, jedoucího na koni po pláni. Z nebe vystupuje ruka držící magnet ve tvaru podkovy, kterým jezdec přitahuje, a ten tak padá z koně.

⁴¹⁷ Viz **Obrazová příloha 10**.

⁴¹⁸ Pěknou vinětu spatřujeme na titulní straně příručky *Handbuch des österreichischen Gesetzes über Verbrechen vom 3. September 1803* z r. 1805 (sign. ZK L 00218). Jde o tečkovací technikou znázorněnou personifikaci spravedlnosti. Je zpodobněna jako sedící žena držící v levé ruce váhy coby symbol nestrannosti a v pravé ruce meč, jenž je odznakem její síly. U nohou spravedlnosti sedí sfinga symbolizující moc, před spravedlností je na pultíku rozevřená kniha zákonů. – k ikonografii viz HALL, J. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, s. 406 a 425.

⁴¹⁹ O nich více v části 3.7.6 *Ve světě signetů a log*.

vizuální dovysvětlení, doplnění či upřesnění právních norem. Vzhledem ke své povaze se tak jedná o názornou ilustraci, která sehrává doplňující roli k textu, a blíží se tak spíše ilustraci naukové, resp. odborné.

Téměř nepostradatelnou se taková ilustrace jeví např. při zavádění nových uniforem, resp. výstroje vojáků⁴²⁰ či při stanovení stavovských reprezentačních stejnokrojů.⁴²¹ Naprosto stejně tomu je v případě říšského zákoníku na rok 1869, kdy byla přijata vlajka nově vzniklého dualistického Rakousko-Uherska. Vidíme ji v barvách na jedné z rozkládacích příloh.⁴²²

3.7.4 Nejen vědecká ilustrace v odborných tiscích

Poněkud jinou roli sehrává vědecká ilustrace (odborná), jejímž cílem je poukázat k objektu existujícímu mimo text. Vyznačuje se popisnou názorností, nemusí odrážet soudobý umělecký názor ani nemusí plnit estetickou funkci.⁴²³ Vzhledem k široké škále odborných tisků v knihovním fondu vč. učebnic se s tímto druhem ilustrace setkáme u mnoha a mnoha děl.

Celkem 117 velmi kvalitních příloh s rozměrnými ocelorytinami nám přináší *Vollständige Naturgeschichte des Thierreichs* Augusta Lübeny z r. 1848. Najdeme zde nejrůznější savce, od krále zvířat po králíka.⁴²⁴ Zůstaneme-li ještě na okamžik v říši zvířat, nemůžeme přejít bez povšimnutí, byť vydané v němčině, dílo českého přírodovědce Karla Bořivoje Presla. Jeho jméno je totiž bytostně spjato s novodobými počátky vědecké ilustrace. Presl zpočátku sám ryl do mědi obrazové přílohy ke svým přírodovědeckým dílům a jeho sestry Klára a Terezie výsledné otisky ručně kolorovaly.⁴²⁵ V litomyšlské zámecké knihovně se však musíme spokojit jen s Preslovými německojazyčnými učebnicemi *Anleitung zum Selbststudium der Oryktognosie*, jež zůstává zcela bez ilustrací, a *Naturgeschichte des Thierreichs für Kinder* z r. 1841. Zde se vyskytují pouze drobné rytiny zachycující jednotlivá zvířata.⁴²⁶

⁴²⁰ Např. v říšském zákoníku na rok 1849 spatřujeme rytiny dopodrobna zachycující důstojnické armádní uniformy (sign. ZK L 00409/1 a ZK L 00410/1).

⁴²¹ Např. v říšském zákoníku na rok 1890 uveřejněné nařízení ministerstva orby upravující náležitosti hornických uniforem jako stavovského oděvu. Zde už se jedná o heliogravurou reprodukované fotografie (sign. ZK L 00507/2).

⁴²² Jedná se o kombinovanou techniku, snad kolorovanou rytinu v kombinaci s akvatintou či leptem (sign. ZK L 00456).

⁴²³ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 389.

⁴²⁴ Sign. ZK L 01209_REÁL. Vyobrazení lva viz **Obrazová příloha 11**.

⁴²⁵ BOHATCOVÁ, M. a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 362.

⁴²⁶ Sign. ZK L 01192_REÁL.

V případě jiného díla, tentokrát z oblasti geologie, *Geologie oder Naturgeschichte der Erde* z r. 1844, nacházíme dokonce dvě celostránkové ilustrace s vyobrazením sopky zhotovené pomocí barevné litografie, jinak zvané též chromolitografie.⁴²⁷ Jakkoli barevné ilustrace najdeme rovněž na přílohách knihy *Populäre Botanik* přibližně ze stejné doby (r. 1847), jedná se zde nikoli o barevný tisk, nýbrž o kolorované čárové lepty v kombinaci s akvatintou. Jde o tabule s kolorovanými kresbami květin, stromů nebo hub.⁴²⁸

Časté jsou u učebnic matematiky a geometrie různé náčrty a schémata, publikace *Die zeichnende Geometrie als Vorschule für die Projectionslehre, das technische Zeichnen und die Feldmesskunst* Josefa Hiesera z r. 1864 učí zase základům projekce, a to včetně rýsování (neo)gotických kružeb chrámových oken, jak vidíme na jedné z příloh, mědirytinové tabuli č. XV.⁴²⁹ Nový typ parní lokomotivy prostřednictvím technického nákresu prezentovala dobovému čtenářstvu obrazová příloha tisku *Österreichischer Bericht über die internationale Ausstellung in London 1862*.⁴³⁰

Učebnice mineralogie z r. 1853 nabízí krystalografické kresby v rovnoběžném promítání i v perspektivě,⁴³¹ učebnice anorganické chemie Rudolfa Arendta z poloviny 70. let 19. století zase přináší v mědi vyvedené schéma tzv. Bessemerova konvertoru, novinky z oblasti metalurgie.⁴³²

Na základě toho, co zaznělo výše, může vyvstat dojem, že odborné tisky jsou prosté jiných druhů ilustrace. To by byl ovšem omyl. Zvláště u děl staršího data vydání najdeme zejm. frontispisy nebo vyprávěcí viněty na titulních stranách. Je tomu tak např. u díla *Die Hoch- und Niederwaldbehandlung* s podtitulem *Die angewandte Forst-Geometrie* z r. 1811,⁴³³ spatřujeme na titulní straně oválnou mědirytinovou vinětu, již

⁴²⁷ Sign. ZK L 01150_REÁL. Jedno z vyobrazení sopky viz **Obrazová příloha 13**. Chromolitografie představovala v dané době de facto jediný způsob barvotisku, a ještě ve druhé polovině 19. století byla nejrozšířenější barevnou reprodukcí (viz FIKARI, R. *Přehled grafických technik*, s. 262), jak ilustruje i frontispis učebnice fyziky Josefa Klinky vydané r. 1881. Známořňuje spektrální obraz některých chemických prvků (sign. ZK L 01523_REAL).

⁴²⁸ Sign. ZK L 01210_REÁL. Ukázka ilustrace viz **Obrazová příloha 14**.

⁴²⁹ Sign. ZK L 01336_REÁL. K tomu jenom doplníme, že schopnost rýsování podobných prvků, v inkriminované době pochopitelně ručního, nacházela své reálné využití v praxi, neboť neostyly v architektuře a stavitelství byly ve druhé půli 19. století na svém vrcholu. Zmíněná ilustrace tento fakt názorně reflektuje.

⁴³⁰ Sign. ZK L 01367_REÁL.

⁴³¹ *Anfangsgründe der Mineralogie* od Sigmunda Fellöckera (sign. ZK L 01231_REÁL).

⁴³² *Lehrbuch der anorganischen Chemie nach den neuesten Ansichten der Wissenschaft* (sign. ZK L 01487_REÁL). Viz **Obrazová příloha 12**. Jde o příklad odborného tisku, jenž i obrazem odráží soudobý pokrok vědy a techniky. V tomto případě je čtenáři představen Bessemerův konvertor (Bessemerapparat), vynalezený v r. 1855 Henry Bessemerem. Zařízení bylo prvním svého druhu, které umožňovalo velkovýrobu oceli ze surového železa, a to procesem tzv. bessemerizace. – *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Třetí díl (V – Bianchi), Praha 1890, s. 890–891.

⁴³³ Sign. ZK L 01053_REÁL. Viz **Obrazová příloha 7**.

dominuje žena oděná ve splývavých šatech s vavřínovým věncem na hlavě. V pravé ruce drží měřicí tyč a v levé olovnici připevněnou k úhelníku. Žena je otočena na vpravo přicházejícího boha Merkura s okřídleným zakulaceným kloboukem na hlavě a caduceem v levé ruce. V zadním plánu pak dvojice mužů provádí měření za pomoci dvou tyčí.

V ženě poznáváme alegorii Geometrie, jednoho ze sedmi svobodných umění, s typickým atributem v podobě úhelníku. Bůh Merkur je pak tradičně spojen se sedmi svobodnými uměními již od 5. století, a to z pojednání *Sňatek Filologie a Merkura* od Martiana Capelly.⁴³⁴ Nadto má Merkur ještě další vztah k tématu – protože byl v antice ochráncem cestovatelů, byly jeho sochy (či jen kameny tohoto boha symbolizující) umístovány podél cest, kde určovaly vzdálenosti.⁴³⁵

3.7.5 Veduty – okna do krajin vzdálených i blízkých

Při listování tisky litomyšlské zámecké knihovny narazíme kromě literárních (asociativních) či vědeckých ilustrací rovněž na grafické zachycení určitého pohledu na město či krajinu. Takovému vyobrazení říkáme veduta. Jejich prostřednictvím se divák nechává vtáhnout do zachycené reality a spatřuje dané místo tak, jak jej viděl (nebo mohl vidět) autor veduty – často z vyvýšeného místa, resp. z ptačí perspektivy, někdy s figurální stafáží v popředí. Veduty pak přinášejí jednak zobrazení skutečné lokality s kresebnou přesností, kdy plnily funkci dokumentární, když prezentovaly místo takové, jaké bylo, jednak se vyskytují i veduty ideální, jež sice funkci dokumentární postrádají, neboť nezachycují reálné místo, či jej zachycují neautenticky, stále však sehrávají roli estetickou.⁴³⁶ Protože vývoj knižní veduty trval v 19. století (a veduta z knih v podstatě nevymizela dodnes), je tedy toto téma aktuální i při grafickém rozboru mladších tisků. Vedutě se blíží prospekt, jenž však zachycuje zpravidla menší celky (ulice, jednotlivé domy, náměstí), a to většinou důsledně perspektivně.⁴³⁷

Naši cestu po zajímavých místech prostřednictvím vedut započneme v Mariánských Lázních. Frontispis publikace *Das Marienbad bei Auschowitz auf der Herrschaft Tepl* z r. 1818⁴³⁸ tvoří mědirytina, veduta Mariánských Lázní, které právě v roce vydání publikace získaly status lázeňského města. Na vedutě spatřujeme lázeňské

⁴³⁴ HALL, J. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, s. 400–401.

⁴³⁵ Tamtéž, s. 269.

⁴³⁶ BALEKA, Jan. *Výtvarné umění. Výkladový slovník (malířství, sochařství, grafika)*. Praha: Academia, 1997. ISBN 80-200-0609-5, s. 378 a VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 981–982.

⁴³⁷ BALEKA, J. *Výtvarné umění*, s. 293.

⁴³⁸ Sign. ZK L 01072_REÁL. Frontispis viz **Obrazová příloha 16**.

centrum města (dnešní sady Václava Skalníka) s pavilónem Karolinina pramene uprostřed a kolonádou Křížového pramene nalevo. Kousek vpravo od Karolinina pramene vidíme snad dnes již neexistující dřevěný pavilonek Ambrožova pramene vystavěný r. 1812. Signatura rytce odkazuje na svrchu dotčeného Jiří Döblera (1788–1845), jako autor předlohy je uveden M. Fuchs, kterého se však nepodařilo s jistotou přesně určit. Hypoteticky by se mohlo jednat o Maura Krištofa Fuchse, regionálního malíře z Teplé (vzdálené od Mariánských Lázní mimochodem jen několik málo kilometrů), který zde maloval především náboženské obrazy pro farní kostel a pro přilehlý premonstrátský klášter.⁴³⁹

Tak jak je u veduty běžné, představuje i tato hodnotný ikonografický pramen k poznání dějin konkrétního místa. V tomto případě především v oblasti stavebního vývoje jak centrální části lázeňského města, tak i jednotlivých staveb, zvláště lázeňských pavilonů. Zároveň s dalšími dvěma mědirytinami (tentokrát signovanými již jen rytcem J. Döblerem), kolonády Křížového pramene a pavilonu pramene Karolinina, získáváme přehled, jak vypadala nejstarší část Mariánských Lázní a příslušné budovy v r. 1818, resp. krátce před ním.⁴⁴⁰

Zůstaneme-li ještě na okamžik na domácí scéně, zmiňme v r. 1857 vydanou publikaci *Die Umgebungen Prags*, která – jak již název napovídá – se zabývá okolím Prahy. Zkoumá jej „*orographisch*,⁴⁴¹ *pittoresk und historisch*,“ přičemž nás na tomto místě zajímá ono „*pittoresk*“, vlastně „obrazem“.⁴⁴² Publikace obsahuje nespočet ocelorytinových vedut krajiny v okolí Prahy, na nichž i po půl druhém století stále na první pohled s jistotou poznáváme motolskou Kalvárii nebo údolí řeky Sázavy u Žampachu nedaleko Jílového u Prahy.⁴⁴³ Pod vedutami nacházíme údaj o nakladateli, uměleckých signatur zde však není.

Poměrně zajímavou vedutu spatříme ve funkci frontispisu titulu *Carl Bellmann's Illustrierter Kalender* na rok 1859. Signovaná⁴⁴⁴ ocelorytina zachycuje vojenský památník Heldenberg v dolnorakouském Wetzdorfu. Kromě hlavní síně památníku dominuje

⁴³⁹ TOMAN, P. *Nový slovník československých výtvarných umělců*, sešit 3 (Eck – Han), s. 246.

⁴⁴⁰ Konkrétně dvě zmíněné lázeňské budovy, pavilon Karolinina pramene a sloupová síň Křížového pramene jsou zachyceny v podobě před pozdějšími přestavbami, které prodělaly v průběhu 19. století.

⁴⁴¹ Orografie je jedna z disciplín geografie zkoumající tvary zemského povrchu, především hor. V dílech věnujících se geografii, resp. geologii ostatně nacházíme veduty krajin velmi často.

⁴⁴² Na okraj poznamenejme, že ve výtvarném umění se počátkem 19. století, v souvislosti s romantickými idejemi, rozvinul koncept „*pitoresknosti*“, jež bychom mohli charakterizovat jako vyhledávání či utváření specifických malebných prvků v krajině. – Freedom of Information, Tate (online), Art Term, *Picturesque*, dostupné z: <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/p/picturesque> (cit. 2.5.2020).

⁴⁴³ Sign. ZK L 01278_REÁL. Veduta motolské Kalvárie viz **Obrazová příloha 18**.

⁴⁴⁴ „*Stahlstich aus der Kunst-Anstalt v. Alex. Alboth. Liepzig*“ čteme vpravo pod ocelorytinou.

rozsáhlému areálu obelisk s kryptou polního maršálka Josefa Václava Radeckého z Radče, který zde našel odpočinek v roce 1859. Autorem rytiny je Alexander Alboth (1824–1888), vydavatel, litograf a grafik působící v Lipsku.⁴⁴⁵

Technické úspěchy Rakouského císařství prezentované na mezinárodní výstavě v Londýně v roce 1862 shrnuje tisk *Österreichische Bericht über die internationale Ausstellung in London 1862*, a to kromě textu i doprovodným obrazovým materiálem. Mezi ním nalezneme dva zdařilé, ovšem nesignované čárové lepty. Jde jednak o vedutu Töpferovy továrny na železné a ocelové plechy u města Scheibbs v Dolním Rakousku, jednak o loděnici Alt-Ofner-Schiffswerfte první c. k. privilegované společnosti Donau-Dampfschiffahrt. Druhá jmenovaná veduta zaujímá velikost dvou stran a nachází se na rozkládací příloze. Živý pracovní ruch, jakož i figurální stafáž shledáváme na obou vedutách.⁴⁴⁶

Vedutou Salcburku čtenáře vítá první svazek místopisné publikace *Die Erde und ihre Bewohner* z r. 1867. Zatímco frontispis ukazuje krásu panoramatu rakouského města, mezi dalšími ilustracemi nacházíme vedutu Niagarských vodopádů, hradu Tirol, městečka Bormio nebo italské Neapole. Ve všech případech se jedná o nesignované ocelorytiny.⁴⁴⁷

Konečně se mezi vedutami v tiscích knihovny SZ Litomyšl nacházejí i zmíněné neautentické, ideální veduty plnící funkci typizované ilustrace. Dvě veduty legendární fiktivní vesnice Kocourkov (něm. Dingsdorf) přináší *Oesterreichischer Illustrierter Volkskalender* na rok 1859. Jsou reprodukovány technikou čárového leptu a zachycují v údolí položenou malou obec s kostelem, sýpkou a v popředí umístěnou výklenkovou kaplí, u níž se modlí kolemjdoucí. Veduty jsou signovány monogramem JK, jenž se nepodařilo blíže určit.⁴⁴⁸

Protože jsme se až dosud věnovali vedutám vzniklým cestou klasických grafických technik, pro úplnost uveďme pohled na město Trutnov v místopisné publikaci *Der politische Bezirk Trautenau* z r. 1901.⁴⁴⁹ Toto vyobrazení je technikou fotografury reprodukována fotografie (podle mapy pořízená snad z vrchu Šibeník) a ilustruje vývojovou tendenci topografické ilustrace od druhé poloviny 19. století, kterou bychom mohli nazvat „od veduty k fotografii.“

⁴⁴⁵ Sign. ZK L 01765_PEC.

⁴⁴⁶ Sign. ZK L 01767_REÁL.

⁴⁴⁷ Sign. ZK L 01377_REÁL. Veduta Salcburku viz **Obrazová příloha 17**.

⁴⁴⁸ Sign. ZK L 01763/2_REÁL. Viz **Obrazová příloha 19**.

⁴⁴⁹ Sign. ZK L 01603.

3.7.6 Ve světě signetů a log

Signet je „grafická značka s identifikačním a silně dekorativním nábojem,“⁴⁵⁰ kterou užíval tiskař nebo nakladatel. Jeho místo bylo zpočátku hlavně v textovém explicitu,⁴⁵¹ později na titulní straně, hned nad tiskařským impresem.

Signety jakožto okázalé, zpravidla výrazně výtvarně a dekorativně řešené značky mizí z knih na počátku 19. století v souvislosti s upozaděním role tiskařů ve prospěch rozvíjejících se nakladatelských domů. Tehdy jsou signety střídaný povětšinou skromnějšími a drobnějšími značkami nakladatelskými, resp. logy. Ty se tak stávají jakýmsi pokračovateli starších signetů a na rozdíl od nich plní již funkci ochranné značky zabraňující patisku. Často – zvláště u tisků první poloviny 19. století – není možné jednoznačně určit hranici mezi signetem a logem, a to zejména kvůli vzájemné vývojové provázanosti.⁴⁵² Spíše bychom tedy mohli říci, že označení signet nebo logo volíme dle období, ze kterého tato grafická značka pochází.

Motivická výbava v mnohém přešla do nakladatelských značek (log), kde – stejně jako u signetů – rozpoznáváme bohatý repertoár univerzálních symbolů – nejrůznější předměty jako pochodeň,⁴⁵³ resp. svíce, kotva, dále rostlinné motivy, živé bytosti jako ptactvo, mytická stvoření nebo iniciály uživatele.⁴⁵⁴ Něco z toho nabízí i analyzovaná část tisků zámeckého knihovního fondu, kde mluvíme – vzhledem k časovému určení vytčeného celku – již spíše než o signetu o logu.

V nakladatelských značkách přetrvává oblíbenost zvířecích motivů, zvláště častá jsou pak vyobrazení ptáků, kteří evokují „představu vzletu, výšky a vševidoucnosti.“⁴⁵⁵ Jako logo používal již dříve zmiňovaný nakladatel Jan Otto povětšinou drobné mědirytiny se sokolem (?) nesoucím monogram JO, jednou prostě na hrudi,⁴⁵⁶ po druhé na zavěšeném prsním štítku.⁴⁵⁷ Jakkoli není snadné rozpoznat s přesností druh dravce, jedná se pravděpodobně spíše o sokola než o orla, a to už pro národně budovatelský význam

⁴⁵⁰ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 807.

⁴⁵¹ Explicit (jinak též kolofon) byl text připojovaný na závěr knihy, často přinášel důležité údaje jako jméno autora, název díla, místo a rok tisku. Zaujímal funkci pozdější titulní strany, která explicit postupně nahrazovala od poč. 16. století. – srov. VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 255–256.

⁴⁵² Podobně obtížné – ne-li nemožné – někdy bývá odlišit signet od viněty na titulní straně. – srov. VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 807.

⁴⁵³ Např. pochodeň pomyslně přinášející světlo do života – tak jako poznání určité věci přináší světlo do dané problematiky – se objevuje v logu pražského nakladatele a knihkupce Františka Topiče.

⁴⁵⁴ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 808.

⁴⁵⁵ Tamtéž.

⁴⁵⁶ Např. sign. ZK L 00968_PEC. Ottova značka a některé další viz **Obrazová příloha 25**.

⁴⁵⁷ Např. sign. ZK L 01013_PEC.

Tělovýchovné jednoty Sokol, jíž byl Otto ostatně rovněž hrdým členem. Sokol pak v logu zpravidla drží ve spárech lipovou ratolest, v čemž vidíme další odkaz k češtví.

Sova, symbolizující – skrze své spojení s bohyní Athénou – moudrost, je velmi častým motivem, nepochybně proto, že četbou knih získáváme vědomosti a stáváme se tak moudřími. Mezi tisky zámecké knihovny nacházíme sovu v nakladatelské značce Františka Kytky, jenž svou činnost soustředil především na vydávání edukační literatury pro mládež, učebnic a příruček. Motiv sovy coby symbolu moudrosti jistě tedy není zvolený náhodně. V r. 1897 vydanému *Vývoji soustavy obecného školství v království Českém od roku 1769–1895* vidíme logo tvořené na konzoli stojící, přímo na diváka hledící sovou s roztaženými křídly a držící před sebou rozbalený svitek s monogramem FK a letopočtem 1871, odkazujícím na rok založení nakladatelského domu.⁴⁵⁸

Sovu pak nacházíme ještě ve dvou dalších případech. V logu nakladatelství J. Meyershoff na titulní straně publikace *Christliche Volkswirtschaftslehre für Freunde des Volkers* z roku 1907 spatřujeme položenou knihu se dvěma sponami, na níž stojí další, tentokrát otevřená kniha. Na rozevřeném dvojlistu je jasně patrný heraldický znak vlevo a monogram JM vpravo. Zpoza rozevřené knihy vyhlíží sova. Celý výjev je pak obtočen stuhou s textem „Ora et labora.“⁴⁵⁹ V tomto případě má tedy sova spíše doprovodnou funkci, když doplňuje další nesporný symbol moudrosti a poznání – knihy. Naopak leitmotivem je opět v logu dodnes existujícího nakladatelství Gebethner i Wolf. A je to opět vědecký spis, *Teksty do nauki języka staropolskiego*, kde toto logo nacházíme. Uprostřed kruhového věnce sedí na svitku přímo hledící sova, po jejíchž bocích čteme písmena G a W, iniciály příjmení zakladatelů nakladatelského domu, Gustawa Adolfa Gebethnera a Augusta Roberta Wolffa.⁴⁶⁰

Kromě sovy se také setkáme třeba s orlem, a to ve značce G. J. Göschen'sche Verlagsbuchhandlung na počátku 20. století. V oválném rámečku z dvojlinky vidíme zpět obráceného orla stojícího na zemi, kde v negativu čteme monogram zakladatele nakladatelství Georga Joachima Göschena.⁴⁶¹

Když opustíme ptačí říši, narazíme kupř. na lva v logu nakladatelství Josefa Richarda Vilímka v Praze. Ve 20. letech 20. století užívalo loga, kde na konzoli stojí

⁴⁵⁸ Sign. ZK L 01568_UÚL.

⁴⁵⁹ Sign. ZK L 01608.

⁴⁶⁰ Sign. ZK L 01645_PEC.

⁴⁶¹ Sign. ZK L 01583_PEC. Logo je reprodukováno technikou mědirytu. V později vydaných knihách tímto nakladatelstvím již nacházíme logo bez dravce, tvořené jen prostým monogramem v kulatém rámečku (např. sign. ZK L 01590_PEC.), případně s uvedením roku založení nakladatelství 1785 (např. sign. ZK L 01586_PEC).

heraldicky pojednaný český lev držící v drápech renesanční štít s monogramem JRV. Chybět nesmí obligátní kniha, jež spočívá tentokrát u nohou kočkovité šelmy.⁴⁶² U této nakladatelské značky – a u mnoha dalších – se setkáváme s heraldickými motivy, které jsou ostatně v signetech a logách v knihovním fondu poměrně časté, jak bude řečeno dále.

Ještě před tím si ale zvláštní zmínku zaslouhují tzv. mluvící znamení (což je mimochodem pojem, se kterým heraldika pracuje také), tedy ty značky, jejichž dominantní motiv personifikuje jméno nakladatele (tiskaře). Takové se nacházejí mezi analyzovanými tisky celkem tři. Nakladatelství S. Fischer Verlag založené r. 1886 Samuelem Fischerem v Berlíně, užívalo zhruba od roku 1900 čtvercové logo s rybářem (příjmení Fischer znamená rybář) vytahujícím z vody síť. V pravém horním rohu se nachází monogram S a F (iniciály Samuela Fischera) a v levém dolním rohu písmeno V (Verlag).⁴⁶³

Půvabné logo s mluvícím znamením užívalo rovněž nakladatelství Wilhelma Engelmanna (doslova přeloženo „andělský muž“) v Lipsku. Logo tvoří monogram nakladatele WE, přičemž písmeno W spočívá na horním břevnu podstatně většího písmena E. V iniciále E pak spatřujeme výjev, v němž anděl vede nahého muže po schodech vzhůru k antickému chrámu s nápisem „litteris“ v jeho atice. Anděl tedy vede muže „[in] litteris“, dosl. do písmen, resp. ukazuje mu cestu, možná symbolicky zve čtenáře k četbě.⁴⁶⁴

Do třetice mluvící znamení nacházíme v nakladatelské značce lipského nakladatele Theodora Weichera. V kulatém rámečku je vyobrazena hrobka krále Theodoricha Velikého v italské Ravenně. Spojitost s nakladatelem zde dává tušit podobnost jeho křestního jména Theodor se jménem známého ostrogótského krále.⁴⁶⁵

Byla-li před malou chvílí řeč o reálně existujících zvířatech ztvárněných v nakladatelských značkách, budiž doplněno, že tradiční místo zde zaujímají i zvířata, resp. stvoření mýtická. Jen s gryfem – okřídlenou bytostí se lvím tělem a orlí hlavou – se setkáme nejméně dvakrát. Jednak ve značce Cotta'sche Buchhandlung, jež od roku 1839

⁴⁶² Např. sign. ZK L 01647_PEC. Kromě toho bylo však paralelně užíváno i logo s dinosaurem (tyranosaurem rexem) s otevřenou tlamou, která drží v předních, zakrslých končetinách knihu s monogramem JRV (takto např. na titulní s. sign. ZK L 01637_PEC).

⁴⁶³ Tato nakladatelská značka, jejímž autorem je německý grafik Otto Eckmann, se vyskytuje celkem třikrát, u sign. ZK L 00961, ZK L 00971 a ZK L 00994/1. Ve všech případech se jedná o mědirytiny. Nakladatelství užívalo ve 30. letech prostšího a na výtvarné ambice rezignujícího oválného loga s iniciály F, S a V (např. u sign. ZK L 00994/1), které bylo reprodukováno již za pomoci průmyslového hlubotisku.

⁴⁶⁴ Sign. ZK L 01634_UÜL.

⁴⁶⁵ Sign. ZK L 01640.

zachycovala vpravo kráčejícího gryfa po tabulce s vročením MDCXL [1640],⁴⁶⁶ jednak v logu nakladatelství Friedricha Arnolda Brockhause, kde vidíme na konzoli sedícího gryfa svírajícího v pravé přední tlapě štít s monogramem FAB a vročením 1805.⁴⁶⁷ Na bájně stvoření narazíme i v logu známého československého nakladatelství Sfinx, kde jde samozřejmě o sfingu.⁴⁶⁸

Dalšími logy z moderní doby jsou logo nakladatelství Vyšehrad z r. 1946, jemuž dominuje vyšehradská rotunda sv. Martina⁴⁶⁹ nebo logo Svazu národního osvobození z r. 1931, které do čtyř kružnic nápaditě zakomponovává zkratku SNO.⁴⁷⁰

Výpravu do světa signetů a log zakončíme trojicí nakladatelských značek, které bychom pro jejich výrazně výtvarné, dekorativní zpracování – ne však z hlediska časového – spíše nazvali jako signety. První z nich je značka nakladatelské dvojice Paul Didier a Émile Perrin, tvořená monogramem PD (příjmení zakladatelů nakladatelství), jenž se nachází v kartuši velmi bohatě zdobené akantovými rozvilinami. Zcela na okrajích, levém a pravém, vidíme po jedné položené knize. Posazení ve florálním dekoru, opírají se o vlastní kartuš dva andílci, každý z jedné strany. Nahoře uprostřed pak z kartuše vychází zapálená lampa. Logo na titulní straně odborného tisku z r. 1869 je tištěno technikou mědirytu, nakladatelství však – o několik desetiletí dříve – užívalo i oceloryt.⁴⁷¹

Podobně upozaděný monogram ve prospěch okolního dekoru najdeme v logu nakladatele Julesa Rothschilda z Paříže. Zde však dekor florální střídá motivika věcná – astroláb, křivule, dalekohledy nebo parní kotel s kouřící dýmnicí dávají tušit použití dané značky pro odborné knihy.⁴⁷²

S poměrně pozdním použitím ocelorytu se setkáváme v případě loga českotěšínského nakladatele Karla Prochasky, jemuž dominuje letící andílek držící v pravé ruce hořící pochodeň a v levé ruce svitek s odkazem na udělené privilegium z roku 1867. Kolem rámečku z dvojlinky čteme „Karl Prochaska's neue Ausgaben.“⁴⁷³

⁴⁶⁶ Např. sign. ZK L 00912.

⁴⁶⁷ Např. sign. ZK L 01356_REÁL.

⁴⁶⁸ Jedná se o jediný tisk, titul *Holoubek Kuzma* Viktora Dyka z roku 1927 (sign. ZK L 00989_PEC).

⁴⁶⁹ Sign. ZK L 00999_PEC.

⁴⁷⁰ Sign. ZK L 01653_PEC.

⁴⁷¹ Sign. ZK L 01412.

⁴⁷² V našem případě se jedná o spis *Les Minéraux* F. de Kobella a k tisku bylo užito opět mědirytu (sign. ZK L 01517_REÁL). Později J. Rothschild užíval jiného, ne však skromněji výtvarně pojedeného loga – monogram JR v bohatě dekorované kartuši, kolem níž je obtočena páska se jmény velkých přírodovědců, jako byli Newton, Humboldt nebo Lamarck.

⁴⁷³ Např. sign. ZK L 00833_REÁL.

3.7.7 Heraldika v grafické výzdobě

Vzhledem k tomu, že stěžejní funkcí znaku či erbu byla od jeho počátků jednoznačná vizuální, grafická identifikace svého nositele, našly heraldické znaky nebo jen dílčí heraldické motivy své místo v knihtisku v podstatě od počátku. Již během 15. století bývaly znaky otiskovány např. na odpustkových listech nebo různých administrativních jednolistech,⁴⁷⁴ jeden z vůbec prvních tištěných erbovníků spatřil světlo světa už v r. 1492.⁴⁷⁵ Zcela svébytnou roli sehrál minimálně od počátku 17. století zvláštní erb tiskařů, kde se v erbovním poli nalézá orel (jednohlavý i dvouhlavý) třímající v pařátech sázítka a tenakl, nad štítem přilba (nejčastěji turnajová) s klenotem v podobě dominujícího gryfa svírajícího ve spárech dva tiskařské tampony.⁴⁷⁶

Jak je vidět heraldika provázela produkty tiskařského řemesla takřka od jeho vzniku. Nejinak tomu bylo i v pozdějších staletích knihtisku, kdy se heraldické znaky vyskytovaly rovněž v signetech, vlysech nebo vinětách na titulních stranách. V této podobě – a nejen v té – přetrvaly do devatenáctého století.

Je tudíž logické, že s heraldickými znaky – či obecněji s heraldickými motivy – se setkáme i v mladších tiscích litomyšlské zámecké knihovny.⁴⁷⁷ Vůbec nejčastěji se jedná o státní znak Rakouského císařství, resp. po r. 1867 o znak Království a zemí v říšské radě zastoupených, tzv. Předlitavska. Vyskytuje se všude tam, kde je třeba zdůraznit panovníkův (potažmo státní) zájem na vydávání daného titulu. V první řadě se tedy se státním znakem setkáme ve skupině normativních tisků, ve sbírkách právních předpisů. Zde jde téměř vždy o malý znak Rakouského císařství (resp. Předlitavska), pouze v jednom jediném případě spatříme střední znak, a to ve sbírce zákonů v oblasti justice z r. 1829. Obligátní dvojhavý orel korunovaný rakouskou císařskou korunou a držící meč v pravém a jablko v levém spáru nese na hrudi vlastní štít položený na tlapatém kříži a ověšený řádem zlatého rouna. Hlavní štít je pak navíc doprovázen věncem korunovaných štítů habsburských dědičných zemí.⁴⁷⁸

Výjimku nepředstavuje ani osobní znak císaře Františka Josefa I. se dvěma gryfy v roli štítonošů a se známou devizou „Viribus unitis“. Funkci viněty na titulní straně plní u řady *Judikatenbuch des Verwaltungsgerichtshofes*.⁴⁷⁹

⁴⁷⁴ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 246.

⁴⁷⁵ Jednalo se o tisk *Cronecken der Sassen* vytištěný v Mohuči. – VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 248.

⁴⁷⁶ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 247–248.

⁴⁷⁷ Některá heraldická vyobrazení v knihovním fondu viz **Obrazová příloha 26**.

⁴⁷⁸ *Seiner Majestät des Kaisers Franz Gesetze und Verfassungen im Justiz-Fache* (sign. ZK L 00315).

⁴⁷⁹ Sign. ZK L 00664 – ZK L 00674.

V jednom případě se setkáme také se znakem Českého království. Jedná se o vinětu na titulní straně publikace *Obce právo a moc* z r. 1904, kde spatřujeme gotický štít se stříbrným lvem na červeném poli, nad štítem českou svatováclavskou korunu a kolem štítu věnec z lipových listů. Toto zpracování se nápadně blíží již ikonické grafické podobě českého znaku se svatováclavskou korunou od rakouského heraldika Huga Gerharda Ströhla z konce 19. století.⁴⁸⁰

Přesuneme-li se do mladší doby, do období po r. 1918, najdeme v záhlaví *Okresních věstníků pro politický okres Litomyšl* malý státní znak první Československé republiky.⁴⁸¹

Ani beletrie však není na heraldiku skoupá. Heraldický materiál nabízí kupř. frontispis titulu *Jan Žižka z Trocnova* z r. 1849. V gotické iluzivní architektuře vidíme stojící postavu husitského vojevůdce provázenou vlevo českým znakem (v červeném gotickém štítě stříbrný lev ve skoku; lev je zde obrácen na nesprávnou stranu, tj. heraldicky vlevo!)⁴⁸² a vpravo domnělým⁴⁸³ husitským znakem (v červeném gotickém štítě zlatý kalich).

Na titulních stranách Goethova sebraného díla *Goethe's Werke* z r. 1868 vidíme vinětu s erbem autora. Jedná se o stříbrnou šestihrotou hvězdu v modrém renesančním štítě, na turnajské korunované přílbě s modro-stříbrnými přikryvadly klenot jako ve štítě.⁴⁸⁴ Johann Wolfgang von Goethe se tímto znakem mohl pyšnit od r. 1782, kdy byl povýšen do šlechtického stavu. Mimoto se setkáme ještě např. s několika erby nakladatelů (převážně německých), které pak, umístěné na titulní straně, plní funkci signetu, resp. loga.⁴⁸⁵

Pokud jde o užití grafické techniky, v drtivé většině je znak zprostředkován mědirytem, pouze ojediněle – u několika ročníků Říšského zákoníku v jeho originálním

⁴⁸⁰ Sign. ZK L 00678.

⁴⁸¹ Sign. ZK L 00726 – ZK L 00728.

⁴⁸² O důvodu špatného obrácení figury Českého lva se můžeme jen dohadovat. Mohla to jistě způsobit chyba rytce, jenž si neuvědomil následné převrácení obrazu při otištění (to se ostatně stávalo nezdědkou již mnohem dříve, např. v *Sumě proroctví divného* Michaela Nostradama vytištěné v Praze r. 1566 nebo ve vlysu *Poselkyně starých příběhův českých* Jana F. Beckovského z r. 1700 – viz VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 246–247), příčinou mohla být též rytcova stylizace za nerespektování heraldické tradice, kdy bylo obrácení heraldicky vlevo vizuálně vhodnější, neboť takto je lev obrácen do středu frontispice.

⁴⁸³ Žádný jednotný znak husitů se vši pravděpodobností neexistoval, husitská vojska užívala prapory, kde se vyskytoval motiv kalicha, konkrétní podoba či snad dokonce barvy jsou však přinejmenším problematicky doložené.

⁴⁸⁴ Sign. ZK L 00803 – ZK L 00806.

⁴⁸⁵ Je tomu tak např. u některých titulů vydaných nakladatelem Hermannem Costenoblem, jehož erb tvořil štít se třemi nad sebou položenými kostmi a třemi osmihrotými hvězdami střídavého pořadí, na turnajské přílbě s přikryvadly tři pštroší pera, vše neznámých tinktur. Setkáme se s ním kupř. u sign. ZK L 00830 nebo ZK L 01016.

znění i v českém úředním překladu – ocelorytem.⁴⁸⁶ Užití tiskových grafických technik s sebou v oblasti reprodukování heraldického materiálu přináší jednu znatelnou obtíž. Není-li kolorována, není grafika schopna vyjádřit dostatečně jednotlivé tinktury, které v heraldice sehrávají nenahraditelnou roli. Barvy a kovy sice můžou být naznačeny ustáleným způsobem šrafování, drobnější viněty i signety však z technických důvodů při výrobě tiskové matrice i při jejím otištění nedokáží vždy zřetelně odlišit druhy šrafur, a tinktura se tak často stává neurčitelnou.⁴⁸⁷

A konečně zmiňme ještě jeden heraldický znak, a to zlacený malý státní znak Rakouského císařství na tmavě zeleném plátěném pokryvu přední desky titulu *Österreichischer Bericht über die internationale Ausstellung in London 1862*.⁴⁸⁸ Jelikož se však tento heraldický znak nachází nikoli přímo v příslušném tisku, nýbrž tvoří výzdobu knižní vazby, zařadili bychom jej spíše do následující podkapitoly, kterou předznamenává.

3.8 Fyzická podoba a stav knih

Vnější „vizitkou“ a nejnápadnější součástí knihy je samozřejmě její vazba. Zhotovena z různých materiálů a vybavena tu méně, tu více výtvarně svedenou výzdobou v podobě slepotisku, zlacení nebo později potisku, uzavírá knižní blok s vlastním obsahovým sdělením knihy, a stává se tak patrně nejvýznamnějším předmětem formální analýzy. Vazba přitom v první řadě sehrává roli praktickou, když chrání vazebný organismus knihy, především vazy a šití hřbetu. Jedná se tedy nesporně o fenomén mísící v sobě praktická i estetická hlediska.⁴⁸⁹

V závislosti na vývoji knihvazačství jako svébytného řemesla a zejména v souvislosti s jeho zmasověním a postupným zprůmyslněním, počínajícím od druhé poloviny 19. století, se analyzovaná materie odlišuje od vazeb, se kterými jsme se setkali u starých tisků. Těžiště, které dříve spočívalo v užití usně coby pokryvového materiálu knih, se v 19. století znatelně přesouvá nejdříve na podstatně levnější, a tím i dostupnější papír, později na plátno. Kvalitní řemeslná rukodělná vazba bývá častěji a častěji nahrazována levnější a zpravidla méně kvalitní vazbou nakladatelskou. U papírových

⁴⁸⁶ *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich a Překlad Zákonníka říšského, vydaný pro království České.*

⁴⁸⁷ Tam, kde je to účelné a nejde o pouhý popis heraldického znaku, se můžeme obrátit do různých erbovníků a encyklopedií, kde však – zejména u znaků drobnější šlechty nebo měšťanstva – jen zřídka kdy pochodíme.

⁴⁸⁸ Sign. ZK L 01767_REÁL.

⁴⁸⁹ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 961–962.

vazeb – zejm. u rozsahově kratších tisků – zaznamenáváme prudký nárůst měkkých vazeb, tzv. brožur, spočívajících v cílené absenci tuhých desek.⁴⁹⁰

Na základě toho, co zaznělo výše, nepřekvapí u tisků po r. 1800 znatelný pokles usňových vazeb a prudký nárůst vazeb plátěných, které již ve vytčené části knihovního fondu hrají prim. Papírových vazeb je zde menšina. Přidržíme-li se klasifikace vazeb podle užitého funkčního pokryvového materiálu, tedy materiálu na hřbetu knižního exempláře, setkáme se s vazbami celousňovými, celopapírovými, celoplátěnými (v jejich případě jeden druh materiálu tvoří celistvý povrch hřbetu i desek), dále polousňovými a poloplátěnými (u nich funkční materiál pokrývá hřbet knihy, kdežto na deskách se vyskytuje materiál odlišný).

Nejvíce napočítáme plátěných vazeb. Těch je celkem 695, z toho 526 celoplátěných a 169 poloplátěných. Zatímco celousňových vazeb jsou jen tři desítky (31), vazby polousňové jsou i mezi mladšími tisky hojně zastoupeny, a to u 550 exemplářů. A konečně celopapírových vazeb napočítáme 305, z nichž 108 je měkkých. Ve čtyřech případech se setkáme s měkkou vazbou též u poloplátěných vazeb. Ve všech ostatních případech jde o vazby tuhé, tedy vazby nejčastěji s lepenkovými, výjimečně dřevěnými nebo dýchovými deskami.

Mezi nakladatelskými vazbami vynikají svou decentní elegancí secesně laděné knižní vazby Zeyerova souborného díla z poč. 20. století. Hřbet pokrývá hnědá useň se zlacenými linkami a titulem, na deskách potom přechází v hnědé plátno. Zlacení využívá secesních ornamentů a secesního řezu písma.⁴⁹¹

Na krásné rukodělné vazby pak narazíme hlavně ve skupině náboženských tisků, a to mezi modlitebními knihami. Patrně vůbec nejzajímavější v tomto ohledu je vazba české modlitební knihy Vendelína Duška *Kniha modlitební pro katolické paní a panny* z r. 1845.⁴⁹² Její desky pokrývá mozaika ze skleněných korálek zelené, bílé a zlaté barvy kombinovaná s korálky zhotovenými z hrubě broušených českých granátů. Mozaika tvoří orámování pro výšivku z křížkových stehů zobrazující kříž a položenou knihu (se vši pravděpodobností Písmo svaté), na níž stojí kalich. Tyto náboženské symboly jsou doprovázeny rostlinou vyrůstající jakoby z knihy. Jistě jde o vizuální sdělení, že z Bible

⁴⁹⁰ BOHATCOVÁ, M. a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 388–390.

⁴⁹¹ Sign. ZK L 00925 – ZK L 00954. Viz **Obrazová příloha 37**.

⁴⁹² Sign. ZK L 01713_PEC.

pramení život. Přední i zadní deska má kovový rám, knihu je možné zajistit dosud funkční kovovou sponou.⁴⁹³

Na vazbě německé modlitební knihy *Der heilige Schutzengel*⁴⁹⁴ z druhé poloviny 19. století se setkáme s velmi časným užitím plastu, který, jsa reliéfně tvarován a doplněn kovovým mariánským monogramem, tvoří výzdobu – a vlastně i pokryv – přední i zadní desky.⁴⁹⁵ Plastový díl je přitom zasazen v kovovém rámu obepínajícím přední i zadní desku. Hřbet knížky pokrývá jemný modrý samet s drobným kováním horní i dolní části hřbetu.⁴⁹⁶

Už byla řeč o tom, že vazba může být doplněna např. kovovou sponou sloužící k uzavírání knihy, nejednou se v knihovním fondu setkáme také s krásně řemeslně pojednaným pouzdrem na knihu. Usňový (někdy i plátěný) pokryv knihy je velmi často zdoben slepotiskem a zlacením, ať už v podobě prostých, zdvojených, popř. ztrojených linek utvářejících obdélníkové rámce nebo různými ornamenty, na plátně občas v kombinaci s potištěním i vytlačováním.⁴⁹⁷

Dalším jevem, u kterého se na okamžik zastavíme, je výskyt krásných zušlechtěných papírů, a to buď jako pokryvového materiálu knižní vazby, nebo – méně často – na předsádkách. Pod pojmem „zušlechtěný papír“ rozumíme „*papier (ručnej, alebo strojovej výroby) s povrchovou úpravou, ktorá zvyšuje jeho estetickú hodnotu a materiálóvu odolnosť.*“⁴⁹⁸ V námi analyzované části tisků litomyšlské zámecké knihovny se na knižních vazbách nejčastěji setkáme s tzv. máčenými, resp. mramorovanými papíry, které utvářejí – celistvě, nebo alespoň částečně – pokryv až 305 vazeb. Z nich obzvláště vyniká celopapírová vazba odborného titulu *Andeutungen zu vier*

⁴⁹³ Viz **Obrazová příloha 34.**

⁴⁹⁴ Sign. ZK L 01754_PEC.

⁴⁹⁵ Nebyla sice provedena chemická analýza zmíněného plastu, dle časového zařazení se však patrně jedná o tzv. parkesin, druh celuloidu známý též pod názvem umělá slonovina, kterou měl také napodobovat. Tento materiál byl vyroben v roce 1855 Alexanderem Parkesem a jednalo se o vůbec první materiál, který můžeme označit jako plast. – *The New Encyclopaedia Britannica. Micropaedia.* Volume 9. Chicago: Encyclopaedia Britannica, 2003, s. 159.

⁴⁹⁶ Sign. ZK L 01754_PEC. Tato a některé další vazby modlitebních knih viz **Obrazová příloha 36.**

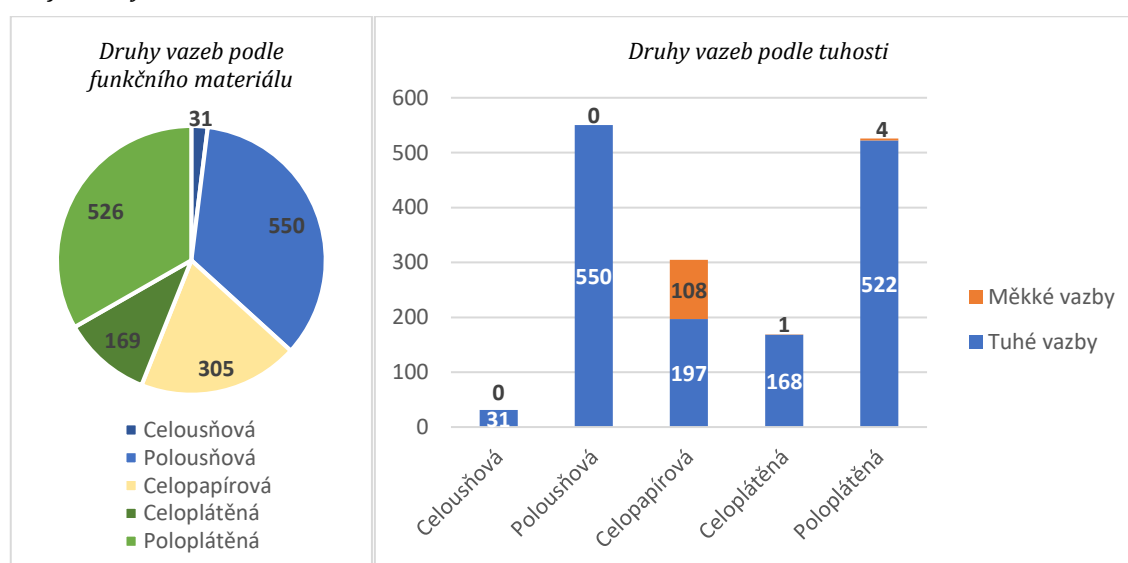
⁴⁹⁷ Se vskutku přebujelou výzdobou celoplátěné vazby se setkáme např. u řady *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* (sign. ZK L 01533 – ZK L 01551), kde plátěný pokryv desek zdobí vytlačované i zlacené ornamenty, státní znak Rakousko-Uherska a titul knihy v kombinaci s tištěnými dekorativními ornamenty. Úpadek výtvarného pojetí vazby dobře ilustruje BOHATCOVÁ, M. a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 390: „*Lisovaný dekor je ornamentální i figurální, často přebujelý, na jedné ploše se střídají použité techniky i materiály, takže plocha se často mění v jakýsi až roztomilý desén z ornamentice a textů.*“

⁴⁹⁸ ULBRÍKOVÁ, Lucia. *Zošľachtené papiere. Ich vývoj a použitie v knihe na príkladoch z fondu benediktínskej kláštornej knižnice v Broumove.* Litomyšl, 2017. Diplomová práce. Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování, s. 28.

*und zwanzig Vorträgen über die Archaeologie im Winter 1806,*⁴⁹⁹ kde je použit mimořádně dobře zachovalý mramorovaný papír černočervenožlutošedé barevné kombinace.⁵⁰⁰ Stříkaný papír v nejrůznějších barevných variacích najdeme na 195 knižních vazbách, papír škrobový potom na 59 exemplářích. Další druhy zušlechtěných papírů jako např. tištěný, lihový, ražený či natíraný zapadají jako menšinové.⁵⁰¹

Čas od času narazíme i na zajímavě výtvarně pojednané ořízky, jako třeba na máčené ořízky u řady *Schillers sämtliche Werke*,⁵⁰² zhotovované obdobným způsobem jako v případě máčených papírů. Někdy jsou ořízky zlacené nebo prostě jen natřené barvou, jindy zcela bez zdobení.

Graf 8 Druhy knižních vazeb

Pokud jde fyzický stav mladších tisků v knihovním fondu, často se setkáme s mechanickým opotřebením, odřením pokryvu knižní vazby, rozvolněním knižního bloku i s jeho hrozícím oddělením od vazby. Lze také velmi dobře vysledovat zvýšenou míru rozvolnění složek knižního bloku u tisků s měkkou vazbou, jelikož ta nechrání knižní exemplář natolik jako vazba s pevnými deskami.

⁴⁹⁹ Sign. ZK L 01039_REÁL.

⁵⁰⁰ Viz **Obrazová příloha 29**.

⁵⁰¹ Např. tištěné papíry bychom mezi mladšími tisky našli v omezenější míře, většinou nikoli jako pokryvový materiál, nýbrž na předsádkách knih (viz **Obrazová příloha 31**). Je však na místě upozornit na mimořádně krásné ručně tištěné papíry užití pro předsádky několika exemplářů starých tisků, a odkázat tak na jejich katalog (např. sign. ZK L 00076, ZK L 00090, ZKL 00108, ZK L 00150 a ZK L 00153 v katalogu starých tisků). Ukázka stříkaných, škrobových a ražených papírů viz **Obrazová příloha 32** a **Obrazová příloha 33**. K užití terminologii týkající se zušlechtěných papírů viz ULBRÍKOVÁ, L. *Zošlachtené papiere*.

⁵⁰² Sign. ZK L 00811_REÁL – ZK L 00821_REÁL. Ukázka máčené ořízky viz **Obrazová příloha 30**.

Obecně pak platí, že tisky pocházející z knihovny SH Pecka jsou v horším stavu než exempláře od jiných původců. Zejména se jedná o větší míru mechanického opotřebení, častější známky napadení červotočem i plísní, což dává tušit dřívější uložení tohoto celku v nevhodných klimatických podmínkách.⁵⁰³

Výskyt červotoče zaznamenán celkem u 100 exemplářů, ať už ve vazbě, nebo v knižním bloku. Pouhých 41 tisků je napadeno plísní. 108 tisků je potom nekompletních, velmi často chybí titulní list nebo obecně krajní – přední či zadní – složky knižního bloku. Tisků, které postrádají vazbu, a jsou tak vystaveny nejvyššímu riziku mechanickému rozpadu knižního bloku v důsledku absence vazebního organismu, je pouze 25. Zejména tyto knihy – a svazky s rozvolněnou vazbou – byly proto zabaleny v pH neutrálním papíře a uloženy do spodního regálu knihovnických skříní v horizontální poloze.⁵⁰⁴

Porovnáme-li však stupeň zachování analyzovaných mladších tisků s fondem starých tisků, konstatujeme obecně znatelně lepší fyzický stav – vždyť u celých 1005 z 1606 analyzovaných exemplářů je jejich stav popsán jako „dobrý“.

Celkově se tedy vytčená část knihovního fondu nalézá v poměrně dobré fyzické kondici, kritické poškození je spíše výjimkou. Přesto by bylo zapotřebí, aby exempláře, u nichž bylo konstatováno zejm. napadení plísní a červotočem (jakožto možné progresivní, a tedy nejvíce zhoubné defekty) prohlédl restaurátor a stanovil další postup.

Jakkoli se v naprosté většině defektních tisků s chybějícím titulním listem znesnadňujícím konkrétní určení titulu nakonec podařilo dohledat nejen titul, ale i příslušné vydání, zbývá celkem šest titulů, které se nepodařilo určit vůbec. Navzdory veškeré snaze vč. fulltextového vyhledávání vybraných úryvků textu⁵⁰⁵ zůstává záhadou jeden tisk z beletrie (českojazyčné prozaické dílo s ruským námětem),⁵⁰⁶ jedna česká čítanka,⁵⁰⁷ tři české modlitební knihy⁵⁰⁸ a jedna sbírka kázání.⁵⁰⁹

V případě modlitebních knih byla situace ztížena i jejich masivní produkcí a značnou rozmanitostí. Není zpravidla problém určit tu kterou defektní modlitební knihu jako *Nebeklič*, *Oběť před Bohem* nebo jako jiný oblíbený, řekněme „mainstreamový“ titul

⁵⁰³ Totéž bylo konstatováno při ohledání a analýze starých tisků z knihovny SH Pecka.

⁵⁰⁴ Ukázky poškození vazeb i knižních bloků viz **Obrazová příloha 38**, **Obrazová příloha 39** a **Obrazová příloha 40**.

⁵⁰⁵ Především za využití nástroje Google knihy (Google. *Google Books*. Dostupné z: <https://books.google.cz/> (cit. 10. 3. 2020)), umožňující – byť dosud s určitými rezervami – fulltextové vyhledávání ve značném množství digitalizovaných knih.

⁵⁰⁶ Sign. ZK L 01029.

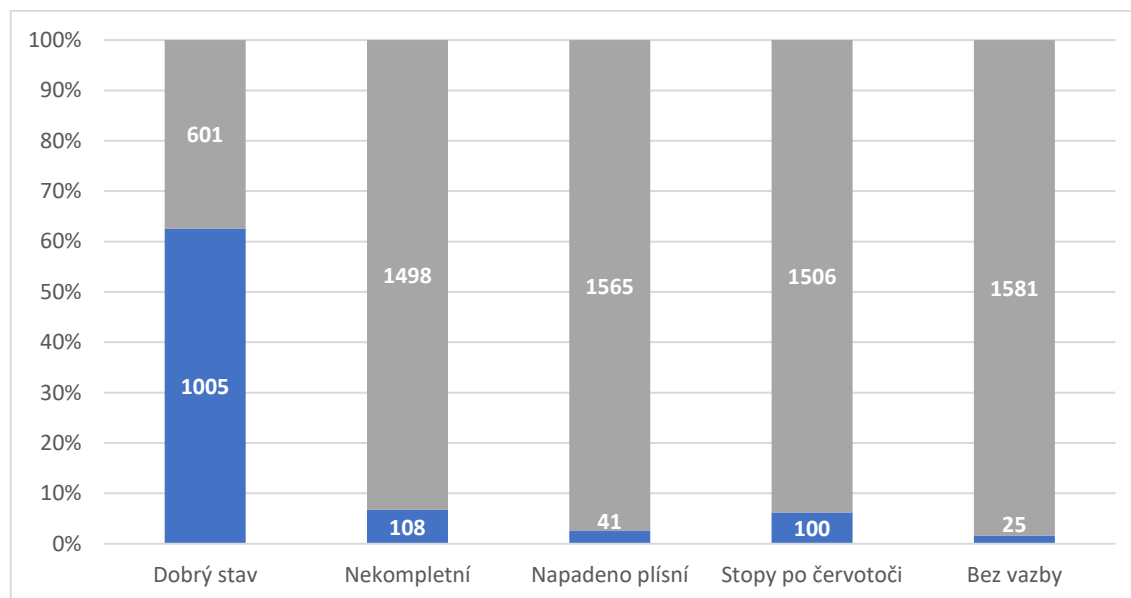
⁵⁰⁷ Sign. ZK L 01669_PEC.

⁵⁰⁸ Sign. ZK L 01750_PEC, ZK L 01751_PEC a ZK L 01752_PEC.

⁵⁰⁹ Sign. ZK L 01759_PEC.

(byť jejich opakovaná, často jen velmi málo změněná vydávání poněkud ztěžují určení konkrétní vydání), u méně rozšířených modlitebních knih je však situace těžší.

Graf 9 Podíl tisků s daným popisem fyzického stavu

3.8.2 Kouzlo vložených předmětů a dokumentů

Prostřednictvím v knihách vložených předmětů – drobných poutních či pověrečných tisků, osobních dopisů, ale i vylišovaných květin nebo částí textilií – můžeme nahlédnout do životů vlastníků nebo čtenářů knihy, poodkrýt jeden nebo více zajímavých příběhů odrážejících v sobě dějinné poměry a události, mentalitu našich předků, cenné historické zkušenosti.

Jeden takový příběh – z oblasti mecenátu řeholních institucí zkraje 50. let 20. století – se skrývá mezi stránkami náboženské knihy *Christliches Hausbuch...*⁵¹⁰ Zde se mezi stranami 452 a 453 nachází vložená nadepsaná obálka a v ní dopis určený jistě Julii (?) Špičanové z městečka Pecka. Dopis je datován 8. říjnem 1951 a pisatelka, představená Domu milosrdenství Vincentinum v Praze-Břevnově, Norbertina Bednaříková, v něm děkuje paní Špičanové za dar pro ústav ve výši 400 Kčs.⁵¹¹ Ústav pro duševně choré, břevnovské Vincentinum, představoval jeden z četných případů, kdy byly po zrušení ženských řeholních domů v roce 1950 ponechány řeholnice, aby se staraly

⁵¹⁰ Sign. ZK L 01732_PEC.

⁵¹¹ Za správu ústavu píše sestra Norbertina: „*Velevážená paní Špičanová, V duchu velké víry, že pro lásku Boží a pro oběti vincentinského utrpení ze své setby štědrého milosrdenství, velevážená, drahá dobrodítelko, sklídíte požehnanou úrodu nadpřirozených i přirozených dober, Vám upřímným, radostným ‚Zaplat’ Pán Bůh‘, tím vroucím pozdravem křesťanské vděčnosti dětských i dospělých nevyčísitelně trpících a proto lásky tolik potřebných příslušníků zdejší velké vincentinské rodiny, děkujeme za Váš velký dar z 28. m. m. Kč 400,--“*

nemocné, dokud lidově demokratický stát nevychová novou generaci civilních zdravotních sester, resp. pečovatelek.⁵¹² Dochovaný dopis je jistě zajímavým dokladem štědrosti jednoho obyčejného člověka v nelehké době.

Mnohem častější jsou však vložené papírky s rukopisnými poznámkami, výpisky z knih, přepsanými modlitbami nebo písněmi. Drobné, zejm. poutní tisky bychom jen stěží spočítali! Mezi nimi najdeme především svaté obrázky, modlitby k nejrůznějším světcům a v rozličných situacích, duchovní písně k procesím i domácímu zpěvu. Zajímavý je např. drobný tisk neznámého data tisku (cca kolem r. 1900), sdělující, že „*V říši mrtvých jsou všickni stejní!*“⁵¹³ Upevnění pouta se Svatým stolcem a posílení osobního vztahu k římskému papeži zase zajišťoval např. tištěný portrét papeže Lva XIII. (pont. 1878–1903), jenž najdeme vložený v modlitební knize *Bůh naděje má* z r. 1838.⁵¹⁴ Zvláštní kategorii tvoří tzv. pověrečné tisky, což jsou drobné tisky s údajnými magickými schopnostmi schopné ochránit svého nositele, resp. s jinými užitečnými vlastnostmi. Některé byly církví tolerovány, jiné se šířily zcela s nelibostí církve. Jeden z celkově zřídka zachovaných pověrečných tisků přetrval v našem knihovním fondu, zastrčen mezi stránkami *Pravého Zlatého Nebe-Kljče* neznámého data vydání, tištěného v Jindřichově Hradci. Jde o *Sedm swatých a nebeských zámků* s modlitbami, o kterých se věřilo, že pocházejí od andělů strážných, a měly tak plnit ochrannou funkci.⁵¹⁵

Velmi často z knih ze skupiny náboženských tisků vypadne při jejich prohlížení vylišaná květina. Mnohdy jde o čtyřlístek nebo sedmikrásku, kterou si majitel knihy uchoval coby upomínku na vykonanou pout'.⁵¹⁶ V každém případě byla ta či ona květina do knihy vložena s určitou myšlenkou nebo vzpomínkou. Ta je sice v dnešní době již dávno zapomenuta, přesto nám velí úcta k vlastní historii každé jednotlivé knihy a jejím někdejší majitelům florální předměty – a nejen ty – ponechat právě tam, kam byly před mnoha a mnoha desetiletími vloženy. Opravdovou „zahrádku“ pak nacházíme v tisku *Die*

⁵¹² *120 let Vincentina aneb z Prahy do Šternberka. Šternberk, 2009.* Dostupné z: http://www.vincentinum.cz/UserFiles/Obrazky_nove/Vincentinum_120let.pdf (cit. 10.3.2020).

⁵¹³ Nad scénérií hřbitova se nachází kruh utvořený z lebek náležících podle popisů někdejšímu papeži, císaři, králi, knížeti, hraběti, baronovi, šlechtici, měšťanovi, rolníkovi, bohatému, chudému, starému i mladému člověku. Uprostřed kruhu čteme: „*Pomazaný? Korunovaný? Kdo tu vidí rozdíl?*“ (vložený v sign. ZK L 01743_PEC).

⁵¹⁴ Sign. ZK L 01700_PEC.

⁵¹⁵ Sign. ZK L 01746_PEC. K pověrečným tiskům více viz VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 712. Číslo sedm navíc nacházelo u lidových vrstev velký ohlas, zejm. pro svou důležitou úlohu jako obraz celosti, nepoškozenosti v lidové magii. – BECKER, Udo. *Slovník symbolů*. Praha: Portál, 2002. ISBN 978-80-7367-284-3, s. 256–257.

⁵¹⁶ O této běžné praxi informuje např. POŠ, J., ŠIMKOVÁ, A. a kol. *Růžová zahrádka*, s. 63.

Feier der christkatholischen Festtage z r. 1831, kde na nás vylisovaný květ, stvol nebo list květiny nebo stromu čeká na více než dvaceti stranách.⁵¹⁷

Jakkoli jsou vložené dokumenty a předměty nejčastější a patrně nejzajímavější v knihách ze skupiny náboženských tisků, za zmínku stojí i některé ze skupin ostatních. Např. mezi normativními tisky, ve sbírce *Zákony školské III.*, najdeme na s. 352 vložený *Výkaz o spotřebě jedlé soli* na druhou polovinu r. 1918 a na poč. roku 1919. Tento vložený dokument reflektuje přidělový systém zavedený mocnářstvím během první světové války.⁵¹⁸ Do kulturního života Litomyšle počátku 20. století zase nahlédneme prostřednictvím rukopisného plakátu (resp. rukopisného návrhu plakátu), jímž Pokrokový klub v Litomyšli zve k přednášce o Helleyově kometě do Smetanova domu.⁵¹⁹

V množství vložených dokumentů nacházíme nejednou i materiály osobní povahy, jako např. fotografii zachycující rakousko-uherského vojáka v uniformě,⁵²⁰ krojované pionýry⁵²¹ nebo blahopřání k různým příležitostem.⁵²² Ryze osobní charakter má potom upomínka na přijetí svátosti biřmování.⁵²³

V některých případech se dostáváme na hranici kategorie vložených dokumentů a provenienčních přípisů, je-li text na vloženém papíře zároveň věnováním, resp. zřejmým vyjádřením darování knihy. Tak je tomu u přání k Velikonocům 1932, které psal sám autor knihy, František Khun.⁵²⁴

⁵¹⁷ Sign. ZK L 01692_PEC.

⁵¹⁸ Sign. ZK L 00736.

⁵¹⁹ Sign. ZK L 01550.

⁵²⁰ Sign. ZK L 01596_PEC.

⁵²¹ Sign. ZK L 01025.

⁵²² Např. Srdečně blahopřání k novému roku mezi listy jednoho ze svazků sebraných spisů Julia Zeyera (sign. ZK L 00950).

⁵²³ Sign. ZK L 01743_PEC.

⁵²⁴ Sign. ZK L 00993_PEC

4. Analýza rukopisů

V knihovně Státního zámku Litomyšl najdeme kromě dvou tisíc tisků také třináct rukopisných exemplářů, které si pro svou odlišnou povahu zasluhují také zvláštní, samostatnou pozornost. Skromný zámecký fond rukopisů v Litomyšli doplňuje svým nevelkým rozsahem znatelně větší sbírku rukopisů knihovny regionálního muzea, čítající asi 220 svazků,⁵²⁵ kolem 30 rukopisů uložených v litomyšlské piaristické knihovně,⁵²⁶ jedenáct rukopisných exemplářů ve fondu knihovny děkanské⁵²⁷ a nejméně několik desítek psaných knih zůstávajících v majetku soukromých vlastníků, kteří je buď hýčkají jako cenný rodinný majetek, nebo nemají o zaprášených skvostech ležících kdesi na půdách sebemenší zdání.

Rukopisnou knihu – zvláště však středověkou – označujeme slovem kodex. Tato forma knihy je tvořena složkami sestávajícími z dvojlistů, jež jsou svázány ve hřbetu a opatřeny tuhými deskami s pokryvem (obdobně jako u tisků nejčastěji usňovým, pergamenovým, posléze papírovým či plátěným) sloužícími k ochraně knižního bloku proti vnějším vlivům, zejména proti mechanickému opotřebení. Jako taková nahrazovala rukopisná kniha na evropském Západě chronologicky starší svitek od čtvrtého století a definitivně se prosadila na konci století osmého.⁵²⁸ Velký zlom v historii knižní kultury znamenal v polovině 15. století vynález knihtisku, který zasadil rukopisné knize zničující ránu, z níž se v podstatě již nikdy nevzpamatovala. Protože byla tištěná kniha levnější, byla tím i dostupnější širokým vrstvám, jejichž gramotnost navíc v raném novověku zásadně rostla. Na druhou stranu nebyla tištěná kniha povětšinou schopna nahradit výtvarně středověké rukopisy, které prostřednictvím bohatých iluminací atakovaly lidské

⁵²⁵ FIDLEROVÁ, Alena, BEKEŠOVÁ, Martina a kol. *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách*. II/1 K–L. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1459-5., s. 415.

⁵²⁶ Knihovna, čítající celkem asi 8800 svazků, je od r. 2015 v majetku Města Litomyšl a v péči Fakulty restaurování Univerzity Pardubice, v jejichž prostorách – původní litomyšlské piaristické koleji – je rovněž uložena.

⁵²⁷ Děkanská knihovna, majetek Římskokatolické farnosti – proboštví Litomyšl, je uložena v působivých gotických prostorách nad kaplí sv. Josefa přiléhající k proboštskému & kapitulnímu chrámu Povýšení sv. Kříže. Skrývá mj. cenné rukopisné dějiny jezuitského řádu sestavené jeho členem Václavem Bečvářovským. – viz HOLBOVÁ, Šárka. *Děkanská knihovna v Litomyšli. Historie a inventář knihovního fondu včetně katalogu rukopisů a starých tisků*. Olomouc, 2009. Diplomová práce. Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, s. 99.

⁵²⁸ VOIT, P. *Encyklopedie knihy*, s. 471.

emoce. I proto se rukopisná kniha udržela po celý novověk, a to převážně jako luxusní zboží vyráběné na objednávku.⁵²⁹

V našem prostředí to pak v 18. a v první polovině 19. století byly nejhojněji knihy s náboženskou tematikou – modlitby, rozjímání nebo kancionály. Produkce však byla mnohem širší – objevují se různé zdravotní kalendáře, kroniky či snáře. Zajímavý je fakt, že tvorba rukopisných knížek je v dané době – až na nepočtené výjimky – ryze fenoménem venkova. Mezi autory, kteří knihy opisovali, obvykle pravidelně a výdělečně, nacházíme v největší míře venkovské učitele (ale i osoby jiné profese).⁵³⁰

Ve světle toho, co zaznělo výše, jistě nepřekvapí, že jedenáct ze třinácti rukopisů zámeckého knihovního fondu jsou knihy s náboženskou tematikou. Jedná se o opisy modliteb, duchovních rozjímání a v jednom případě náboženských písní. Pět knih je psáno německy, zbytek česky. Písaře nejsme s jistotou schopni určit ani u jediného exempláře, u některých rukopisů, kde se dochovaly vlastnické poznámky, je však nutné uvažovat o tom, že písařem byl sám majitel.⁵³¹ Explicitní podpis autorův ale nenacházíme ani v jediném případě.

Kde jinde začít, nežli u nejstaršího zámeckého rukopisu, kterým je česky psaný kancionál snad z druhé poloviny 17. století.⁵³² Zpěvník je defektně dochovaný, a to bez titulního listu, který by nás hypoteticky mohl nasměrovat k domnělé tištěné předloze. Jak však podotýká Marie Škarpová, rukopisný zpěvník 17. a 18. století byl „*doposud převážně vnímán ve vztahu ke zpěvníku tištěnému,*“ neboť se téměř s naprostou pravidelností předpokládalo, že psané písně musely mít tištěnou předlohu. „*Dílčí sondy opakovaně potvrzují, že rukopisné zpěvníky nevznikaly ani v období rozvinutého*

⁵²⁹ POŠ, J., ŠIMKOVÁ, A. a kol. *Růžová zahrádka*, s. 11–12. Bylo kupř. naprosto běžné, že sedlák, který měl jít neteří za kmotra při biřmování, objednal s předstihem u místního učitele zhotovení modlitební knihy, často s věnováním. Již ne tak časté – byť obvyklé – byla výroba rukopisné knihy „na sklad“.

⁵³⁰ POŠ, J., ŠIMKOVÁ, A. a kol. *Růžová zahrádka*, s. 11–16.

⁵³¹ Jako možné se to jeví např. u německých modliteb *Tägliche Andachts ubungen zum gebrauch der Aller durchläuchtigsten Königin zu Hungarn u. boheim* (sign. ZK L 03007_PEC).

⁵³² K časovému zařazení nedatovaných rukopisů byl užit typografický rozbor (na základě komparace se soudobými písemnostmi), v případě českojazyčných textů rovněž rozbor grafického zápisu (tedy pravopisu češtiny). Dlužno však dodat, že obě metody – byť často kombinované – mohou být dosti nepřesné, neboť dotčené rukopisné knihy byly jako produkt lidových, venkovských vrstev (tradičně nejkonzervativnější části populace), vystaveny značné setrvačnosti; kromě toho někteří písaři za celý život písmo takřka nezměnili, jiní naopak měnili písmo velmi dynamicky (srov. POŠ, J., ŠIMKOVÁ, A. a kol. *Růžová zahrádka*, s. 15). Přesto však můžeme s jistotou označit psaný kancionál (sign. ZK L 03001_PEC) za nejstarší rukopisný exemplář v knihovně. Jeho přesnější datace, založená na komparaci písňového repertoáru, by měla být úkolem muzikologů, resp. historiků literatury. Snímek pozůstatku vazby a dvojlistu z kancionálu viz **Obrazová příloha 21**.

*knihotiskařského umění jen přejímáním tištěného kancionálového repertoáru, ... ale že uchovávají též repertoár tištěným prostředím nedoložený.*⁵³³

Náš zpěvník obsahuje pouze texty písní, bez notace. Nápěv je případně uveden jen lapidárním, byť tehdy běžným a srozumitelným údajem, odkazujícím na incipit jiné písně. Přesto s naprostou jistotou můžeme z kancionálu některé dosud známé písně barokní (nebo ještě starší) provenience zpívat i my v dnešní době. Jenom namátkou uvedme adventní rorátní píseň „Gakož otom Proroci Swati zwestowali“ nebo notoricky známou vánoční koledu „Wesele Wanocni Hodi“.

Vzhledem k faktu, že dosud neexistuje speciální soupis bohemikálních rukopisných kancionálů doby 17. a 18. století,⁵³⁴ je zapotřebí upozornit i na tento konkrétní exemplář, který by zasluhoval ohledání literárního historika či historika hudebního.

Největší část mezi rukopisy zaujímá deset psaných knih modliteb a zamyšlení, pět z nich v českém⁵³⁵ a pět v německém jazyce.⁵³⁶ Zatímco u těch českých se podařilo dohledat konkrétní tištěnou předlohu v jediném případě, u německých máme větší štěstí. Je to jistě dáno i tím, že se u nich ve větší míře dochovaly titulní listy, které badatele navedou.

Situace s určením tištěné předlohy je však složitější. Předloha se u rukopisných modliteb více méně předpokládá, nicméně vztah toho či onoho rukopisu ke konkrétnímu tisku může být velice volný, neboť vlastní obsah pochází často z různých tištěných předloh, a to nejen ucelených modlitebních tištěných knih, nýbrž i z jednotlivých drobných poutních tisků. Zatímco německé rukopisné modlitby *Gott ist die reinste Liebe* z r. 1826⁵³⁷ se drží své tištěné stejnojmenné předlohy (tištěné v Hradci Králové u Jana Hostivíta Pospíšila r. 1821) takřka do posledního detailu, jsou zkoumané česky psané

⁵³³ ŠKARPOVÁ, Marie. Rukopisný kancionál jako svěbytné hymnografické médium 17. a 18. století. Několik předběžných poznámek. In: *Acta universitatis Carolinae, Philologica 3 / Slavica Pragensia XLII*. Praha, 2014, s. 179–180.

⁵³⁴ Pochopitelně nelze opominout vícekrát citované *Repertorium rukopisů 17. a 18. století*, jež ovšem nepředstavuje soupis hymnografických pramenů.

⁵³⁵ Česky psané litanie a modlitby z 2. pol. 18. stol. (sign. ZK L 03004_PEC), Česky psané modlitby z 2. pol. 18. stol. (sign. ZK L 03005_PEC), Česky psaná rozjímání z r. 1779 (sign. ZK L 03006_PEC), *Výborné duchovní cvičení v pravém křesťanském obcování* z 1. pol. 19. stol. (sign. ZK L 03009_PEC) a *Křestanské katolické Modlitby* z 1. pol. 19. stol. (sign. ZK L 03012_PEC).

⁵³⁶ *Kurz und gut Catholisches Meß-Büchlein* z 2. pol. 18. stol. (sign. ZK L 03003_PEC), *Tägliche Andachts ubungen zum gebrauch der Aller durchläuchtigsten Königin zu Hungarn u. boheim* z r. 1756 (sign. ZK L 03007_PEC), *Andacht zur Vereh-rung der Jesu Christi* z r. 1825 (sign. ZK L 03008_PEC), *Eifferige Hertzens- Ausschüt-tung Vor Gott* z r. 1812 (sign. ZK L 03010) a *Gott ist die reinste Liebe* z 1. pol. 19. stol. (sign. ZK L 03012_PEC).

⁵³⁷ Sign. ZK L 03011_PEC. Viz **Obrazová příloha 22**.

modlitební knížky – jak se zdá – většinou konglomerátem modliteb z různých Nebekličů i jiných tištěných předloh.⁵³⁸

Důkazem toho jsou *Křestanské katolické Modlitby* z první poloviny 19. století, které obsahují opis drobného spisu *Církevní pobožnost na Křížové dny* (vydán Janem Hostivítem Pospíšilem r. 1816) českého vlasteneckého kněze Josefa Liboslava Zieglera.

Jediným případem českého rukopisu s náboženskou tematikou, u něhož se podařilo s jistotou určit tištěnou předlohu, je opis jezuitského tisku *Wyborné duchownj cwičenj w prawém křestianském obcowánj*, pořizený v první půli 19. století.⁵³⁹ Tento spis, vlastně jakýsi doplněk duchovních cvičení sv. Ignáce z Loyoly, jenž se dočkal v 18. století nejméně 16 vydání, šířili jezuité při svých kajících misiích.⁵⁴⁰ Jiný zámecký rukopis, česky psaná rozjímání z r. 1779 pak odkazují zkratkou O.A.M.D.G. (omnia ad maiorem Dei gloriam) na konci textu patrně rovněž k některému tisku jezuitské provenience.⁵⁴¹

Zbývající dva rukopisy se svým tématem odlišují. Prvním z nich je defektně dochovaný opis zdravotnědného anonymního tisku *Herbář aneb Lekařska Knjzka pro lidi naproti rozličným wnitrným, y zewnitrným Nemocem*. Knize sice chybí titulní list, mezititul druhé části však badatele navede na citovaný tisk, který byl vydán poprvé v Jihlavě r. 1775. Dílo obsahuje kolem tří set jednotlivých návodů a rad, jak postupovat při léčbě nejrůznějších nemocí a neduhů. Některé překvapí svou aktuálností i v současnosti, jiné dnes vzbudí spíše úsměv.⁵⁴²

Poslední rukopis vybočuje z rámce rukopisného materiálu, se kterým jsme se doposud setkali. Nejedná se totiž o tradiční lidový opis modliteb, knížek lidového čtení či praktických příruček, nýbrž představuje opis textu divadelní hry, sloužící se vši pravděpodobností přímo při divadelní činnosti. Jde o známou „dušičkovou“ truchlohru *Mlynář a jeho dítě* (s podtitulem *Obraz života národního*) od Ernsta Benjamina von Raupacha, a to v českém překladu Karla Silbernágl, člena Kajetánského divadla.⁵⁴³ Snadno si představíme principála venkovského ochotnického divadla, který opisoval po

⁵³⁸ Srov. POŠ, J., ŠIMKOVÁ, A. a kol. *Růžová zahrádka*, s. 14.

⁵³⁹ Sign. ZK L 03009_PEC.

⁵⁴⁰ Viz MIKULEC, J. *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, s. 137.

⁵⁴¹ Sign. ZK L 03006_PEC.

⁵⁴² Tak např. „Zubu Bolení“ doporučuje čl. 66 v první části knihy léčit takto: „*Gesliže wižraneg zub Bolest působy, tak gest ten gediny prostředek, aby se witrhnout musel, nebo Příkládánj rozličnych sylnych Wod, neb Olegičku zmensugou syce Bolest na krátky Čas, ale druhy zuby schnjlotinou nakazuge.*“ (sign. ZK L 03002_PEC).

⁵⁴³ Kolektiv autorů. *Josef Kajetán Tyl. 1808–1856–2006–2008*. Praha: KANT pro AMU, 2007, s. 92

večerech jednotlivé repliky, doplňoval je scénickými poznámkami⁵⁴⁴ a vytvořil tak tento sešit vlastně jako prostou rozmnoženinu, která měla ryze praktické poslání při divadelních zkouškách.

A o co konkrétnějších rysů onen ochotnický divadelní spolek nabývá, když na konci sešitu najdeme vevázaný dvojlist s rozhodnutím cenzury, která peckovským ochotníkům povoluje uvedení hry, ovšem pod podmínkou, že pastor Dobrovský (jedna z postav hry) se nemůže na scéně ukázat v oděvu duchovního.⁵⁴⁵

Tento rukopis, který je mimochodem ze všech třinácti nejmladší (datován r. 1862), bezesporu nepostrádá zajímavost, neboť dokládá živou ochotnickou praxi v městečku Pecka, a mohl by se tak stát zajímavým pramenem pro budoucí bádání o místním kulturním životě ve druhé půli 19. století.

4.1 Provenience

Co se týká provenience u rukopisů, je situace poměrně prostá – všech třináct exemplářů se do litomyšlské zámecké knihovny dostalo z hradu Pecka. Nesou obvyklé exlibris, jak jsme je poznali už v případě tisků: povětšinou na předním příděstí (v případě jeho absence na první straně knihy nebo sešitu) přilepený papírový štítek s modrým otiskem kulatého razítka s portrétem Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic uprostřed a opisem „Správa hradu Kryštofa Haranta PECKA“.⁵⁴⁶ U sedmi exemplářů navíc pozorujeme další vlastnické poznámky.

U nejstaršího rukopisu, opisu náboženských písní snad z druhé poloviny nebo konce 17. století, čteme s trochou fantazie na přední, obnažené desce, pozůstávající z původní vazby, perem psaný, částečně však smazaný přípis „Marye M[ladk]owa“.⁵⁴⁷ O německých modlitbách *Andacht zur Verehung der Jesu Christi* datovaných rokem 1825 se z envoi na přední předsádce dozvídáme, že knihu „daroval [muzeu hradu Pecka] p. Brzák z Pecky“ a „sebral Jan Tichý,“ o kterém byla řeč již v předešlých kapitolách.⁵⁴⁸ Věnování s vrocením nabízí opis německých modliteb *Eifferige Hertzens- Ausschüttung*

⁵⁴⁴ Scénické poznámky mají v rukopisu různou formu, jednou textovou („opona spadne“, „Všichni pokleknou, fletna ještě jednou zahraje“ apod.) či obrazovou (tužkou dokreslená značka zvonku značící okamžik, kdy se má zazvonit).

⁵⁴⁵ V originálním německém znění: „Wird den Dilettanten in Pecka zur Aufführung mit dem Beifügen bewilligt, daß Pastor Dobrovský nicht im geistlichen Gewande erscheinen darf.“ Tento příkaz cenzury, vydaný 30. září 1862 (list je ohořelý, poslední číslovka chybí, přesný rok tedy nevíme s jistotou, datujeme dle titulní strany) v Praze, je opět dokladem toho, jak můžeme nahlížet do života knihy (sign. ZK L 03013_PEC). List cenzury viz **Obrazová příloha 20**.

⁵⁴⁶ Viz **Obrazová příloha 27**.

⁵⁴⁷ Sign. ZK L 03001_PEC.

⁵⁴⁸ Sign. ZK L 03008_PEC.

Vor Gott, kde na rectu volného listu přední předsádky dárce perem napsal „Im den Jahr 1812 d[en] 28 Mai Gebt buch für Wenzl [Kä]rster aus No. 80“.⁵⁴⁹

Zlacený monogram „W. K.“, jenž by hypoteticky mohl přináležet dotčenému Václavu Kärsterovi, nacházíme jako supralibros na usňovém pokryvu dalšího rukopisu,⁵⁵⁰ a to opisu modliteb podle tisku *Kurz und gut Catholisches Meß-Büchlein* tištěného v Praze Františkem Jeřábkem st. ve druhé polovině 18. století.⁵⁵¹ Že Wenzl Kärster, majitel rukopisu *Eifferige Hertzens- Ausschüttung Vor Gott*, a osoba skrývající se za monogramem „W. K.“, je jedna a tatáž osoba, by potvrzovalo přibližně stejné stáří obou knih (druhá jmenovaná datována není, dle typografie však spadá do druhé poloviny 18. století, resp. do přelomu století následujícího), stejně jako fakt, že obě dílka jsou psána v němčině.

Když pomíneme razítko hradu Pecka (které však bývá otištěno na papírovém štítku, nikoli přímo v knize), setkáme se s vlastnickým razítkem pouze v jediném případě, a to na s. 78 v opisu německých modliteb *Gott ist die reinste Liebe* z r. 1826. Razítko modrofialové barvy má obdélný tvar, zdola je otevřené, ze stran ohraňované klasy obilí a shora trakařem, na němž je naložena zemědělská úroda, a to bezesporu úroda jeho vlastníka. Tím byl totiž podle nápisu v razítku „Jiří Mádle, rolník, Bukovina p. Pecka“.⁵⁵²

Přímo na titulní straně německé modlitební knihy *Tägliche Andachts ubungen zum gebrauch der Aller durchläuchtigsten Königin zu Hungarn u. boheim* je provenienčním přípisem „Angehörig Johann Andreas [!] HaberZeth“ zvěčněn vlastník rukopisu, jistý Andreas Haberzeth, pro nějž byla kniha psána (či ji psal on sám) od r. 1756, jak vysvětluje pokračující datace.⁵⁵³

A konečně poslední provenienční přípis, který nacházíme na stránkách zámeckých rukopisů, je latinské exlibris na přední předsádce českých rozjímání z r. 1779: „Pro Simplici usu F[rat]ris Fidelis Groff or[dinis] Min[orum] S[ancti] P[atris] N[ostri] Francisci Laicus Professus A[nno] 1779.“⁵⁵⁴ Formulace „pro simplici usu“, která bývá

⁵⁴⁹ Sign. ZK L 03010_PEC. Bohužel i tento přípis je velmi špatně čitelný (inkoust vybledlý a list zašpiněný), zvláště pokud se jedná o jeho jádro, tj. příjmení obdarovaného.

⁵⁵⁰ Stejný, psaný monogram „W. K.“ se pak nachází na titulní straně jako exlibris. Na zadní desce téhož titulu vidíme naprosto totožným způsobem zlacené supralibros, monogram „I. K.“, náležející nepochybně některému rodinnému příslušníku.

⁵⁵¹ Sign. ZK L 03003_PEC.

⁵⁵² Razítko je půvabné svou zemědělskou motivikou, která dokonale souzní s povoláním majitele razítka (sign. ZK L 03011_PEC).

⁵⁵³ „Angefang[en] den 16. Feb[ruar] Anno 1756“ (sign. ZK L 03007_PEC). Přípis vč. datace navazuje na titul stejnou velikostí i řezem písma.

⁵⁵⁴ Sign. ZK L 03006_PEC.

překládána jako „pro vlastní užívání“, nás nutní uvažovat o tom, že „věrný bratr Groff, laický profes řádu menších bratří“ si knihu napsal sám.

4.2 Výtvarná výzdoba

V rukopisných knihách 18. a 19. století se setkáme s něčím, co bychom v tiscích zpravidla jen marně hledali – s vysoce individualizovanou výtvarnou výzdobou, která je velmi často kolorovaná, čímž odlišuje barevný svět rukopisů od monochromního světa tisků.⁵⁵⁵ Platí to obzvláště pro psané lidové modlitby.

Obecně bychom mohli rozlišit dva typy výzdoby, na které v lidových rukopisech narazíme. Je to jednak kaligrafická výzdoba, kam řadíme především kaligrafované, tedy krasopisné, často výrazně dekorativní písmo, užitě ponejvíce pro tituly, mezitituly, nadpisy, rubriky, iniciály či zvýraznění ve vlastním textu. Patří sem však i různé linky, vlnovky apod.⁵⁵⁶ Druhou skupinou je vlastní výtvarná výzdoba, pod kterou spadají kolorované i nekolorované kresby florálních, figurálních i jiných námětů, ať už se jedná o drobné dekorace, jež mohou okázale zdobit rámce titulů či mezititulů, krášlit iniciály apod., nebo o větší, půlstránkové či celostránkové ilustrace. Výjimkou nejsou koncovky jednotlivých kapitol, které na sebe berou jak podobu kaligrafickou (vlnovky, monogramy aj.), tak i čistě výtvarnou (květináč s kvetoucí rostlinou, samostatná kvítka, kříž, planoucí srdce atd.).⁵⁵⁷

Jak již zaznělo výše, je rukopisná modlitební knížka *Gott ist die reinste Liebe* z r. 1826 maximálně věrná své tištěné předloze. Týká se to i výtvarného pojetí titulního listu, jenž se snaží co možná nejvěrněji napodobit rytý titul předlohy (dle signatury díla rytce Jana Berky) – hranol s římsou završený trojúhelným frontonem a v horní části zdobený dvakrát prohnutým festonem. Oproti grafickému originálu chybí jen ilustrační viněta a dolní obdélný prostor pro tiskařské impresum. Rovněž znění titulu je kráceno.⁵⁵⁸

Dvě celostránkové ilustrace, kolorované kresby, nabízejí česky psané modlitby z druhé poloviny 18. století.⁵⁵⁹ Jde o červeně, hnědě, zeleně a žlutě kolorovaný

⁵⁵⁵ I v tiscích se sice setkáváme (obzvláště v 17. a 18. století) s občasným dvoubarevným tiskem, kdy červená barva doplňuje tiskařskou čern, týká se to však jen písma. Doprovodný obrazový materiál v podobě rytin či jiných grafik se sice zpravidla omezuje jen na černý otisk tiskové matrice, může však být někdy ručně kolorován.

⁵⁵⁶ Srov. POŠ, J., ŠIMKOVÁ, A. a kol. *Růžová zahrádka*, s. 23–29.

⁵⁵⁷ Některé z nich viz **Obrazová příloha 23**.

⁵⁵⁸ Sign. ZK L 03011_PEC. Porovnání ilustrace s grafickou předlohou viz **Obrazová příloha 22**.

⁵⁵⁹ Sign. ZK L 03005_PEC.

tzv. kalvarijský kříž,⁵⁶⁰ jenž uvozuje modlitby „Při prjgimanj kněz[e]“. Na druhé celostránkové ilustraci spatřujeme v barevném šatu ženu, snad sedící, snad klečící, dost možná čekající na svatou zpověď, jak by naznačoval nadpis „Modlitby před swatau zpovědj“, uvozující na protější straně kapitolu knihy. Žena se nachází pod jakousi střechou z různobarevných prken a spočívá na oválných tělesech, které by připomínaly kameny, kdyby nebyly jejich kontury obtaženy zelenou barvou. Možná je ale situace o dost prostší a domnělá střecha není střechou, stejně jako domnělé kameny nejsou kameny, nýbrž prostou a nic neznamající, abstraktní stafáží. Jde každopádně o poměrně bizarní ilustraci (mimořadně jedinou z celého fondu rukopisů, jež užívá figurálního motivu), neumožňující svým naivním, neumělým podáním konkrétně určit námět. Naivita a neumělost, podtrhující lidový charakter díla, ostatně provází i zbytek výtvarného dekoru, povětšinou rostlinných ornamentů. Naopak kaligrafické nadpisy vč. kolorovaných iniciál jsou svedeny natolik zkušenou rukou, že nás to nutí uvažovat, zda kreslíř a písař byla jedna a táž osoba.⁵⁶¹

V jednom případě se setkáváme s typem ilustrace, který bychom v rukopisné knize příliš nečekali. V opisu bohemikálního tisku *Wyborné duchownj cwičenj w prawém křestianském obcowánj*, pořizovaném v první polovině 19. století,⁵⁶² najdeme dvě kvalitní, bohužel však nesignované mědirytiny. Jakkoli v psané knize na první pohled překvapí, nejednalo se o nic zvláštního. Tam, kde si písař na náročnou kresbu netroufl, použil vhodnou grafiku.⁵⁶³ V tomto našem případě je to jednak vyobrazení Poslední večeře Páně, zachycující Ježíše s dvanácti učedníky⁵⁶⁴ ve večeradle kolem prostřeného kulatého stolu, jednak pašijová scéna zobrazující kříž nesoucího Ježíše provázeného římskými vojáky. Jinak však tisk zdobí rovněž zeleně, červeně, žlutě a modře kolorované florální motivy, stonky s lístky a květy, rostlinný ornament zkrášluje i iniciály v nadpisech modliteb.⁵⁶⁵

⁵⁶⁰ Zde si pro zjednodušení pomáháme heraldickým termínem, jenž označuje jako kalvarijský kříž latinský kříž stojící na stupních (zpravidla třech). – PALÁT, Pavel, Heraldická terminologická konvence. *Kříže*. Dostupné z: <http://www.heraldika-terminologie.cz/mapa-krize-107> (cit. 23.4.2020).

⁵⁶¹ U lidové rukopisné tvorby sice takovou praxi doloženou nemáme, nicméně „*rozdíl mezi charakterem písma a výzdoby je v mnohých rukopisech někdy tak značný, že nás nutí uvažovat o možné účasti dvou osob.*“ – POŠ, J., ŠIMKOVÁ, A. a kol. *Růžová zahrádka*, s. 15. Účast druhé osoby by však dávala smysl spíše tam, kde by písař nebyl schopen zhotovit ilustraci přijatelné kvality. V našem případě nemůžeme o schopnostech písaře pochybovat, a to alespoň podle jeho kaligrafického umu.

⁵⁶² Sign. ZK L 03009_PEC.

⁵⁶³ O této praxi píše POŠ, J., ŠIMKOVÁ, A. a kol. *Růžová zahrádka*, s. 31.

⁵⁶⁴ Zajímavé je vyobrazení Jidáše jako muže s ohyzdnou tváří, který se odvrací od ostatních spolustolovníků a hledí přímo na diváka, provázen vyčítavými pohledy apoštolů.

⁵⁶⁵ Viz **Obrazová příloha 24**.

Obdobnou, i když o něco drobnější, detailnější a propracovanější florální motiviku nalézáme v rukopisné modlitební knížce *Eifferrige Hertzens- Ausschütt-tung Vor Gott* z r. 1812.⁵⁶⁶ Kaligraficky pojednaný titul obepíná hnědý obdélný rámeček, po němž jakoby se pnuly rostliny s červenými, hnědými (kdysi snad žlutými), modrými a oranžovými květy.⁵⁶⁷ Jemnost, kterou ve spojení s vícebarevným (střídavě černým, červeným, modrým a zeleným) textem modlitbám dodávají, asociuje rozkvetlou zahrádku, a to jistě nikoli bezděčně.⁵⁶⁸ Kromě toho zde nacházíme i koncovku v podobě zlatého monogramu IHS provázeného zeleným věncem a o něco dále pak dvojici planoucích srdcí, symbol křesťanské lásky.⁵⁶⁹

U celých osmi rukopisů se s žádnými kresbami (ať už kolorovanými či nikoliv) nesetkáme.⁵⁷⁰ Výzdoba se v jejich případě omezuje toliko na kaligrafované písmo jak vlastního textu, tak především nadpisů, a na užití červeného (výjimečně modrého) inkoustu pro rubriky či zvýraznění v textu. Konečně sem patří i prosté černé rámce z jednoduché linky či z dvojlinky, jež uzavírají a zpevňují blok písma na jednotlivých stránkách knihy. Naprostou absenci jakýchkoli dekorativních ambic pak konstatujeme pouze u tří exemplářů.⁵⁷¹

4.3 Vazby a zhodnocení fyzického stavu

Jen u sedmi z třinácti rukopisných exemplářů se do dnešní doby dochovala vazba. V těchto sedmi případech bohužel však nedosahuje svou výtvarnou výzdobou kvalit, se kterou jsme se setkali u některých tištěných modlitebních knížek,⁵⁷² na druhou stranu se jedná o kvalitně, byť zpravidla velmi prostě svedenou vazbu rukodělnou, nepostrádající přidanou hodnotu poctivého řemesla. Nejnázorněji poskytně informace o vazbách přiložený graf.

⁵⁶⁶ Sign. ZK L 03010_PEC.

⁵⁶⁷ Viz **Obrazová příloha 24**.

⁵⁶⁸ Symbolika zahrady, a především zahrady rozkvetlé, měla v lidových modlitebních knihách svůj smysl, jak stojí v předmluvě tisku *Zahrádka duše* z r. 1629: „Předně, že v [modlitební knize], jakožto v nějaké rozkošné zahradě, velmi krásní, milostní a vonní kvítkové se nacházejí, totižto rozličné modlitby o Kristu Pánu... Druhá příčina jest ta, že každodenné a ustavičné cvičení naše v modlitbách jest ta pravá zahrada, do které nebeský ženich Kristus Pán velí choti své, to jest každé věrné křesťanské duši, vcházeti...“ – cit. podle POŠ, J., ŠIMKOVÁ, A. a kol. *Růžová zahrádka*, s. 59.

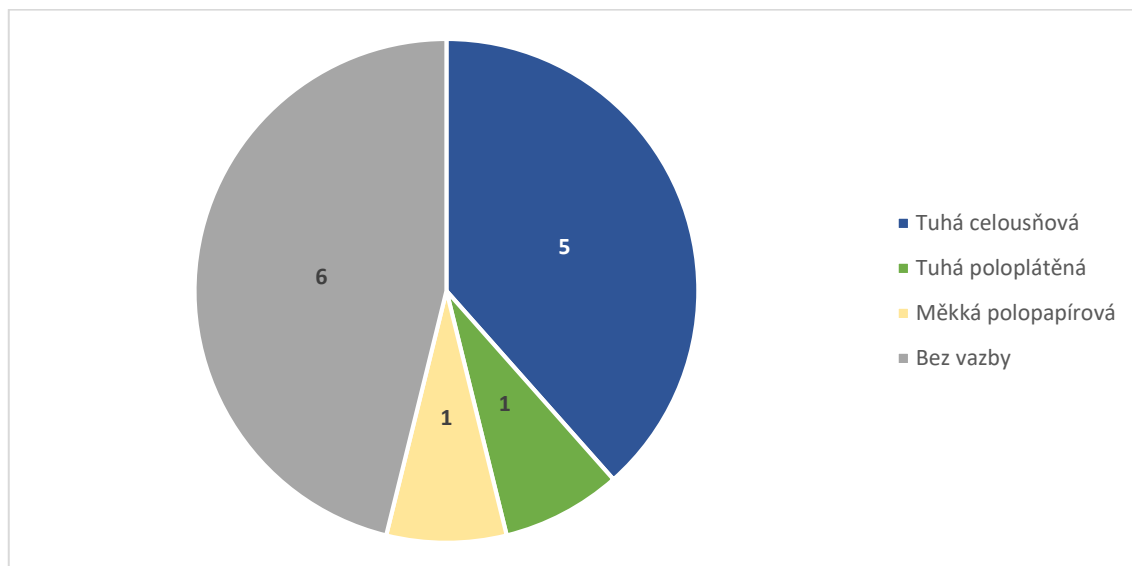
⁵⁶⁹ Viz HALL, J. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, s. 425.

⁵⁷⁰ Jde o sign. ZK L 03001_PEC, ZK L 03002_PEC, ZK L 03004_PEC, ZK L 03006_PEC, ZK L 03007_PEC, ZK L 03008_PEC, ZK L 03012_PEC a ZK L 03013_PEC.

⁵⁷¹ Sign. ZK L 03001_PEC, ZK L 03002_PEC a ZK L 03013_PEC.

⁵⁷² Zejm. krásná polousňová vazba zdobená aplikací skleněných korálků (sign. ZK L 01713_PEC), vazby bohatě zdobené zlacením či slepotiskem (např. sign. ZK L 01717_PEC či ZK L 01754_PEC).

Graf 10 Druhy vazeb rukopisů podle funkčního materiálu i tuhosti

Celkem z pěti celousňových vazeb dekorem vyniká nad ostatní ta, jíž jsou opatřeny německé modlitby *Kurz und gut Catholisches Meß-Büchlein* z druhé poloviny 18. století. Hnědý usňový povrch desek zdobí zlacený rámeček z dvojlinky doprovázený rostlinnou ornamentikou – větévkovými úpony podél linek a z rohů rámečku vystupujícími jednoduchými rozkvetlými kvítky. Uvnitř rámečku na přední desce se nachází v souvislosti s proveniencí zmíněné supralibros, zlacený monogram „W. K.“, na zadní desce stejnou technikou „I. K.“⁵⁷³

Usňové vazby ostatních rukopisů se omezují na prostý slepotiskový dekor v podobě linek utvářejících na deskách rámeček,⁵⁷⁴ případně dochází k dynamizaci hřbetu prostřednictvím falešných vazů.⁵⁷⁵ Desky modlitební knížky *Tägliche Andachts ubungen zum gebrauch der Aller durchläuchtigsten Königin zu Hungarn u. boheim* původně uzavírala dvojice kovových spon, z níž však dodnes zbyla jen torza.⁵⁷⁶

Ani u rukopisů nemůžeme zcela bez povšimnutí přejít nádherné a všemi barvami hrající zušlechtěné papíry, které jsou v tomto případě použity výhradně ke zkrášlení předsádek, a to u třech exemplářů. U německých modliteb *Kurz und gut Catholisches Meß-Büchlein* z druhé poloviny 18. století je to krásný mramorovaný (máčený) šestibarevný papír – objevuje se postupně černá, hnědá, bílá, žlutá, modrá a nakonec červená.⁵⁷⁷ Snad nejkrásnější ukázkou tištěného papíru z celé analyzované části knihovního fondu spatříme na zbytcích předsádky modliteb *Andacht zur Verehrung der*

⁵⁷³ Sign. ZK L 03003_PEC.

⁵⁷⁴ Sign. ZK L 03006_PEC a ZK L 03010_PEC.

⁵⁷⁵ Sign. ZK L 03007_PEC a ZK L 03010_PEC.

⁵⁷⁶ Sign. ZK L 03007_PEC.

⁵⁷⁷ Sign. ZK L 03003_PEC. Viz **Obrazová příloha 29**.

Jesu Christi z r. 1825. Decentní, ale libá kombinace modrých a pastelově růžových útvarů vytváří kosočtverce proložené květinovým a křížkovým motivem.⁵⁷⁸ Posledním příkladem zušlechtěného papíru na předsádkách zámeckých rukopisů je prostý, ale estetickou funkci dobře plnící modře natíraný a následně voskovaný papír u popisu *Wyborných duchownjch cwičenj w prawém křestianském obcowánj* z první půli 19. století.⁵⁷⁹

Fyzický stav třinácti rukopisných knih je bohužel celkově špatný, jako „dobrý“ nebyl konstatován ani u jediného exempláře. Téměř ve všech třinácti případech se setkáme alespoň s mechanickým opotřebením, které u dvou českých a jedné německé modlitby vedlo k rozpadajícímu se knižnímu bloku vlivem částečné nebo úplné absence vazby. V polovině případů jsou knihy dochovány defektně (chybí nejčastěji titulní list,⁵⁸⁰ krajní listy knižního bloku), u devíti rukopisů pozorujeme napadení červotočem (zdá se, že však již neaktivním), ovšem žádný není napaden plísní.

Důvodů, které ke špatnému stavu dochování vedly, bylo jistě vícero. Nezbyvá než poukázat na fakt, že všechny rukopisné exempláře pocházejí – jak již bylo řečeno – z knihovny hradu Pecka. Stejně jako v případě odtud pocházejících tisků platí i pro rukopisy, že byly zjevně dlouhodobě uloženy v nevyhovujících podmínkách a zcela očividně nebyly podniknuty žádné kroky ke konzervaci, natož k restaurátorskému zásahu, který by si jistě jako nejhodnotnější část knihovního fondu (spolu se starými tisky) zasluhovaly. Více než u analyzovaných mladších tisků zde vyvstává naléhavá potřeba, aby materií prohlédl restaurátor a určil další postup.

Pod žalostný stav rukopisů se nepochybně podepsal ještě jeden faktor – nejenže je jejich větší polovina řádově o desítky let starší než v rámci této práce analyzované tisky, rukopisné knihy navíc nesou mnohem větší stopy mechanického opotřebením v důsledku jejich častého, v některých případech jistě každodenního užívání.

Třináct rukopisných exemplářů je jen nepatrnou částí knihovního fondu SZ Litomyšl. Je to jistě dáno i tím, že lidové rukopisné knihy byly jednak obecně méně častým knižním materiálem, jednak se – ty náboženské – užívaly pověrečně, když byly

⁵⁷⁸ Sign. ZK L 03008_PEC. Viz **Obrazová příloha 31**.

⁵⁷⁹ Sign. ZK L 03009_PEC.

⁵⁸⁰ Častá absence titulních listů může být umocněna i tím, že právě titulní listy lidových rukopisů bývají nejbohatěji zdobené. Nepoučený čtenář, který neměl ke knize osobní vztah, pak snadno mohl propadnout pokušení a kolorovaný titul vytrhnul. Ten pak nejspíše – jako malou jednotlivinu ležící roky zaprášenou v kredenci – potkal smutný, fatální osud.

umíst'ovány na půdy lidových stavení, aby je chránily, nebo když byly společně s jejich majitelem pohřbívány. Ty zachované se navíc často setkávaly s neúctou mladých nebo je provázel osud „nepotřebných krámů“, nezasluhujících než vyhození.⁵⁸¹ I v tom můžeme spatřovat jeden z důvodů jejich špatné kondice v současnosti.

⁵⁸¹ POŠ, J., ŠIMKOVÁ, A. a kol. *Růžová zahrádka*, s. 11.

5. Katalogizace knihovního fondu

Zcela klíčovou a nejpřínosnější část práce tvoří katalogizace knihovního fondu knihovny Státního zámku Litomyšl. Sestavení katalogu největší části tisků a všech třinácti rukopisných exemplářů znamená pokračování ve zpřístupňování zámecké knihovny pro veřejnost, pro její využití k badatelským účelům a v průzkumu knihovního fondu vlastněného Národním památkovým ústavem, jenž katalogizací získává lepší povědomí a přehled o obsahu jedné ze svých sbírek.

K pořádání knihovny jako jediného, nového a organického celku bylo přikročeno z toho důvodu, že knihovní fond sestává ze značného množství více či méně fragmentárně dochovaných knihoven různých původců,⁵⁸² které však pro své neúplné dochování i pro neexistenci originálních katalogů neumožňují rekonstrukci původního uspořádání. Vzhledem k faktu, že Národní památkový ústav nezamýšlí knihovnu rušit, dělit či přesouvat a že v podstatě neexistuje možnost navrácení jednotlivých částí knihovního fondu jejich historickým původcům, nebylo by ani takové retrospektivní řazení účelné. Knihovna Státního zámku v Litomyšli je tedy v naší současnosti kompaktním celkem a takto je třeba na ni také nahlížet.

Nově přiřazené signatury zachovávají kontinuitu s první etapou katalogizace knihovny na podzim roku 2016 – katalogem starých tisků – a to samozřejmě jak v číslování, tak ve svém tvaru. Schéma signatury je *ZK L x*, přičemž *ZK L* je zkratkou sousloví *zámecká knihovna Litomyšl* a *x* je pětimístné číslo od 00198 do 03013.⁵⁸³ Pokud je příslušný exemplář konvolutem, nachází se za pětimístným číslem znak / a číslo *y* udávající číslo přívazku (např. *ZK L 00998/1*, *ZK L 00998/2* atd.). Jediným přidaným prvkem u signatur oproti katalogu starých tisků je případný údaj jasně identifikující původce, tedy původního vlastníka knihy (např. *ZK L 00861_PEC*, *ZK L 00955/1_REÁL*).⁵⁸⁴ Tento údaj je však v signatuře uveden pouze v případě těch původců, od kterých pocházejí největší části litomyšlské zámecké knihovny. Jedná se o částečné zohlednění provenienčního principu v pořádání knihovního fondu, kde však dominují principy jiné.

⁵⁸² K tomu podrobněji v kapitolách 2. *Dějiny knihovního fondu* a 3.6 *Provenience*.

⁵⁸³ Mezi posledním signaturním číslem v katalogu tisků a prvním signaturním číslem v katalogu rukopisů je ponechána rezerva pro katalogizaci zbývajících tisků, případně pro další přírůstky. Posledním signaturním číslem v katalogu tisků je sign. *ZK L 01803*, prvním signaturním číslem v katalogu rukopisů sign. *ZK L 03001*.

⁵⁸⁴ Komplettní seznam zkratk původců užívaných v signaturách je jako **Textová příloha 2** součástí této práce.

Pokud jde o fyzické řazení knižních exemplářů v knihovně, jsou jednotlivé svazky umístěny celkem v šesti, resp. dvanácti⁵⁸⁵ knihovních skříních s policemi a s prosklenými dvířky. Pro účely pořádání knihovny byly tyto skříně očíslovány I–XII, přičemž skříně jsou umístěny na sobě po dvou. Horní jsou číslovány lichými čísly, spodním přináležejí čísla sudá. Spodní knihovní skříně nejsou prosklené v celé výšce, nejnižší police je vždy zakryta dřevěným polem dvířek. Knihy jsou v jednotlivých skříních řazeny vzestupně od ZK L 00001 ve skříně I až po ZK L 03013 ve skříně XI. Defektní či velkoformátové svazky náležející dle signatury do příslušné dvojice nad sebou umístěných skříní jsou z estetických i bezpečnostních důvodů uloženy ve spodní polici dolní skříně, mimo zraky návštěvníků.⁵⁸⁶

5.1 Komentář ke katalogu tisků

Výsledkem druhé etapy katalogizace litomyšlské zámecké knihovny, probíhající od léta 2018 do podzimu 2019, bylo sestavení katalogu největší části tisků.⁵⁸⁷ Ze zpracovaného vytčeného celku poměrně jasně vyčnívá několik tematických kategorií, podle kterých je katalog členěn na pět skupin – 1. normativní tisky, 2. odborná literatura a příručky, 3. beletrie, 4. náboženské tisky a 5. ostatní tisky. Do skupiny normativních tisků jsou řazeny polooficiální i oficiální sbírky právních předpisů a jejich rejstříky, jednotlivé právní předpisy či sbírky a rejstříky soudních rozhodnutí, náležejících do právního systému. Ve skupině odborných tisků nacházíme odborné příručky, slovníky a encyklopedie, vědecké monografie, vzhledem k vysokému zastoupení školních institucí coby původců knih i četné učebnice a z hlediska své edukační funkce jsou do této kategorie zařazeny i čítanky. Kromě beletrie a děl s náboženskou tematikou, což jsou skupiny zpravidla dobře určitelné, se v knihovním fondu nacházejí tisky obtížněji zařaditelné. Jedná se především o tištěné kalendáře, výroční publikace s žánrově nejednotným obsahem nebo úřední schematismy a podobné příručky. Tyto knihy jsou řazeny do skupiny ostatních tisků.

⁵⁸⁵ Každá skříň sestává ze dvou pevných částí stojících na sobě. Proto je těžké říci, zda počet skříní je šest, nebo dvanáct.

⁵⁸⁶ Defektní exempláře jsou zpravidla zabaleny v pH neutrálním papíře a opatřeny signaturou napsanou obyčejnou tužkou na tomto obalovém materiálu.

⁵⁸⁷ Stranou bylo ponecháno asi 200 knižních exemplářů, v drtivé většině periodik (zejm. svázané časopisy a noviny). Tato část čeká na třetí etapu katalogizace.

V několika ojedinělých případech se v konvolutu nacházejí přívazky z rozdílných tematických skupin. Z důvodu přehlednosti se všechna signaturní čísla daného svazku řadí do tematické skupiny podle prvního přívazku.⁵⁸⁸

Stejně jako v případě katalogu starých tisků byl i zde použit chronologický princip řazení, a to v rámci každé kategorie. Knihy jsou tedy v jednotlivých kategoriích řazeny vzestupně podle roku vydání, výjimku tvoří pouze ucelené řady.⁵⁸⁹ V případě shodného roku vydání je pořadí tisků určeno alfabetycky podle příjmení autora (je-li tisk anonymní, tak podle prvního *propria*⁵⁹⁰ v názvu díla). Tisky, u kterých se nepodařilo rok vydání určit, jsou řazeny na konci příslušné skupiny, a sice podle zmíněných abecedních pravidel.

Na základě doporučení odborných pracovníků Oddělení zámeckých knihoven Národního muzea zajistit konvertibilitu katalogizačního záznamu s katalogizačním programem užívaným Oddělením zámeckých knihoven byl katalog zpracováván v tabulkovém editoru MS Excel tak, aby byla taková převoditelnost v případě budoucí potřeby možná.⁵⁹¹ Výsledná podoba katalogizačního záznamu má však textovou, přehlednou a poměrně stručnou a jednoduchou strukturu, převzatou s drobnými obměnami z katalogu starých tisků. Tato struktura se ukázala jako plně využitelná i pro tisky novější, navíc tím byla zachována kontinuita s první etapou katalogizace, kdy byly základem pro tvorbu katalogizačního záznamu především příručka *Pravidla jmenné katalogizace starých tisků, prvotisků a rukopisů*,⁵⁹² norma ISBD(A) (mezinárodní bibliografický starých tisků a prvotisků)⁵⁹³ i podoba katalogů historických knihovnických fondů sestavovaných v rámci jiných kvalifikačních prací.

Ve srovnání s katalogy historických knihoven⁵⁹⁴ vznikajícími v rámci kvalifikačních prací na území České republiky sleduje popis jednotlivých signaturních

⁵⁸⁸ Jedná se o sign. ZK L 00897/2_PEC, ZK L 00903/2_PEC, ZK L 00919/2_PEC, ZK L 00919/3_PEC, ZK L 01236/2_REAL a ZK L 01451_PEC.

⁵⁸⁹ Zejména řady slovníků, encyklopedií, sbírek zákonů, ale i souborně vydaná beletristická díla.

⁵⁹⁰ Tj. podstatné jméno nebo číslovka.

⁵⁹¹ Původní požadavek vedoucího Oddělení zámeckých knihoven Knihovny Národního muzea PhDr. Petra Maška zpracovávat záznamy v textovém editoru po řadě byl shledán v našem případě nevyhovujícím z hlediska praktického (přílišná délka záznamů, jejich nepřehlednost) i estetického. Proto je součástí práce jako **Textová příloha 1** webový odkaz na katalog zpracovaný v tabulkovém editoru, který je možné převést v editoru textovém na prostý text, konvertibilní s katalogizačním programem užívaným Oddělením zámeckých knihoven.

⁵⁹² HORÁK, František, URBÁNKOVÁ, Emma, WIŽDÁLKOVÁ Bedřiška. *Pravidla jmenné katalogizace starých tisků, prvotisků a rukopisů*. Praha: SPN, 1971.

⁵⁹³ International Federation of Library Associations and Institutions. ISBD(A): *International Standard Bibliographic Description for Older Monographic Publications (Antiquarian)*. Dostupné z: <https://archive.ifa.org/VII/s13/pubs/isbda2.htm> (cit. 2020-01-03).

⁵⁹⁴ V současné době už jsou jen zřídka v rámci kvalifikačních prací zpracovávány zámecké knihovny, proto poskytnou lepší srovnávací materiál práce zabývající se katalogizací historických knihoven církevní proveniencí, zejm. farních, resp. klášterních. Na této půdě znamenají obrovský přínos práce vedené Janou

jednotek v našem katalogu více méně totožné kategorie, byť občas v odlišném pořadí či s jinou mírou podrobnosti.⁵⁹⁵ Objevují se i drobné nuance v užití terminologii, zejména typografické⁵⁹⁶ nebo knihařské.⁵⁹⁷

V záhlaví každého katalogizačního záznamu je uveden **autor** příslušného díla, a to ve formátu *Příjmení, Jméno*. Je-li dílo anonymní, případně pokud se nepodařilo autora určit, je na tomto místě uvedena počáteční část titulu do prvního propria v názvu. Druhým údajem v záhlaví je **signatura**, o níž bylo pojednáno výše. Následuje **název** díla, který je důsledně transliterován. V případě příliš dlouhého názvu (zejména u tisků staršího data vydání) mohou být vynechány nepodstatné a smysl celého titulu nepozměňující úseky a případné krácení je vždy naznačeno třemi tečkami. V některých ojedinělých případech se nepodařilo určit konkrétní titul, na místě názvu je proto v hranatých závorkách uveden alternativní název vystihující obsah díla. **Vydavatelské údaje** jsou také vždy věrně transliterovány. Pokud některý z nich chybí, je uvedeno v případě místa vydání *s. l.* (sine loco), v případě jména vydavatele *s. n.* (sine nomine) a v případě roku vydání *s. a.* (sine anno). V případě užití římských číslic u roku vydání je navíc v hranatých závorkách uveden přepis arabskými číslicemi. U některých defektních tisků se nepodařilo určit konkrétní vydání, vydavatelské údaje jsou proto vynechány. **Rozsah** uvedený u katalogizační jednotky respektuje způsob kolace daného tisku, tedy je-li tisk paginován, pak je uveden rozsah ve stranách (*s.*), v případě foliace je uveden počet listů (*l.*), pokud jsou číslovány sloupce, je rozsah uveden též ve sloupcích (*sl.*). Počet nečíslovaných stran či listů je vepsán na příslušném místě v hranatých závorkách. Pokud se jedná o defektní, nekompletně dochovaný tisk, nachází se za záznamem rozsahu poznámka *zach.* (zachováno / zachovaných). **Rozměr** knihy je v katalogu tisků uveden na prvním místě podle složení archu papíru (v naprosté většině 8°, dále 4°, 12°, zcela

Oppeltovou (z litomyšlského regionu jmenujme HOLBOVÁ, Š. *Děkanská knihovna v Litomyšli a STRÍTESKÁ, Jarmila. Geneze, historie a skladba farní knihovny v Dolním Újezdě*. Olomouc, 2010. Bakalářská práce. Univerzita Palackého, Filozofická fakulta). Tyto práce se přidružují při popisu tisků téměř výhradně normy ISBD(A).

⁵⁹⁵ Zcela v souladu s vytčenými cíli této práce je zvláštní pozornost věnována grafické výzdobě, z které mimochodem citované práce užívající normu ISBD(A) vydávají signety, které popisují zvlášť.

⁵⁹⁶ Často se kupř. setkáváme s nesprávným určením písma sazby, zejména s velice nepravidelným rozlišováním novogotických tiskovým písem švabachu a fraktury.

⁵⁹⁷ Zde jsou myšleny hlavně pojmy související obecně s vazbou (vyhýbáme se pojmem jako prkénková vazba aj.) a jejími pokryvovými materiály (zejm. neužíváme pojmu kůže, nýbrž useň).

výjimečně 2°),⁵⁹⁸ vždy potom v hranatých závorkách v cm s přesností na 0,5 cm, a to zásadně v pořadí výška × šířka. Tloušťka svazků nebyla zjišťována.

Další sledovanou kategorií je **vazba** knihy. Ta je popsána v první řadě podle užitého funkčního materiálu (tj. materiálu užitého na hřbetu; v drtivé většině se jedná o vazby plátěné a usňové), následuje v závorce údaj o pokryvovém materiálu desek se stručným popisem barevnosti, resp. dekorativních prvků a za závorkou se nachází obdobný popis pokryvu hřbetu. Rozlišeny jsou rovněž tuhé a měkké vazby. V knihovním fondu se nachází velká většina tuhých vazeb, proto není-li typ vazby z hlediska tuhosti uveden, jedná se vždy o vazbu tuhou. Naopak v případě měkkých vazeb, kterých je menšina, se vždy nachází před materiálovým určením i určení tuhosti, tedy slovo *měkká* (vazba).⁵⁹⁹ Kategorie **fyzický stav** nepřináší jednotnou měřitelnou škálu hodnocení fyzické kondice svazku, nýbrž obsahuje popis konkrétních defektů – případná mechanická poškození, zašpinění, napadení plísní nebo červotočem. Podrobně je popsána **grafická výzdoba** díla, kam jsou řazeny v první řadě ilustrace, frontispisy, ale i viněty nebo signety (resp. loga). Grafická technika je uvedena, pokud je její určení možné a účelné.⁶⁰⁰ U ilustrací se rovněž nachází informace o jejich velikosti a alespoň jejich obecný tematický popis. V případě celostránkových ilustrací je uvedeno jejich přesné umístění v díle a není-li jich více než pět, je popsána každá ilustrace zvlášť. Frontispisy, graficky pojednané předtituly, titulní strany a signety (loga) jsou popsány vždy. Je-li ilustrace nebo jiný grafický prvek signován, je tato skutečnost uvedena společně s transliterací dané signatury. Informace o ozdobných linkách, iniciálách či rámcích bez výtvarných, uměleckých ambic nejsou zpravidla uvedeny.

Důležitou kategorií je i **provenience**. Zde jsou uvedeny všechny vlastnické poznámky (otisky razítek včetně použité barvy, nalepené štítky, rukopisné vlastnické poznámky, věnování aj.) nacházející se v daném díle, a to s jejich přesným umístěním.

⁵⁹⁸ U nejmladších tisků z 20. století je v zájmu zachování jednotnosti uveden rovněž formát podle složení archu, a to v hranatých závorkách.

⁵⁹⁹ Příslušná terminologie (např. kůže × useň; celo-, polo- papírová/usňová vazba; tuhá × měkká vazba apod.) byla užita na základě ĎUROVIČ, M. a kol. *Restaurování a konzervování archiválií a knih* a LANGEROVÁ, J. *Ilustrovaný slovník knihařské terminologie a termínů používaných v restaurování*.

⁶⁰⁰ U moderních tisků (pod tímto pojmem zde rozumíme tisky z doby, kdy našly uplatnění polygrafické techniky, tedy zhruba od poč. 20. století) většinou technika uvedena není, neboť je z důvodu užití průmyslového hlubotisku jednak obtížně zjištělná, jednak její určení není ani příliš účelné. Informace o užití grafické technice je tedy uvedena tam, kde se jedná o grafické techniky v tradičním smyslu. – viz BARTAK, Jan. *Z dějin polygrafie*. Praha: Votobia, 2004. ISBN 80-7220-203-0. Za ochotnou pomoc s určováním grafických technik děkuji Mgr. Zuzaně Soukupové z Fakulty restaurování Univerzity Pardubice, v některých případech bylo užito práce JANSKÁ, Petra. *Rozpoznání a optické porovnání grafických a polygrafických technik*. Litomyšl, 2010. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování.

Všechny texty jsou věrně transliterovány. Náleží sem i čtenářské poznámky, jejichž výskyt je však pouze zmíněn.⁶⁰¹ Doslovně a s jejich přesným umístěním v tisku jsou zaznamenány i **staré signatury**. Následuje **informace o barvě tisku**,⁶⁰² **písmu**, jímž je text vysázen,⁶⁰³ a **jazyku** díla.⁶⁰⁴ Dále katalogizační záznam eviduje případné **přílohy**. Pokud má příloha svůj název, je tento transliterován, jinak je alespoň řečeno, o jaký druh přílohy se jedná (obrazová příloha,⁶⁰⁵ tabulka, mapa apod.). Vždy je však uvedeno umístění příloh v knize. Nakonec je poznamenáno, jsou-li v díle **vložené dokumenty**, resp. jiné předměty,⁶⁰⁶ jejichž popis se řídí obdobnými pravidly jako popis příloh. Zde se nejčastěji jedná o dopisy, obálky, katalogizační lístky nebo i drobné tisky.

Jakékoli doplněné chybějící informace (nejčastěji autor, titul a vydavatelské údaje) zjištěné z daného tisku jsou uvedeny v kulatých závorkách, informace zjištěné z literatury a jiných zdrojů jsou uváděny v závorkách hranatých.

Tabulka 1 Schéma katalogizačního záznamu tisku

Autor / popř. první slovo titulu	Signatura
Titul.	
Místo vydání (popř. s. l.), vydavatel / tiskař (popř. s. n.), rok vydání (popř. s. a.). Rozsah. Rozměr.	
<i>Vazba. Fyzický stav. Grafická výzdoba. Provenience. Staré signatury. Barva tisku. Písmo. Jazyk. Přílohy. Vložené dokumenty.</i>	

5.2 Komentář ke katalogu rukopisů

Druhým produktem katalogizace knihovního fondu se stal malý katalog všech třinácti rukopisných exemplářů. Jakkoli vzbuzuje jejich počet – v porovnání s počtem tisků – dojem nepatrnosti, je rukopisný materiál materiálem odlišným a jako takový si zaslouží zvláštní pozornost a samostatný – byť velmi krátký – soupis.

Struktura katalogizačního záznamu rukopisů byla v podstatě (pouze s drobnými obměnami popsanými níže) převzata z *Repertoria rukopisů 17. a 18. století v muzejních*

⁶⁰¹ V případě provenience se opět odchylujeme od úzu výše citovaných prací poskytujících katalog zpracovaný podle ISBD(A), kde jsou jako zvláštní kategorie popsány supralibros, exlibris a čtenářské poznámky. Naopak všechny vlastnické i čtenářské poznámky chápe jako jedinou kategorii pod názvem provenience např. práce MRŇA, Jaroslav. *Bibliotheca parochiae magnomesericensi. Historie, rozbor a soupis rukopisů a starých tisků farní a děkanské knihovny ve Velkém Meziříčí*. České Budějovice, 2012. Rigorózní práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, s. 141.

⁶⁰² V naprosté většině černá, spíše výjimečně a u starších, zejm. náboženských tisků červená. Jiné barvy tisku nebyly zjištěny.

⁶⁰³ Příslušná typografická terminologie (především názvy písem jako antikva, italika, grotesk aj.) byla užita zejm. podle MUZIKA, F. *Krásné písmo ve vývoji latinky II*, 2005.

⁶⁰⁴ Jazykovou skladbou knihovního fondu se podrobněji zabývá kapitola 3.2 *Jazykový rozbor*.

⁶⁰⁵ Popis případné obrazové přílohy se řídí pravidly pro popis grafické výzdoby.

⁶⁰⁶ Jinými předměty mohou být myšleny například i vylišované části rostlin – k tomu stručně v kapitole 3.8.2 *Kouzlo vložených předmětů a dokumentů*.

sbírek v Čechách,⁶⁰⁷ které popis každé rukopisné jednotky dělí do tří částí. Záhloví obsahuje fyzický popis exempláře – užitý materiál, dataci, počet stran nebo listů, údaje o vazbě, rozměry exempláře, evidenci provenienčních záznamů a staré signatury. Následuje titul díla a bližší popis rukopisu – jeho charakteristika, použitý jazyk, datace, obsah a rozsah textu, počet písarů, případné textové doplňky, výtvarná výzdoba vč. signatur, zhodnocení fyzického stavu rukopisu, informace o prázdných listech a vložených textech.

Především v zájmu zachování terminologické a formální integrity se sestaveným katalogem tisků došlo k několika dílčím změnám oproti úzu popisu rukopisů v *Repertoriu*. Každý katalogizační záznam rukopisné jednotky začíná vpravo nahoře **signaturou** v podobě, kterou jsme uvedli výše.⁶⁰⁸ Následuje kategorie **psací látka**,⁶⁰⁹ přičemž v našem případě se jedná vždy o papír. **Datace** uvedená v záhlaví záznamu není doslovná z textu, jedná se o vrocení ve formátu konkrétního letopočtu, případně uměle vymezeného časového rozsahu. Pro kategorie **rozsah**, **popis vazby**, **rozměr**, **provenience** a **staré signatury** platí stejné zásady jako v případě tisků. To znamená, že u popisu vazby se tedy vzdalujeme praxi užití v *Repertoriu*, kde je vazba primárně určena materiálem desky (dřevo, dýha, lepenka), zatímco v našem případě se řídíme funkčním pokryvovým materiálem, tak jak zaznělo v komentáři ke katalogu tisků společně s dalšími zásadami terminologie, která se liší od té v *Repertoriu*.⁶¹⁰ Rovněž u popisu způsobu kolace jsou namísto latinských zkratk f. (folio), resp. p. (pagina) užity zkratky českých ekvivalentů l. (list), resp. s. (strana).

Katalogizační záznam pokračuje **titulem**, který je v uvozovkách věrně transliterován, předchází mu určení konkrétního místa v rukopisu, kde se titul nachází. V případě absentujícího titulu je uveden uměle vytvořený titul v češtině s připojením alespoň rámcové datace.

V poslední části je uvedena rámcová **charakteristika rukopisu**, užitý **jazyk** (popřípadě jazyky), **informace o dataci**, obsahující její případnou úplnou transliteraci z rukopisu vč. odkazu na její umístění v knize, dále **obsah a rozsah vlastního textu**,

⁶⁰⁷ LINDA, Jaromír a kol. *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách. I/1 A–F*. Praha, 2003, s. xvii. Repertorium samo vychází ze Zásad popisu rukopisů (Zásady popisu rukopisů. In: *Sborník Národního muzea*, řada C – Literární historie, XXVIII, 1983, č. 2, s. 49–94.).

⁶⁰⁸ Pořadové číslo exempláře v rámci Repertoria, umístěvané vlevo nahoru, je logicky vynecháno.

⁶⁰⁹ Užití paleograficky, resp. kodikologicky správnějšího pojmu „psací látka“ namísto pojmu „materiál“ je čistě formální záležitostí, neboť jej uvádíme pouze v této kapitole. Informace o psací látce není ve vlastním katalogu nijak uvozena. – srov. HLAVÁČEK, I., KAŠPAR, J., NOVÝ, R. *Vademecum pomocných věd historických*, s. 37–40 a 276–277.

⁶¹⁰ K užití terminologii viz pozn. 599.

počet písařů, popis výtvarné výzdoby, fyzický stav, dále zda exemplář obsahuje **prázdné listy** či **vložené texty** s jejich případným umístěním v rukopise. Na rozdíl od *Repertoria* je před informací o počtu písařů navíc **údaj o užitém typu písma⁶¹¹ a barvě textu**.

Tabulka 2 Schéma katalogizačního záznamu rukopisu

Signatura
Psací látka, datace, rozsah, popis vazby, rozměry vazby, provenience, staré signatury. umístění titulu: „Titul.“ Charakteristika rukopisu, jazyk, datace, obsah a rozsah textu, písmo, počet písařů, výtvarná výzdoba, fyzický stav, prázdné listy, vložené texty.

⁶¹¹ Paleografická terminologie užitá na základě HLAVÁČEK, I., KAŠPAR, J., NOVÝ, R. *Vademecum pomocných věd historických*, s. 61–97.

Závěr

Litomyšlský zámek, renesanční perla na našem území, byl od svého vzniku ve druhé polovině 16. století přirozeným centrem kultury. Šlechtické bibliotéky, představující neodmyslitelnou součást kulturního dědictví, se zde sice vyskytovaly, ovšem do dnešních dob v Litomyšli nepřetržily. Přesto můžeme v zámecké expozici spatřit knihovnu, jež je však zcela novým útvarem, vzniklým ve druhé polovině 20. století. Tato doba byla pro litomyšlský zámek obdobím dynamických změn, kdy se – ve vlastnictví československého státu – stal svozovým objektem pro mobiliář z jiných hradů a zámků. Působilo zde několik institucí a zámek se navíc plnil množstvím sváženého nábytku, obrazů i knih. Právě knihy a části knihovních celků, pocházející od nejrůznějších původců, se na litomyšlském zámku vršily, aby daly následně vzniknout nynější knihovně.

Průzkum archivních pramenů ukázal, že dovršení geneze knihovny je mnohem pozdější, než se původně předpokládalo. Zdá se totiž, že četné pozůstatky různých knižních svozů, fragmenty jiných knihovních celků na zámku uložené či pozapomenuté, a konečně i jednotlivé svazky, které se dostaly na objekt spletitými cestami, se v polovině 90. let spojily s knihovnou hradu Pecka, přivezenou sem tehdy památkovou správou. Práce přinesla ucelené zpracování dějin knihovního fondu, přesto by si však toto téma zasloužilo v budoucnu ještě bližší pozornost, zejména pokud se týká dosud nevysvětleného způsobu, kterým se dostala na litomyšlský zámek největší část současné knihovny pocházející z Městské reálné školy v Litomyšli a některé další celky.

Pokud jde o analýzu vytčené části knihovního fondu, nepřinesla sice nečekané velkolepé objevy, na druhou stranu upozornila na některé zajímavé tituly, na jejich mnohdy kvalitní grafickou výzdobu či nádherné knižní vazby, produkty poctivého, částečně již pozapomenutého řemesla. Mimořádný význam pak má fond třinácti rukopisů, jehož průzkum ukázal, že obsahuje cenné lidové modlitby s kresebnými ilustracemi, hodnotnými doklady lidové tvořivosti. Nejen to. Byl objeven rovněž rukopisný kancionál, který, datován přibližně druhou polovinou 17. století, by si zaslouhoval zvláštní pozornost budoucích badatelů, zejména z řad muzikologů a historiků literatury.

Analýza fyzického stavu knih také naléhavě upozornila na havarijní stav nejvzácnějších exemplářů v knihovně uložených. Týká se to obzvláště rukopisů, představujících nejhodnotnější část knihovního fondu, a obecně pak svazků pocházejících z hradu Pecka.

Především však díky sestavení katalogu většinové části tisků a fondu rukopisů je knihovní fond z naprosté většiny zpracovaný a připravený k případnému badatelskému využití. Národní památkový ústav, jakožto vlastník knihovny, má navíc opět o něco lepší, nyní již téměř kompletní, přehled o jedné ze svých sbírek.

Snad tato práce potvrdila, že knihovna SZ Litomyšl má již své pevné místo mezi jinými litomyšlskými knihovnami evidujícími historický knižní materiál. Pochopitelně a právem stojí sice ve stínu historicky i tematicky zajímavější a mnohem větší knihovny bývalé piaristické koleje nebo tzv. děkanské knihovny litomyšlského proboštství, jakož i knihovny Regionálního muzea v Litomyšli. Představuje přesto nesporně zajímavý celek, byť značně nesourodý a tematicky roztržštěný.

Práce na pořádání a studiu knihovny SZ Litomyšl je z mé strany službou milovanému rodnému městu a příspěvkem, byť nepatrným, k poodhalení jedné specifické části místní bohaté historie a snad i projevem místní kulturní tradice.

Seznam zkratk

c. k. / k. k.	císařsko-královský / kaiserlich-königlich
ep.	episkopát
ISBD	International Standard Bibliographic Description (Mezinárodní standardní bibliografický popis)
KNM	Knihovna Národního muzea
LGBI	Landesgesetzblatt (zemský zákoník)
MNV	místní národní výbor
NAP	Národní archiv v Praze
NKK	Národní kulturní komise (pro správu státního kulturního majetku)
NPF	Národní pozemkový fond
NUK	Národní a univerzitní knihovna
NV	národní výbor
OLK	okresní lidová knihovna
pont.	pontifikát
RGBI.	Reichsgesetzblatt (říšský zákoník)
s. a.	sine anno (bez roku)
s. l.	sine loco (bez místa)
s. n.	sine nomine (beze jména)
SH	státní hrad
sign.	signatura (u katalogizačních jednotek) / signováno (u grafik)
SOkA	státní okresní archiv
SPS	Státní památková správa
SZ	státní zámek
ÚDU AV ČR	Ústav dějin umění Akademie věd České republiky
zach.	zachováno / zachovaných
ZK L	zámecká knihovna Litomyšl

Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny

Knihovna Národního muzea, Oddělení zámeckých knihoven, sbírka dokumentace Národní kulturní komise a Státní památkové správy.

Národní archiv v Praze, fond Státní památková správa (1946–1963).

Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, mezifondová sbírka kronik.

Státní zámek Litomyšl. Knihovní fond Státního zámku Litomyšl.

Ústav dějin umění Akademie věd České republiky, v.v.i., Oddělení dokumentace, fond Národní kulturní komise (1947–1954).

V držení autora, písemné sdělení bývalé kastelánky hradu Pecka Věry Kociánové ze dne 9.5.2017.

V držení autora, písemné sdělení bývalé kastelánky hradu Pecka Věry Kociánové ze dne 29.4.2020.

Literatura

BALEKA, Jan. *Výtvarné umění. Výkladový slovník (malířství, sochařství, grafika)*. Praha: Academia, 1997. ISBN 80-200-0609-5.

BARTÁK, Jan. *Typografové. 1468–1939*. Praha: Naše vojsko, 1996.

BARTÁK, Jan. *Z dějin polygrafie*. Praha: Votobia, 2004. ISBN 80-7220-203-0.

BECKER, Udo. *Slovník symbolů*. Praha: Portál, 2002. ISBN 978-80-7367-284-3.

BOHTACOVÁ, Mirjam a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-131-0.

BOŠTÍK, Martin, VOSYKA, Stanislav. *Počátky festivalu Smetanova Litomyšl*. Litomyšl: Město Litomyšl, 2018. ISBN 978-80-904919-6-0.

ĎUROVIČ, Michal a kol. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2002. ISBN 80-7185-383-6.

FIDLEROVÁ, Alena, BEKEŠOVÁ, Martina a kol. *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách. II/1 K–L*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1459-5.

FIKARI, Robert. *Přehled grafických technik*. Praha: Práce, 1955.

HALL, James. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. Praha: Mladá Fronta, 1991. ISBN 80-204-0205-5.

HILMERA, Jiří. *Litomyšl. Státní zámek a památky v okolí*. Praha: STN, 1959.

HLAVÁČEK, Ivan, KAŠPAR, Jaroslav, NOVÝ, Rostislav. *Vademecum pomocných věd historických*. Praha: Svoboda, 1988.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan, DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2007. ISBN 978-80-7106-906-5.

- HOLBOVÁ, Šárka. *Děkanská knihovna v Litomyšli. Historie a inventář knihovního fondu včetně katalogu rukopisů a starých tisků*. Olomouc, 2009. Diplomová práce. Univerzita Palackého, Filozofická fakulta.
- HOLINKOVÁ, Lenka. *Architektura a urbanismus města Litomyšle v letech 1848–1948*. Pardubice, 2014. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická.
- HORÁK, František, URBÁNKOVÁ, Emma, WIŽDÁLKOVÁ Bedřiška. *Pravidla jmenné katalogizace starých tisků, prvotisků a rukopisů*. Praha: SPN, 1971.
- CHYBA, Karel. *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do r. 1860*. Praha: Památník národního písemnictví, 1966.
- JANSKÁ, Petra. *Rozpoznání a optické porovnání grafických a polygrafických technik*. Litomyšl, 2010. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování.
- JORDÁNOVÁ, Jana. *Reforma památkové péče v 50. a 60. letech*. Brno, 2018. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.
- KAŠPAR, Jaroslav. Uvedení humanistického písma do češtiny. *Archivní časopis* 24/1974.
- KAŠPAR, Jaroslav. *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím*. Praha: Státní pedagogická knihovna Komenského, 1987.
- KOCIÁNOVÁ, Věra a kol. *Novopacko. Hrad a městyš Pecka*. Nová Paka: Město Nová Paka, 2010. ISBN 978-80-260-1716-5.
- Kolektiv autorů. *Josef Kajetán Tyl. 1808–1856–2006–2008*. Praha: KANT pro AMU, 2007.
- KOLLMANN, Josef. Státní archivní škola. *Sborník archivních prací* 32/1982.
- LANGEROVÁ, Johana. *Ilustrovaný slovník knihařské terminologie a termínů používaných v restaurování*. Praha: Národní archiv, 2015. ISBN 978-80-7469-011-2.
- LEICHT, Johannes. *Heinrich Claß 1868–1953. Die politische Biographie eines Alldeutschen*. Paderborn: Schöningh, 2012. ISBN 978-3-506-99379-1.
- LINDA, Jaromír a kol. *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách. I/1 A–F*. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 978-80-246-1459-5.
- MACKOVÁ, Marie. Hřebečsko – region, který zmizel. In: *Evropa – kultura – region*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2001. ISBN 80-7194-330-4.
- MARTINEK, Radek. *Stavovský oděv katolického kněžstva a jeho zobrazení ve výtvarném umění. Historie – proměny – význam*. Praha, 2013. Doktorská disertační práce. Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta.
- MAŠEK, Petr. *Zámecká knihovna Žamberk* (v tisku).
- MIKULEC, Jiří. *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000. ISBN 80-7106-422-X.
- MIKULEC, Jiří. *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-3698-3.
- MRŇA, Jaroslav. *Bibliotheca parochiae magnomesericensi. Historie, rozbor a soupis rukopisů a starých tisků farní a děkanské knihovny ve Velkém Meziříčí*. České Budějovice, 2012. Rigorózní práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta.

- MUZIKA, František. *Krásné písmo ve vývoji latinky II*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2005.
- MŽYKOVÁ, Marie, ed. *Navracené poklady = Restitutio in integrum*. Praha: Pragafilm, 1994. ISBN 80-260-7811-X.
- Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Třetí díl (V – Bianchi)*. Praha, 1890.
- POŠ, Jan, ŠIMKOVÁ, Anežka a kol. *Růžová zahrádka. Rukopisné modlitební knížky 18. a 19. století. Sbírka Jana Poše*. Řevnice, Olomouc: Arbor vitae a Muzeum umění Olomouc, 2009. ISBN 978-80-87149-18-8.
- SKŘIVÁNEK, Milan. *Litomyšl 1259–2009. Město kultury a vzdělávání*. Litomyšl: Město Litomyšl, 2009. ISBN 978-80-254-5129-8.
- STROUHALOVÁ, Marcela. K pohybu knižních konfiskátů po roce 1945. *Knihovna: knihovnická revue*. 2017, 28(2), s. 5–19. ISSN 1801-3252. Dostupné z: <https://knihovnavue.nkp.cz/archiv/2017-2/recenzovane-prispevky/k-pohybu-kniznich-konfiskatu-po-roce-1945#36> (10.1.2020).
- STRÍTESKÁ, Jarmila. *Geneze, historie a skladba farní knihovny v Dolním Újezdě*. Olomouc, 2010. Bakalářská práce. Univerzita Palackého, Filozofická fakulta.
- ŠKARPOVÁ, Marie. Rukopisný kancionál jako svébytné hymnografické médium 17. a 18. století. Několik předběžných poznámek. In: *Acta universitatis Carolinae, Philologica 3 / Slavica Pragensia XLII*. Praha, 2014.
- The New Encyclopaedia Britannica. Micropaedia. Volume 9*. Chicago: Encyclopaedia Britannica, 2003.
- TOMAN, Prokop. *Nový slovník československých výtvarných umělců*. Ostrava: Výtvarné centrum Chagall, 1993.
- UHLÍKOVÁ, Kristina. *Národní kulturní komise 1947–1951*, Praha: Artefactum, 2004. ISBN 80-903230-8-1.
- ULBRÍKOVÁ, Lucia. *Zošľachtené papiere. Ich vývoj a použitie v knihe na príkladoch z fondu benediktínskej kláštornej knižnice v Broumove*. Litomyšl, 2017. Diplomová práce. Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování.
- VEČEŘE, Vít. *Knihovna Státního zámku Litomyšl. Historie, současnost a budoucnost knihovního fondu, analýza a katalogizace starých tisků*. Praha, 2017. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.
- VLNAS, Vít. *Jan Nepomucký. Česká legenda*. Praha: Mladá fronta, 1993. ISBN 80-204-0358-2.
- VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: Libri, 2006. ISBN 80-7277-312-7.
- WEISS, Petr a kol. *Sexuologie*. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2492-8.
- WEISSOVÁ, Nina. *Jan Ferdinand ze Schönfeldu jako osobnost 18. a 19. století*. Praha, 2005. Bakalářská práce. Katolická teologická fakulta, Univerzita Karlova v Praze.
- Zásady popisu rukopisů. In: *Sborník Národního muzea, řada C – Literární historie, XXVIII*, 1983, č. 2.

Právní předpisy

Dekret č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy.

Dekret č. 12/1945 Sb., o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa.

Vládní nařízení o reorganisaci státní památkové péče. Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=112&r=1951> (cit. 13.12.2019).

Zákon č. 137/1946 Sb., o Národních kulturních komisích pro správu státního kulturního majetku.

Internetové zdroje

120 let Vincentina aneb z Prahy do Šternberka. Šternberk, 2009. Dostupné z: http://www.vincentinum.cz/UserFiles/Obrazky_nove/Vincentinum_120let.pdf (cit. 10.3.2020).

Freedom of Information, Tate (online), Art Term, *Picturesque*, dostupné z: <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/p/picturesque> (cit. 2.5.2020).

Google. *Google Books*. Dostupné z: <https://books.google.cz/> (cit. 10.3.2020).

International Federation of Library Associations and Institutions. ISBD(A): *International Standard Bibliographic Description for Older Monographic Publications (Antiquarian)*. Dostupné z: <https://archive.ifla.org/VII/s13/pubs/isbda2.htm> (cit. 1.3.2020).

KPS – Databáze Knihopis. Dostupné z: <http://www.knihopis.cz/> (cit. 27.2.2020).

KRÁLÍK, Lukáš. *Český zemský zákoník*. Dostupné z: <https://www.pravniprostor.cz/clanky/ostatni-pravo/cesky-zemsky-zakonik> (cit. 12.2.2020).

KRÁLÍK, Lukáš. *Říšský zákoník a počátky formální publikace předpisů*. Dostupné z: <https://pravniciradce.ihned.cz/c1-66234290-rissky-zakonik-a-pocatky-formalni-publikace-predpisu> (cit. 11.2.2020).

Národní knihovna České republiky. *Souborný katalog České republiky*. Dostupné z: <http://www.caslin.cz/> (cit. 24.2.2020).

PALÁT, Pavel. *Heraldická terminologická konvence*, heslo *Kříže*. Dostupné z: <http://www.heraldika-terminologie.cz/mapa-krize-107> (cit. 23.4.2020).

Přispěvatelé *Encyklopedie knihy*, heslo *Provenienční znaky*. Dostupné z: http://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Provenien%C4%8Dn%C3%AD_znaky&oldid=17038 (cit. 19.4.2020).

WALES, Jimmy, SANGER, Larry. *Wikipedie: Otevřená encyklopedie*. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/> (cit. 2.5.2020). (obrazový materiál)

WIRTH, Zdeněk. *Směrnice pro třídění knižního materiálu ve sběrnách na státních zámcích*, Praha, 1952. Dostupné z: <http://www.konfiskovanepamatky.udu.cas.cz/files/url/11.pdf> (cit. 15.1.2020).

Seznam příloh

Grafy a tabulky

Graf 1 Tematická skladba mladších tisků	51
Graf 2 Jazyková skladba mladších tisků	55
Graf 3 Chronologické rozložení mladších tisků.....	59
Graf 4 Geografická skladba mladších tisků (místa zastoupená alespoň deseti tituly).....	62
Graf 5 Provenienční skladba mladších tisků.....	74
Graf 6 Podíl tisků s grafickou výzdobou podle tematických skupin.....	78
Graf 7 Zastoupení jednotlivých grafických technik v tematických skupinách	79
Graf 8 Druhy knižních vazeb	98
Graf 9 Podíl tisků s daným popisem fyzického stavu	100
Graf 10 Druhy vazeb rukopisů podle funkčního materiálu i tuhosti.....	112
Tabulka 1 Schéma katalogizačního záznamu tisku	120
Tabulka 2 Schéma katalogizačního záznamu rukopisu	122

Textové přílohy

Textová příloha 1 Odkaz ke sdílenému sešitu MS Excel obsahující databázi pro export na textový katalog.....	132
Textová příloha 2 Přehled zkratk původců v signaturách	132

Obrazové přílohy

Obrazová příloha 1 Státní zámek Litomyšl, pohled od jihu	132
Obrazová příloha 2 Státní zámek Litomyšl, instalace zámecké knihovny na první prohlídkové trase, duben 2020	133
Obrazová příloha 3 Museum na hradě Kryštofa Haranta v Pecce, instalace v přízemních prostorách hradu, 50. léta 20. století	133
Obrazová příloha 4 Frontispis (mědiryt, ryl Jiří Döbler) a dvě celostránkové ilustrace (mědiryty, první ryl Jan Berka, druhá nesign.), Hundertjährige Jubelfeier der Heiligsprechung des heil. Johann von Nepomuk (sign. ZK L 01689_PEC).....	134
Obrazová příloha 5 Frontispis (mědiryt, ryl Řehoř Balzer) a titulní s., Geistreicher Granat-Apfel (sign. ZK L 01677)	135
Obrazová příloha 6 Josef Jungmann (mědiryt v kombinaci s křídovou technikou, ryl William Colley Wrangmore podle Tadeáše Mayera), Historie literatury české (sign. ZK L 01211_REÁL) a Carl Linné (mědiryt, ryl Karl Dertinger), Populäre Botanik (sign. ZK L 01210_REÁL).....	136
Obrazová příloha 7 Titulní s. s vinětou (mědiryt, ryl Johann Blaschke), Geschichte der Abderiten (sign. ZK L 00746_REÁL) a titulní strana s vinětou (mědiryt), Die angewandte Forst-Geometrie (sign. ZK L 01053_REÁL)	136
Obrazová příloha 8 Frontispis (mědiryt, ryl Caspar Weinrauch), Geschichte von Frankreich (sign. ZK L 01041_REÁL)	137
Obrazová příloha 9 Obrazová příloha, poprava císařského maršálka Heřmana Kryštofa Russworma (mědiryt), Dobrodruzi (sign. ZK L 00881_PEC).....	138
Obrazová příloha 10 Frontispis (kolorovaný mědiryt v kombinaci s leptem, ryl Karl Jahrmargt) a celostránková ilustrace (mědiryt), Illustriertes Spielbuch für Knaben (sign. ZK L 01773_REÁL).....	138
Obrazová příloha 11 Obrazová příloha (oceloryt), Vollständige Naturgeschichte des Thierreichs (sign. ZK L 01209_REÁL).....	139

Obrazová příloha 12 Bessemerův konvertor (mědiryt), lehrbuch der anorganischen Chemie (sign. ZK L 01487_REÁL)	139
Obrazová příloha 13 Celostránková ilustrace (barevná litografie, dodatečně kolorovaná), Geologie oder Naturgeschichte der Erde (sign. ZK L 01523_REÁL)	140
Obrazová příloha 14 Obrazová příloha (kolorovaný lept), Populäre Botanik (sign. ZK L 01210_REÁL). Obrazová příloha (barevná litografie), Beiträge zur Ornithologie Südafrikas (sign. ZK L 01525_REÁL)	140
Obrazová příloha 15 Obrazová příloha (podle Františka Ženíška), Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Böhmen (sign. ZK L 01549)	141
Obrazová příloha 16 Frontispis (veduta Mariánských Lázní, mědiryt, ryl Jiří Döbler), Das Marienbad bei Auschwitz auf der Herrschaft Tepl (sign. ZK L 01072_REÁL).....	142
Obrazová příloha 17 Frontispis (veduta Salcburku, oceloryt), Die Erde und ihre Bewohner (sign. ZK L 01377_REÁL)	142
Obrazová příloha 18 Celostránková ilustrace (veduta krajiny s motolskou Kalvárií u Prahy, oceloryt), Die Umgebungen Prags (sign. ZK L 01278_REÁL).....	143
Obrazová příloha 19 Celostránková ilustrace (veduta Kocourkova, lept), Oesterreichischer Illustrierter Volkskalender na r. 1859 (sign. ZK L 01763/2_REÁL).....	143
Obrazová příloha 20 Mlynář a jeho dítě (sign. ZK L 03013_PEC), titulní s. a vevázaný list cenzury	144
Obrazová příloha 21 Rukopisný kancionál (sign. ZK L 03001_PEC), přední deska a dvojlíst	144
Obrazová příloha 22 Vizuální porovnání titulního listu rukopisných modliteb Gott ist die reinste Liebe (sign. ZK L 03011_PEC) a titulního listu stejnojmenné tištěné předlohy z r. 1821 (ryl J. Berka)	145
Obrazová příloha 23 Česky psané modlitby z 2. pol. 18. stol. (sign. ZK L 03005_PEC)	146
Obrazová příloha 24 Eifferige Hertzens- Ausschüt-tung Vor Gott (sign. ZK L 03010_PEC).....	147
Obrazová příloha 25 Ukázky nakladatelských značek	148
Obrazová příloha 26 Ukázky heraldických znaků ve funkci vinět a nakladatelských značek	149
Obrazová příloha 27 Ukázky vlastnických značek – razítka, pečetě.....	150
Obrazová příloha 28 Ukázky vlastnických rukopisných značek	151
Obrazová příloha 29 Ukázky zušlechtěných papírů na vazbách a předsádkách, papíry mramorované (máčené).....	152
Obrazová příloha 30 Ukázka mramorované (máčené) ořízky	154
Obrazová příloha 31 Ukázky zušlechtěných papírů na vazbách a předsádkách, papíry tištěné	154
Obrazová příloha 32 Ukázky zušlechtěných papírů na vazbách, papíry škrobové.....	157
Obrazová příloha 33 Ukázky zušlechtěných papírů na vazbách, papíry stříkané a ražené	158
Obrazová příloha 34 Rukodělná polousňová vazba, desky zdobené mozaikou, usňový pokryv zlacenými ornamenty, Kniha modlitební pro katolické paní a panny (sign. ZK L 01713_PEC)	159
Obrazová příloha 35 Rukodělná vazba se sponami, kombinace kovu a sametu, Rosen himmlischer Liebe (sign. ZK L 01757_PEC)	160
Obrazová příloha 36 Ukázky vazeb modlitebních knih.....	160
Obrazová příloha 37 Ukázky nakladatelských vazeb beletrie	161
Obrazová příloha 38 Ukázky poškození vazeb, rozpad lepenkové desky a napadení červotočem.....	161
Obrazová příloha 39 Ukázka uživatelského opotřebení, Drittes Sprachbuch (sign. ZK L 01256_PEC).....	162
Obrazová příloha 40 Oddělení vazby od knižního bloku, Celý Nebe-Kljč (sign. ZK L 01683_PEC).....	162